УКРАЇНСЬКИЙ
Тиждень
№ 11 (435) 18 – 24.03.2016 р.

Александер Гуґ про місію ОБСЄ на Донбасі

Чи спрацює «план Медведчука»

Як перезапустити українське авіабудування

Що робить успішними американські міста

ДЕРЖАВА
СЛАБКА ЧИ СИЛЬНА?

The Economist

Featuring selected content from The Economist

ISSN 1996-1561

Український Тиждень

РЕДАКЦІЙНА ПЕРЕДПЛАТА!

Оберіть зручний для вас спосіб передплати:

РЕДАКЦІЙНА:
у будь-якому банку за наведеними реквізитами.
Повідомте адресу доставки за телефоном 067-407-10-96 (з 9:00 до 18:00, оператор скине Ваш виклик і перетелефонує)

У ВІДДІЛЕННЯХ УКРПОШТИ:
«Український тиждень»
за індексом 99319

ЗА СИСТЕМОЮ PORTMONE:
www.portmone.com.ua

ВАРТІСТЬ РЕДАКЦІЙНОЇ ПЕРЕДПЛАТИ:
«Український тиждень»
- на 1 міс. – 55 грн
- на 3 міс. – 156 грн
- на 6 міс. – 300 грн
- на 12 міс. – 600 грн

Телефон редакції:
044-351-13-00

Повідомлення	Отримувач платежу ТОВ «Український тиждень»	26009000022321 поточний рахунок отримувача	35392656 код отримувача
	Назва установи банку **ПАТ «Укрсоцбанк»**		300023 МФО банку
	Прізвище, ім'я та по батькові платника		
	Адреса платника, телефон		
	Вид платежу: **за передплату на журнал** ----------		
	Період:		
Касир	Платник (підпис)		сума, грн

НА ЧАСІ

4 Ворожіння на фейковій гущі
Прем'єріада як інформаційне прикриття

7 Дмитро Крапивенко про ветеранів як основу громадянського руху

8 Друге пришестя Ахметова
Чи можливо втілити «план Медведчука» сьогодні

10 Александер Хуг: «У звітах ми не даємо висновків з міркувань об'єктивності»
Перший заступник голови Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні про ситуацію на Донбасі

13 Інстинкт виживання
Про перспективи українського авіабудування

ТЕМА НОМЕРА

16 Слони як сервіс
Юрій Макаров про сучасну концепцію держави

18 Держава і громадяни(н)
Філософський екскурс у класику політичної думки

20 Як вимірювати силу?
Чому в сучасному світі уразливими залишаються навіть розвинені країни

22 Ефективність як ідеологія
Єгор Фірсов про інструменти оновлення країни

24 Французька мрія в корекції
Чи хочуть сильної руки громадяни П'ятої республіки

СУСПІЛЬСТВО

26 «Віргінський забудовник» у Феофанії
Чому схеми часів Черновецького живі й донині

СВІТ

28 Зелена еволюція
Африканський аграрний сектор робить стрибок

32 Чарівні боби
Новітні технології на службі у фермерів

33 Едвард Лукас про Brexit

34 Великий розрив
У чому секрет успіху сучасних американських міст

СПАДОК

36 Професор Торнадо
Хто створив український науковий центр у Гарварді

КУЛЬТУРА

40 Кінґа Нендза-Сіконьовська: «Іронія та сміх є найкращими засобами боротьби із залишками тоталітаризму»
Польський культуролог про досвід дерадянізації

43 Із життя великих балтійців: дві історії
Леонідас Донскіс про історію народження п'єси «Für Alina»

44 Великі католицькі острови
Про особливості релігійного життя на Філіппінах

ЩОДЕННИКИ ОКУПАЦІЇ

48 Луганська Масляна
Про чужі свята

49 Громадяни без громадянства
Про мутацію радянської ідентичності

P. S.

50 Юрій Макаров про конкурентоспроможність української культури

Тиждень

№ 11 (435) 18 – 24.03.2016
Засновник ЕСЕМ Медіа ГмбХ
Видавець ТОВ «Український тиждень»
03067, Київ, вул. Машинобудівна, 37
Головний редактор Дмитро Крапивенко
Редакція Наталія Петринська, Анна Корбут, Алла Лазарева, Олександр Крамар, Ганна Трегуб, Богдан Буткевич, Віталій Рибак, Станіслав Козлюк, Юрій Макаров, Роман Малко, Ольга Ворожбит

Відділ передплати та роздрібної торгівлі
тел.: (067) 407-10-96
e-mail: peredplata@tyzhden.ua
Відділ реклами
тел.: (067) 407-10-89
e-mail: reklama@tyzhden.ua
Видається з 02 листопада 2007 року
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 18119-6919 ПР від 30.08.2011 р.
Адреса для листування 03067, Київ, а/с № 2
Адреса редакції 03067, Київ, вул. Машинобудівна, 37

e-mail: office@tyzhden.ua
тел.: (044) 351-13-00
Друк ТОВ «НОВИЙ ДРУК», Київ, вул. Магнітогорська,1
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1447 від 28.07.2003 р. № зам. 16-0550
Наклад 32 000
Номер підписано до друку 16.03.2016 р.
Виходить щоп'ятниці
Розповсюджується в роздрібній торгівлі та за передплатою
Передплатний індекс 99319
Ціна договірна

© Український тиждень. Редакція залишає за собою право на літредагування надісланих матеріалів без узгодження з автором. Рукописи не повертаються й не рецензуються. Редакція може не поділяти думку авторів. За зміст рекламних матеріалів та листів, надісланих читачами, редакція відповідальності не несе. Матеріали, позначені літерою «Р», публікуються на комерційній основі

Наші партнери: **www.tyzhden.ua**
The Ukrainian Week

НА ЧАСІ

Ворожіння на фейковій гущі

Роман Малко

Нестримна жага вітчизняних політиків ощасливити власний народ і привести його до світлого європейського майбутнього зненацька налетіла на нездоланну перешкоду — граблі. Цей традиційний інструмент для витвереження спрацював бездоганно, і країна занурилась у чергову урядову кризу, виборсатися з якої стає щодень важче. Уже місяць, як найкращі уми політичної еліти намагаються віднайти бодай якийсь вихід, тягають кота за хвіст, вибудовують складні багатоходівки, ведуть перемовини або просто пророкують, але...

Жодні спроби хоч якось домовитися не спрацьовують, прогнози не справджуються, а точка кипіння наближається. Закордонні спонсори всерйоз починають нервуватися й навіть не приховують роздратування. Дворічна реформаторська епопея зі значними фінансовими »

ФОТО: УНІАН

вливаннями та чималим кредитом довіри раптом не лише вилилася в невідомо що, а й оголила потворні реалії вітчизняної політичної кухні. Вони, звісно, вкотре підтвердили правильність неповороткої європейської позиції, що з українцями поспішати не варто, але й бонусів явно не додали. А самі українці, навчені гірким досвідом, поки що не надто переймаються тим, що твориться в лабіринтах влади, і правильно роблять. Адже треба як мінімум розуміти, про що насправді йдеться і хто на чому заробляє. Фейк перебиває інший фейк, брехня накладається на брехню, і навіть безпосередні учасники вже настільки заплутались у власних суперечливих свідченнях, що дедалі більше нагадують міських божевільних, яким місце явно не в парламентських чи міністерських кріслах.

Спочатку голова пропрезидентської фракції БПП Юрій Луценко, різко розкритикувавши уряд, закликає «гнати їх усіх», але його соратники того ж таки дня провалюють урядову відставку. Відтак президентська фракція кричить Кабміну: «Дайте свої пропозиції та кандидатури й покажіть програму!», але у відповідь лунає, що все залежить від рішення президента, і це він має визначитися, чи потрібен йому Яценюк, а коли ні, хай пропонує свого висуванця. Претендентів не бракує. Усі можливі таємні й не дуже інформатори з кіл, близьких до АП, БПП, НФ тощо, з дивною регулярністю повідомляють імена можливих прем'єрів, але щоразу з'являється спростування, базоване на тих самих джерелах. Іноді ще чутно голоси про необхідність позачергового засідання парламенту, яке так і не скликають, а заяви про кількатижневі перемовини та інші форми пошуку компромісів зрештою переростають у справжній поєдинок ультиматумів. Луценко стверджує, що в БПП вже є кандидатура на очільника уряду й програма, яку оприлюднять, щойно отримають заяву від прем'єра, Яценюк і К°, ще більше утвердившись у власній унікальності, вимагають показати їм це ім'я та програму, а заразом і список міністрів. А коли у відповідь влаштовують хаотичні перемовини й наліво-направо розсилають пропозиції, не оминаючи навіть мера Львова, прем'єрська команда взагалі закидає справжню тобі кістку із законом про конфіскацію коштів Януковича і К°, у яку вгризаються всі без винятку, і процес знову зависає на невизначений час. Бо час, як не крути, це таки гроші.

НОВОГО ПРЕМ'ЄРА, НАВІТЬ ЯКЩО ВДАСТЬСЯ УСУНУТИ ЦЬОГО, ШВИДШЕ ЯК ВОСЕНИ ОЧІКУВАТИ НЕ ВАРТО, І ВИБОРІВ ТАКОЖ

Що ж стосується долі очільника Кабміну, то коментар нардепа від БПП Дмитра Андрієвського, якнайкраще характеризує ситуацію, вкотре доводячи, що близького й прозорого або принаймні відносно чесного вирішення тут просто не існує. «Обговорюються кандидатури Володимира Гройсмана, Наталі Яресько, іще декілька кандидатур, у тому числі чинний міністр закордонних справ. Але [...] це все консультації, рішення будуть прийняті тоді, коли ми чітко побачимо, що є 226 голосів, аби проголосувати відповідну постанову [...] про звільнення уряду, потім внесення відповідної постанови президентом і голосування за нового прем'єр-міністра, який дуже швидко сформує новий уряд».

Утім, це лише гра. Українська політика просто остаточно вийшла на новий рівень і сьогодні закріплює позиції. Янукович і К° лише заздрісно покусують собі лікті, спостерігаючи, як талановито й безжально розводять, мов котенят, власний народ їхні наступники, як витончено й нахабно, передаючи м'яч з одного кінця поля в інший, вибивають із нього рештки життєдайних соків. І недарма Микола Янович нещодавно так дратівливо відгукнувся про «київську хунту». Він як ніхто розуміє, наскільки примітивною та нікчемною виявиться на тлі нинішніх подій його епоха.

Тому не шукаймо складних відповідей на прості запитання. У засіках Батьківщини, незважаючи ні на що, залишається чимало смаколиків, аромати яких не дають спокійно спати причетним. А що час примітивних грабежів помалу відходить у минуле й нова епоха вимагає вишуканіших комбінацій, то й гравці змушені вдосконалюватися. Гібридні часи вимагають гібридності в усьому.

За останні роки українські олігархи помітно схудли на тлі всіх тих історичних і реформаторських перипетій. Не схуд лише президент, щоправда, помітно посивів. Така ситуація, безумовно, неабияк роздратувала найбагатших людей країни, а їхні «сходняки» за модераторства Тарути це лише підтверджують. Судячи з усього, їм таки вдалося достукатися до Банкової, і в межах досягнутого компромісу, цілком імовірно, було дано добро на отримання певних компенсацій. Звідси ігри з приватизацією держпідприємств та можливими знижками для покупців, звідси розмови про зняття мораторію на продаж землі. Усе це втілити можна лише зараз і лише за нинішніх розстановок. Жодна інша постать, окрім діючого прем'єра, і жоден інший уряд не гарантуватимуть дотримання домовленостей. Ані Яресько, ані Гройсман, ані будь-хто інший. І йдеться, власне, не про персоналії, а про зміну правил, впливів, про потребу вибудовувати нові комбінації. А все це час, а час — це гроші. І щодня це можливість щось отримати, пригріти й потягнути. А у випадку із прем'єром Гройсманом проблема взагалі набуває небачених масштабів, адже зникає баланс у владі.

Тому треба зволікати чимдовше. І нового прем'єра, навіть якщо вдасться усунути цього, швидше як восени очікувати не варто, і виборів також. Але й утратити імідж та рештки рейтингу не можна. Якщо раніше найгіршим в Україні був лише Яценюк, то нині негатив за його залишення в кріслі лягає ще й на БПП та на президента, і вони це чудово розуміють. А тому процес його проганяння повинен не тільки тривати, щоб усі все встигли, а ще й бути якомога менш огидним. І тому Луценко чи не щодня має виходити й казати, що уряду час піти, закликати президента звільнити прем'єра. Глава держави мусить казати, що він у пошуку, і вдавати, ніби справді шукає. А прем'єр — футболити м'яч зі свого боку, а численні інформатори з АП, БПП, НФ — зливати у ЗМІ відверті фейки, а ЗМІ — все аналізувати й розповідати країні байки, щоб, не дай Боже, народ не взявся за ножі, пардон, «калаші».

Але народові це, як видно не дуже цікаво. Адже що менше влада має часу ним займатись і пхати свого носа в його життя, то щасливіший він, що доведено на Майдані.

Нем'яка сила

Дмитро Крапивенко

Є одна казка, яку люблять переповідати всілякі наближені до вищого політичного класу персони. Хотів, мовляв, такий собі Іван Петрович змінити країну. І все в нього було для цього: некуплений диплом, ба навіть два, хороша репутація й авторитет, міцна родина, не раз вигравав вибори, допомагав людям, вивчив англійську, побудував церкву, спілкуванням із земляками не гордував, чесно заробив капітал на безбідне життя. Аж ось пішов наш герой високо-високо вгору (цей сюжет розказують навіть особи з почту всіх п'ятьох президентів), а далі самі знаєте... То один скандал, то другий, рейтинг падає, а винен хто? Ну звісно ж, наші люди. Бо, по-перше, не цінують і не шанують наполегливої праці одинаків-реформаторів. А чому одинаків? Тому що є «по-друге»: а з ким робити реформи? От де добрати команду, на яку можна покластись і бути певним, що не вкрадуть і не обдурять? Та ще й на всіх рівнях: від сільрад і до АП... Немає таких? Тож і не судіть суворо нашого умовного Івана Петровича: він таки хоч щось зробив, а ви?..

Казка ця актуальна й для нашого молодого громадянського суспільства. Хіба що головна дійова особа менш персоніфікована. Де взяти активістів, щоб діяти в національному масштабі? О'кей, є міста-мільйонники, є обласні центри, є де-не-де активісти й у районах, але вони там більше в ролі місцевих божевільних, аніж як реальна рушійна сила змін. За якою ознакою варто шукати готових до дії? Блогери — це не панацея, інтелектуали швидко пересваряться, показні патріоти й поготів... Логічно було б, якби провайдерами змін стали ветерани АТО. Ці вже довели, що є небайдужими, їм легко знаходити спільну мову одне з одним, вони мають чималий авторитет серед громади і, що чи не найістотніше, їх уважно слухатимуть чиновники. Одна річ, коли в кабінет заходить двоє-троє хіпстерів зі смартфонами чи невдоволених, але традиційно розгублених у таких інтер'єрах селян, інша — коли з десяток загартованих фронтом бійців, ігнорувати яких, дурити чи, не дай Боже, підвищувати на них голос просто небезпечно. Інстинкт самозбереження в посадовців зазвичай розвинений неабияк, отже, ходаків слухатимуть. І, швидше за все, почують.

Я далекий від думки, що камуфляж чи навіть наявність ордена-медалі є гарантією порядності. Охочих поспекулювати на своєму бойовому минулому не бракує. Так само зрозуміло, що частина фронтовиків не зможе долучитися до громадської роботи: матиме важливіші справи, хтось, як кажуть у народі, впаде на стакан, хтось криміналізується. Усе це підтверджено соціологією війн у різних країнах. Утім, як показав досвід «афганців», ветеранські організації стійкі, численні й життєздатні, головне — вберегти верхівку цих структур від фліртів із великою політикою та входження на чільні місця партійних списків. Тоді буде ефект.

Можна заперечити: для чого в тилу ця гра м'язами, вихваляння маскулінною брутальністю, коли країна потребує технократів та інтелектуалів? Так, потребує. Але не забуваймо, що через фронт пройшли тисячі й тисячі людей з абсолютно різних соціальних прошарків, і несправедливо вважати, ніби воїн АТО — це обов'язково суворий десантник, котрий не зв'яже двох слів без матюка. Такі якраз мали б залишатись у війську. Належність до бойового братства — це радше формальна ознака, за якою можна було б інтегрувати людей у громадське життя. Ветеранські спільноти — найкоротший шлях для створення розгалуженого громадянського суспільства.

Звісно, не повинно бути сегрегації, мовляв, громадянська активність повинна стати виключно справою вчорашніх бійців, а решта суспільства має розслабитися, нехай хлопці за нас іще й тут повоюють. Йдеться радше про підсилення вже наявних, але розрізнених структур, створення по-справжньому загальнонаціональних і розгалужених рухів та організацій. Самих закликів у соцмережах, як ми вже переконалися, замало. Бути почутим через ветеранів на місцях куди більше шансів, аніж через Facebook, значущість якого часто просто переоцінюють.

НАЛЕЖНІСТЬ ДО БОЙОВОГО БРАТСТВА — ЦЕ ФОРМАЛЬНА ОЗНАКА, ЗА ЯКОЮ МОЖНА БУЛО Б ІНТЕГРУВАТИ ЛЮДЕЙ У ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ

Ефект буде. Зараз місцева стара й нова еліта, особливо у віддалених регіонах, мало кого боїться: ну приїде перевірка з Києва — «порєшаєм», навідається в гості Автомайдан чи ще якийсь десант активістів — пообіцяємо вжити заходів, все одно не наїздяться. А коли вона відчує постійну пильну увагу громади, речниками якої виступатимуть місцеві ветерани, відмахуватися стане важче, отже, доведеться працювати. Нехай із примусу. Нехай через скандали й відставки соратників. Але інакше в наших чиновників досі не виходило.

Друге пришестя Ахметова

Денис Казанський

Чи можливо утілити «план Медведчука»

Новина про те, що олігархи Ахметов та Бойко можуть повернутися на Донбас і фактично очолити «ДНР» і «ЛНР» замість Захарченка й Плотницького, здійняла в українських ЗМІ справжній ураган. Утім, іншої реакції, крім масового обурення, бути й не могло. За останні два роки журналісти написали, мабуть, гігабайти текстів про роль обох діячів у розпалюванні сепаратизму на Сході. І гіпотетичне призначення двох настільки зловісних постатей на ключові пости в Луганську й Донецьку після цього не могло сприйматися інакше, як зрада.

Про те, що Бойко й Ахметов нібито погодились очолити бунтівні регіони й інтегрувати їх знову до складу України, з посиланням на джерела в Адміністрації президента написав журналіст видання «Дзеркало тижня» Сергій Рахманін. Постать доволі авторитетна, підстав не довіряти якій немає.

«Путін, за нашими відомостями, підтвердив готовність замінити Захарченка та Плотницького менш одіозними персонажами. Порошенко, як нам стало відомо, проявив інтерес до «плану Медведчука», який передбачає створення в ОРДіЛО адміністрацій, які очолили б фігури, які влаштовують і Київ, і Москву. Сам же Віктор Володимирович, судячи з усього, підказав Петру Олексійовичу кандидатів — Ріната Ахметова та Юрія Бойка. Кажуть, кандидатури президенту сподобалися», — написав Рахманін у своїй статті.

Що такі переговори були, сумніватися зайве. Підтверджують це й інші джерела. Одначе казати, мовляв, такий план прийняли за основу й послідовно втілюватимуть, зарано. На практиці це бачиться вкрай утопічним. Адже деструктивні процеси на Донбасі зайшли надто далеко. Швидше за все, мова лише про один із обговорюваних варіантів, котрий, безумовно, існує, та аж ніяк не є головним. Цілком можливо, що і в пресу він потрапив зовсім не випадково й «витік» був організований навмисно, з метою перевірити реакцію громадськості.

ФОТО: REUTERS

Царюють і надалі. «Народні лідери» сепаратистських «республік» залишаються на посадах і навіть погрожують своїм імовірним наступникам — Бойкові та Ахметову

Хоча загалом такий план напевне влаштував би Росію, поки що не зрозуміло до пуття, як його реалізовуватимуть. Адже громадська думка обох ворогуючих держав ніколи не прийме такого повороту подій і розцінюватиме його виключно як «злив». Повернення українських олігархів на Донбас стане величезним ударом по рейтингу як Путіна, так і Порошенка.

Описаний Рахманіним план урегулювання конфлікту, поза сумнівом, дає змогу проросійським силам в Україні істотно зміцнити свої позиції в парламенті й усерйоз розраховувати на реванш. Утративши 2 млн жителів Криму і 3,5 млн — Донбасу, Україна водночас позбулась одвічного прокляття — розколу на дві практично рівні частини. Вибори 2014 року показали, що без своїх базових регіонів орієнтовані на Росію партії неминуче зазнають поразки і йдуть в маргінес, а сама РФ губить важелі впливу на Україну.

Аби не допустити остаточного відколу нашої країни, Москві вкрай потрібно знову домогтися, щоб проросійська меншість могла голосувати на парламентських і президентських виборах, як раніше. У зв'язку із цим перехід Донбасу під крило старих українських союзників Кремля — регіоналів, що нині об'єдналися під брендом «Опозиційний блок», бачиться для РФ дуже бажаним. Але погодитися з таким поворотом подій можуть там аж ніяк не всі.

Найрадикальніша частина російського суспільства, безумовно, не прийме здачі Донбасу Україні в жодному вигляді. Адже пропаганда два роки яскраво ілюструвала «жахи київської хунти», волала про розіпнутих дітей і касетні бомби, спонукала росіян кидати все і їхати на війну за «русскій мір». Тим часом агітпроп донецьких бойовиків щодня твердить, мовляв, на Донбасі нарешті побудували справжню «народну республіку» без олігархів. Неважко уявити, яка реакція буде в націоналістично настроєних російських мас і збройних угруповань регіону, коли одного разу їх поставлять перед фактом, що війна була марна, всі гучні слова про боротьбу з фашизмом — фейк і що територію треба буде віддати під управління українським магнатам.

Хоча обидві «народні республіки» Донбасу є абсолютно маріонетковими структурами й не можуть існувати без підтримки з Росії, фактор донецьких та луганських бойовиків зовсім ігнорувати не варто. Тисячі добре озброєних людей — цілком серйозна сила. І навряд чи вона буде готова скласти стволи в ім'я інтересів Ахметова та підкорятися йому. Бойовики дивляться на Україну вкрай вороже,

значна частина їх воює з ідеологічних міркувань, і просто зупинити помахом руки розкручений маховик насильства росіянам буде непросто. У якийсь момент збройний люд може просто втратити керованість, розбитися на дрібні загони та угруповання і продовжувати опір уже за власною ініціативою, не сподіваючись на підтримку Кремля. Адже Росія наситила Донбас зброєю вже так, що війна може тривати автономно досить довго.

Не забуваймо, що на початковому етапі конфлікту регіон уже був занурений у некеровану отаманщину, придушити яку виявилося непросто. Та й говорити про цілковиту перемогу над нею досі не доводиться. Крутий політичний розворот, швидше за все, повторно штовхне Донбас у хаос партизанщини й бандитизму. Важко уявити, що така кількість бойовиків, котрі відчули смак влади та вседозволеності, просто здасть зброю і повернеться до статусу охоронців супермаркетів Ахметова чи шахтарів на рудниках ДТЕК.

Для України реалізація «плану Медведчука» є однозначним кроком назад, у часи Януковича, а тому робить марними й Революцію гідності, й усі жертви після неї. Достатньо згадати, до яких наслідків призводили спроби влади піти на поступки бойовикам і внести в Конституцію зручні для них зміни, щоб зрозуміти, чим здатен обернутися реванш регіоналів. Утім, на щастя, Україна не Росія, тож можна бути впевненим, що опозиційні до Порошенка сили блокуватимуть «план Медведчука» ще на початкових стадіях реалізації, навіть якщо президент усе-таки зважиться на цю авантюру.

Однак малоймовірно й те, що сам Петро Олексійович зацікавлений знову вручати путівку в політику Ахметову та Бойку. Адже передача Донбасу під управління олігархів і дальша його реінтеграція в правове поле України означатимуть миттєве посилення конкурентів. А ще такий жест назавжди обрушить рейтинг самого Порошенка й цілком може підштовхнути країну до хаосу. Чи потрібно це президентові? Навряд чи.

ДЛЯ УКРАЇНИ РЕАЛІЗАЦІЯ «ПЛАНУ МЕДВЕДЧУКА» Є ОДНОЗНАЧНИМ КРОКОМ НАЗАД, У ЧАСИ ЯНУКОВИЧА, А ТОМУ РОБИТЬ МАРНИМИ Й РЕВОЛЮЦІЮ ГІДНОСТІ, Й УСІ ЖЕРТВИ ПІСЛЯ НЕЇ

Утім, на Донбасі теж ніщо не віщує швидкого повернення Україні окупованих територій. У школи ОРДіЛО зараз активно завозять російські підручники, «податкове законодавство» «ЛНР» і «ДНР» підганяють під російське, а практично в усіх «міністерствах» псевдореспублік нині працюють куратори та менеджери з РФ, які поступово перебудовують роботу місцевих органів і структур на новий, російський лад. Усе це якось не відповідає розмовам про швидке повернення Донбасу й, навпаки, засвідчує протилежні плани супротивника. Тож навряд чи варто говорити про друге пришестя Ахметова як про близьке майбутнє.

UKRAINIAN GAS INVESTMENT FORUM '16
23 березня 2016 року
InterContinental Kyiv
ПІД ПАТРОНАТОМ
МІНІСТЕРСТВО ЕНЕРГЕТИКИ ТА ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ
ОРГАНІЗАТОР
A7 CONFERENCES
СПІВОРГАНІЗАТОР
DENTONS
СТРАТЕГІЧНИЙ ПАРТНЕР
Асоціація газовидобувних компаній України
ПАРТНЕР
Arab Energy Alliance UA
ГЕНЕРАЛЬНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПАРТНЕР
Interfax-Україна
ГЕНЕРАЛЬНИЙ МЕДІА-ПАРТНЕР
Тиждень
ГЕНЕРАЛЬНИЙ РАДІО-ПАРТНЕР
Голос Столицы
ЕКСКЛЮЗИВНИЙ БІЗНЕС МЕДІА-ПАРТНЕР
БИЗНЕС
ЕКСКЛЮЗИВНИЙ МЕДІА-ПАРТНЕР
Ліга бізнесінформ
ДІЛОВИЙ ТВ ПАРТНЕР
Перший діловий
Для участі у форумі зареєструйтесь на сайті
a7conf.com/gas

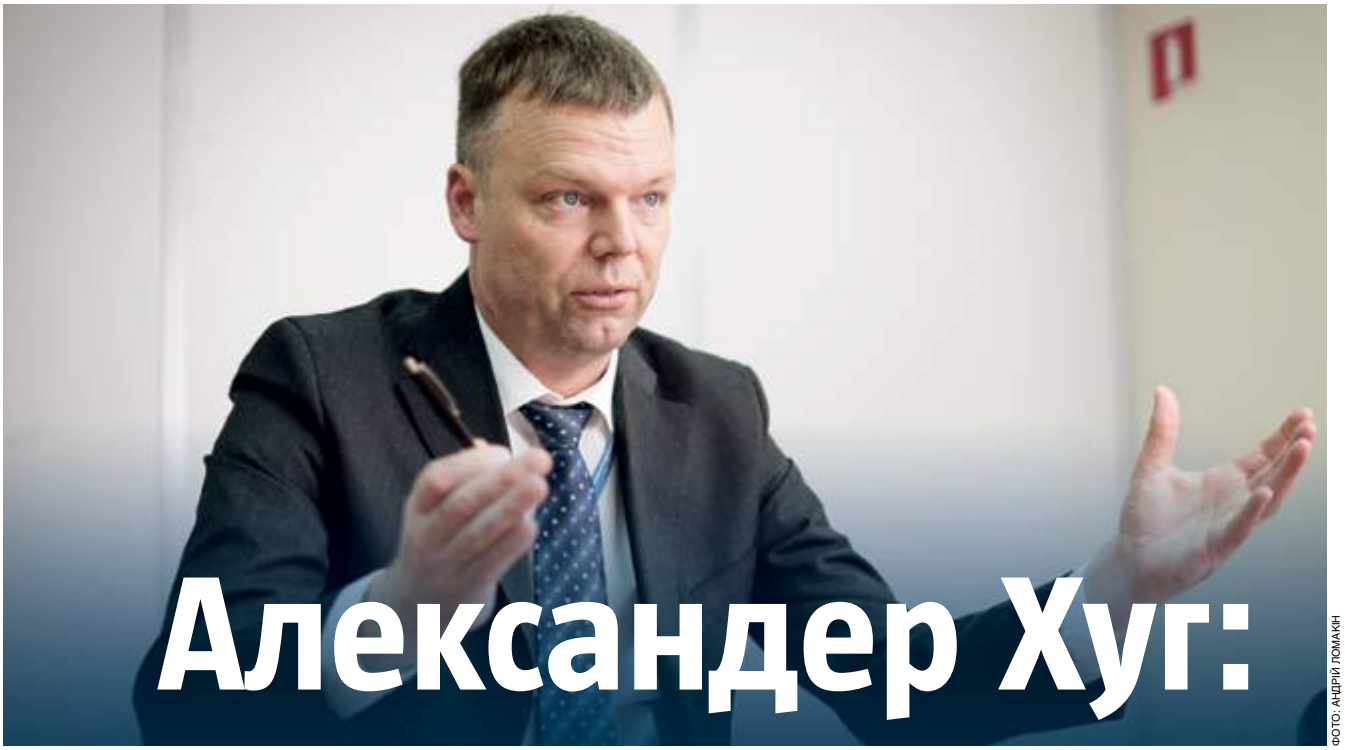

Александер Хуг:

ФОТО: АНДРІЙ ЛОМАКІН

«У звітах ми не даємо висновків з міркувань об'єктивності»

Спілкувалась **Анна Корбут**

З першим заступником голови Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні ***Тиждень*** поспілкувався про те, за якими принципами спостерігачі складають звіти про побачене на Донбасі, що діється там, куди вони не отримують доступу, про механізми деескалації напруження та життя мирного населення по обидва боки лінії розмежування.

З ваших останніх звітів видно інтенсифікацію бойових дій у Східній Україні. Це вже стійка тенденція чи поки що поодинокі епізоди?

— По-перше, обидві сторони не дотримуються перемир'я — це факт. Ми регулярно це фіксуємо. Із середини січня бачимо порушення перемир'я частіше. Кінець лютого й березень були одним із найгірших періодів у цьому сенсі від вересня (29 вересня 2015 року Тристороння контактна група підписала документ про відведення на 15 км від лінії розмежування з кожного боку зброї калібром менше ніж 100 мм. — **Ред.**).

Що цікаво, динаміка з донецького та луганського боку різна. На останньому майже не фіксували бойових дій, а ті, що були, у 90% випадків стосувалися навчань. Адже будь-який постріл, зроблений у східній частині країни, особливо в зоні безпеки, кваліфікується як порушення перемир'я. А, як відомо, сторони погодилися створити таку 30-кілометрову зону, звідки мають бути виведені певна зброя, зокрема танки, артилерія калібру 82, 120 і 152 мм. Збройні угруповання, які залишаються, не мають стріляти або просуватися вперед у тій зоні. Але наразі ми бачимо протилежне, особливо в Донецькій області: сторони дедалі більше наближаються одна до одної.

Важливо те, що за всіма цими словами «зона безпеки», «важка артилерія» та «КПП» є мирне населення. І воно досі живе й потерпає повсюди в тих місцях: люди не можуть звичними маршрутами добиратися на роботу, на цвинтар, до друзів, возити дітей до школи. Руйнуються їхні будинки та ключова інфраструктура. У зоні безпеки складно отримувати газ, воду й електрику. Наш мандат полягає в тому, аби сприяти сторонам у нормалізації в тих місцях. Бої ведуться не на відкритому полі, а в забудованих районах. А це завжди означає, що під вогнем опиняються цивільні.

Проблема в тому, що військові позиції, наприклад, розташовані в Донецьку, або близько до Дзержинська (сьогодні це Торецьк) чи Жованки, або в Зайцевому, у школі № 15 — там позиція «ДНР». Коли ведуться бої, це погано саме по собі, але ще гірше, якщо одна сторона стріляє саме з таких позицій, бо це може провокувати вогонь у відповідь.

Яка реакція сторін на заклики це зробити?

— Почну з позитивного: якщо порівнювати руйнування та поранення чи смерті мирних громадян із тим, що було рік тому, то зараз їх значно менше. Великою мірою це результат рідшого застосування найважчої зброї на кшталт систем залпового вогню. І багато такої техніки дійсно відведено. Маємо визнати те, що сторони зробили. На жаль, є і зворотна

тенденція. Ми бачимо, що в місцях постійного зберігання бракує великої кількості зброї. І помічаємо зброю близько до лінії розмежування. З воєнного погляду це виправдано логікою контрбалансування. Але це не те, до чого домовлялися.

У нас дуже добра співпраця із ЗСУ й Міністерством оборони в Києві, а також хороший доступ для перевірки виконання зобов'язань. Але випадки обмежень нашої діяльності продовжуються, і більшість із них трапляються в районах, не підконтрольних уряду.

Чи можете ви фіксувати конкретний час, коли починаються перестрілки? Це допомогло б визначити, яка сторона ініціює порушення.

— У звітах ми зазначаємо час. Якщо наш патруль виїжджає на певну спостережну позицію і там починається бій, тоді ми знаємо, коли він почався й закінчився. Тож час у наших звітах вказаний — у додатку у формі таблиці наприкінці звіту. Намагаємося максимально деталізувати інформацію, яку подаємо. Але часто буває дуже складно визначити певні подробиці через погоду, відстані або небезпеку.

Звісно, якщо ми не спостерігаємо інциденту безпосередньо, то не описуємо його. Наші спостерігачі повинні поїхати, перевірити шкоду, поспілкуватися з постраждалими, побувати в лікарнях і на власні очі побачити збитки. Якщо нам у цьому перешкоджають, то наша інформація не буде настільки об'єктивною, як могла б.

Для верифікації інформації спостерігачі спілкуються переважно з мирним населенням чи військовими?

— Початком перевірки може служити інформація від Міністерства оборони в Києві. Або від СЦКК, як було нещодавно, коли посилилися обстріли в Авдіївці та Ясинуватій. Я тоді говорив з українським генералом Тараном і російським генералом Мурадовим. У такому випадку кажу їм обом: я почув вас і взяв до уваги вашу інформацію. Тоді доручаю своїй команді відрядити на локацію патруль і відзвітувати про те, що вона там побачила. Так ми працюємо. А інформацію про те, що треба перевірити, можемо отримувати і з газетної публікації, і від мирного населення. І, де можливо, виряджаємо патрулі для верифікації.

Також у нас є технології. Коли, наприклад, бої виходили в небезпечні райони або відбувалися вночі, як-от на перехресті біля Ясинуватої, ми відправляли безпілотники. Вони «побачили» будинки, які горіли, збройні формування, і зафіксували це. Наступного дня ми оприлюднили інформацію в щоденному звіті.

Як оцінюєте поступ у відведенні важкого озброєння?

— Я вже частково про це сказав. Ми бачимо, що сторони дійсно відвели частину зброї від лінії розмежування. І відразу був результат: рідше використання і менше смертей чи поранень мирного населення, менше руйнувань. Ця зброя має бути в постійних місцях зберігання, і ми маємо перевіряти, чи вона там. Процес перевірки такий: сторони зобов'язані подати нам перелік, де вказуються тип зброї, серійний номер і розташування, куди її відводять. Тоді ми повторно їздимо туди й перевіряємо, чи вона дійсно там.

На жаль, у цьому питанні спостерігається зворотна тенденція: чимало вказаної зброї у відповідних локаціях немає, а в зоні безпеки вона з'являється. Це трапляється з обох сторін лінії розмежування. Крім

Александер Хуг — фаховий юрист, у минулому офіцер Швейцарської армії, регіональний командувач підрозділу підтримки Швейцарського штабу для ОБСЄ в Північній Боснії і Герцеговині. Працював у Місії ОБСЄ в Косові, місії тимчасової міжнародної присутності в Хевроні (Палестинська автономія), Місії ЄС із верховенства права в Косові. До призначення заступником голови СММ ОБСЄ в Україні був головою секції та старшим радником верховного комісара ОБСЄ з питань національних меншин.

того, результати спостереження за зброєю та порушеннями перемир'я вказують на те, що списки, подані СММ, не охоплюють усього арсеналу, який мають обидві сторони.

Як вам надається доступ до пунктів зберігання з обох сторін?

— З українського боку зараз, у ці місяці, доступ дуже хороший. Якщо колись буває обмеження, то це індивідуальне рішення на місці. І з цим зазвичай швидко розбирається командування. Проблеми ж у нас є в районах, не підконтрольних уряду. Але таких зон, де в нас не було б доступу систематично, немає. Може бути так, що до якоїсь локації ми маємо доступ одного дня, а іншого — ні. Або маємо, але з певною затримкою.

Проблеми в районах, не підконтрольних уряду, у нас зазвичай не просто на відкритій місцевості. А там, де, ми підозрюємо, схована зброя або відбуваються обстріли. Тож коли у звітах пишемо, що команда не мала доступу до певної локації, то констатуємо факт. Але читач має розуміти, зокрема, що часто це локації, де ведуться бойові дії. Тож відмова нам у доступі — вже результат, бо показує небажання тих, хто контролює район, допускати нас для перевірки певної локації. Цьому може бути тільки одне пояснення: вони не хочуть, аби ми бачили, що там відбувається. Не кажу вже про те, що обмеження доступу для нас — це порушення нашого мандата й мінських угод.

Наскільки динаміка обмеження доступу для СММ збігається з інтенсифікацією бойових дій?

— Зазвичай у наших звітах видно: коли є більше порушень перемир'я, ми стикаємося з більшою кількістю обмежень. Але знову ж таки важливо розуміти, що у звітах ми не даємо висновків власне з міркувань об'єктивності. Ми кажемо а, б, в, г, а висновки — це справа тих, хто відповідальний за прийняття рішень, ЗМІ та політичних лідерів у столицях.

Тут, наприклад, часто чуємо питання про присутність російських військових в Україні. Ми завжди звітуємо про те, що бачимо. Якщо побачили певний вид зброї, осіб із нашивками РФ або провели інтерв'ю з тими, хто стверджує, що належить до російської частини, яка діє в Україні, то детально це описуємо. Наприклад, ми бачили сліди від гусеничної техніки, які тягнулися через кордон. Бачили пересування великої кількості зброї зі сходу на захід. Усе це зафіксовано. Але висновки робити не нам.

Наша функція певною мірою схожа на функцію вуличної камери: вона фіксує те, що відбувається, — факти. А тоді глядачі (у нашому випадку читачі) можуть робити власні висновки щодо того, що це означає.

Також чуємо від обох сторін, що ми маємо фіксувати, хто стріляв перший, а хто другий. Ми фіксуємо це, якщо бачимо, і не фіксуємо, якщо ні.

Але, оскільки обидві сторони ставлять ті самі питання, це показує, що ми тримаємося серединної лінії, об'єктивної, і це нелегко. Особливо коли видно, як потерпають українці від конфлікту й від того факту, що сторони не вчаться на інформації, яку ми їм надаємо.

Пам'ятаю, як рік тому ми працювали задля стабілізації в Широкиному. Я майже всіх людей там знав особисто: бував у них удома, чув багато їхніх життєвих історій. Ми тоді говорили сторонам: усе, що треба зробити, — трохи відійти назад, і це припиниться. І було дуже важко бачити, як це не враховувалося. Ми й далі звітували про те, що обстріли села тривали, що з нього тікало й гинуло більше людей, яких ми знали.

Усі мирні мешканці з обох сторін лінії розмежування, з якими я спілкуюся, — маю на увазі тих, що не беруть до рук зброї, — кажуть мені кілька речей. По-перше, що це повинно закінчитися. Вони не хочуть нового будинку чи нового авто, а просто хочуть спокійно спати, щоб більше не стріляли. Мені це говорять наймолодші діти й найстарші люди. По-друге, і це не менш важливо, особливо в районах, не контрольованих урядом: ми українці, ми не сепаратисти, і ми хочемо, аби конфлікт припинився. Мені здається, це обнадійливо, бо мирне населення однозначно прагне його закінчення. Якщо провести якийсь час у тій зоні, стає зрозуміло, наскільки там домінує воєнна логіка: повсюди військова форма, техніка. Але водночас там повсюди живуть цивільні. Таке неприродне для них середовище має змінитися. СММ ОБСЄ зробить усе в межах свого мандата, аби допомогти Україні цього досягти: досягти нормалізації у всій країні. Ми підтримуємо народ України. Український уряд запросив нас здійснити цю місію за згоди 56 інших країн. І ми надалі здійснюватимемо її: щойно наш мандат було продовжено до березня 2017 року.

Один із ключових складників такої стабілізації — перекриття потоку російської зброї, боєприпасів і військових через українсько-російський кордон. ОБСЄ зараз має доступ до моніторингу тільки двох пропускних пунктів на кордоні. Чи означає це, що більша частина кордону не моніториться? Якщо так, чи бачать спостерігачі якісь зміни в кількості та якості важкої техніки на боці «ДНР» і «ЛНР»?

— Почну з роз'яснення: йдеться про спостережну місію ОБСЄ на російських пропускних пунктах Гуково і Донецьк (Ростовська область. — **Ред.**). Це окрема місія, а не наша СММ, а отже, у неї інша структура, мандат і регулюється вона іншим рішенням.

Ми готові вести моніторинг і розгорнути постійну присутність ближче до кордону: у Краснодоні, Антрациті, Амвросіївці, Новоазовську. Я бував у готелях, де ми могли б розмістити наші пункти. Але для цього в нас немає підтримки з боку так званих ЛНР і ДНР.

Без такої присутності ми патрулюємо кордон із Луганська, Маріуполя, Донецька чи Горлівки. Це великі відстані, туди довго добиратися, і це ризиковано, бо доводиться проходити багато пропускних пунктів, у тому районі багато озброєних груп. Але нам вдається дістатися на кордон з боку Донецької області; з боку Луганської — менше. Я сам бував на південь від Антрацита, у Дяковому, ми їхали до кордону. На виїзді із селища нас зупинили якісь озброєні люди з нашивками «ЛНР» на рукавах і сказали, що «далі не їдьте». Тим часом усі цивільні автівки проїжджали, трафік не зупинявся. Отже, там не було ризику бойових дій — вони не могли б пояснити свою поведінку тим, що це заради нашої безпеки. Тому причина може бути одна: у тому районі є щось, що вони не хочуть, аби ми бачили.

Скажімо, ми перебуваємо в певних місцях, наприклад Торезі, і помічаємо там багато зброї за лінією відведення. Це допомагає зрозуміти, скільки там циркулює зброї. І все це є в наших звітах. Як зазначалося раніше, інформація доступна на нашому сайті англійською, українською та російською.

На що найчастіше скаржаться мирні мешканці з того, що могла б вирішити українська влада?

— Цивільні, які живуть у нібито зоні безпеки, скаржаться на те, що крім очевидних загроз вони не можуть нормально їздити. Якщо треба дістатися з Луганська до дачі в Станиці Луганській, то можна або йти пішки через пошкоджений міст, або їхати автівкою до одного з пропускних пунктів на кшталт Мар'їнки, чекати день-два, тоді їхати назад до Станиці Луганської.

Ми чітко розуміємо, що з воєнних та безпекових міркувань української сторони є необхідність контролювати той район. Але механізми цього контролю мають бути організовані таким чином, щоб рух мирного населення був безперебійним, аби людям не доводилося днями чекати в черзі, і безпечним. Крім того, велика частина цього району сильно замінована, а це смертельна небезпека.

У відповідь ми бачимо поступове поліпшення умов на цих пропускних пунктах: тепер є більше комп'ютерів, на яких перевіряють людей, встановлено туалети та інші зручності. Але багато з цих пропускних пунктів мілітаризовані з обох сторін. А оскільки біля цивільних пунктів розташовані військові позиції, то й самі пункти стають цілями й потрапляють під вогонь. Ми бачили це в Майорську, а також у Мар'їнці.

Українській армії доводилося їх закривати, коли починаються обстріли, аби захистити цивільних. Але в довшій перспективі логіка має полягати не в закритті, а в мінімізації контакту та відведення з обох сторін. Інакше мирне населення постійно залишатиметься під ризиком.

Чи є готовність до таких кроків з обох сторін? І як бути, якщо одна сторона демонструватиме поступ, а інша — ні?

— Якщо я втрачу надію, мені слід їхати додому. Сподіваюся, що сторони врешті почнуть вибудовувати бодай якусь довіру одна до одної, а також взаємно відведуть війська й збільшать дистанцію між собою. Зараз, коли стоїш у Комінтерновому на останньому українському КПП, видно наступний КПП так званої ДНР. Звісно, у таких умовах буде напруження. Якби сторони розійшлися на більшу відстань, воно зменшилося б.

Розведення контакту вже проявило себе як ефективний інструмент забезпечення перемир'я в інших конфліктах, а це основа для всього іншого. Легко не буде. Довіри немає. І кожен постріл грає проти. Але знову-таки ми запевняємо народ України, що не зневіримося й далі працюватимемо зі сторонами, пропонуватимемо їм ідеї.

Інстинкт виживання

Олександр Крамар

Як підприємства українського авіабудування шукають свою нішу на світовому ринку

Останнім часом з'явилося чимало приводів поглянути на те, чим живуть українські авіаційні заводи в нових умовах: офіційна ліквідація концерну «Антонов», підприємства якого перед тим перейшли до складу Укроборонпрому, згортання військово-технічної кооперації з Росією, заяви про налагодження співпраці із західними компаніями, корупційні скандали в секторі великовантажних перевезень та зростання запиту на розвиток української військової авіації. Усе це створило поживний ґрунт для спекуляцій на темі «ліквідації українського авіабудування на догоду західним монополістам».

Насправді ж для українських уламків радянського авіапрому, які всі роки незалежності шукали своє місце в нових ринкових умовах, події останнього часу здатні стати насамперед каталізатором остаточного розриву з минулим. Фантом «взаємовигідної кооперації» з Росією, під прикриттям якого Москва активно розвивала конкурентні українським проекти й запроваджувала імпортозаміщення, нарешті повноцінно відходить у минуле. І виживання авіабудівного сектору в Україні залежить від здатності знайти свої конкурентні ніші й витримати боротьбу в украй «токсичному» середовищі, яке впродовж останніх десятиліть змусило вийти з гри навіть низку колись потужних західних виробників авіаційної техніки та комплектуючих до неї.

Перекваліфікація. Основу прибутків ДП «Антонов» забезпечує не розробка чи виробництво літаків, а великовантажні авіаперевезення літаками «Авіалінії Антонова»

СУЧАСНЕ ОБЛИЧЧЯ

Сучасне українське авіабудування, попри поширені уявлення, представлене не лише ДП «Антонов», а ще кількома десятками підприємств, як-от запорізький виробник авіаційних двигунів «Мотор Січ», Харківське авіаційне виробниче підприємство (ХАВП), конотопський «Авіакон», Київський авіаремонтний завод № 410, конструкторське бюро «Івченко-Прогрес», хмельницьке ДП «Новатор», Одеський авіаремонтний завод та луцький «Мотор» тощо. Уже багато років левову частку валового доходу в авіапромисловості України формують саме ремонт і модернізація авіатехніки, випуск деталей та комплектуючих, а зовсім не продаж нових літальних апаратів.

До самого ДП «Антонов» входять три основні підрозділи: конструкторське бюро, завод серійного виробництва (колишній «Авіант») та авіакомпанія «Авіалінії Антонова». Дослідно-конструкторське бюро «Антонов» займається проектуванням, експериментальним дослідженням, сертифікацією, супроводом серійного виробництва та експлуатації літаків. А «серійний» завод, попри назву, насправді виготовляє переважно експериментальні зразки нових розробок бюро. Тобто виробництво літаків для ДП «Антонов» є побічною діяльністю. Компанія вже багато років спеціалізується на проектуванні та подальшому отриманні прибутків від випуску своїх літаків зарубіжними клієнтами. Причому кооперація з РФ у авіабудуванні впродовж останніх років також не була винятком.

А нещодавно стало відомо, що основу бізнесу ДП «Антонов» становить уже навіть не проектно-конструкторська діяльність, а авіаперевезення, які здійснюють «Авіалінії Антонова». Авіапарк останніх складається з одного найбільшого у світі вантажного літака Ан-225 «Мрія», семи дещо менших Ан-124-100 «Руслан», одного Ан-22 «Антей» та ще кількох. Транспортні літаки — візитна картка ДП «Антонов». Це клас літальних апаратів, у розробці яких підприємство свого часу досягло найбільших успіхів.

Саме здатність брати на борт вантажі величезних габаритів і ваги виокремлює Ан із-поміж інших і дає змогу займати свою нішу в глобальній транспортній системі. На Ан-124-100 «Руслан» і Ан-225 «Мрія», наприклад, виконано сотні »

вражаючих транспортних операцій, таких як перевезення блоків промислового устаткування масою до 180 т або величезних частин космічних ракетносіїв, які не помістилися б у жоден інший літак у світі. Через свої «Авіалінії» ДП Антонов контролює близько третини світових повітряних перевезень великогабаритних і надважких вантажів. Інша річ, що обсяги цього ринку порівняно незначні на тлі як вантажних, так і тим більше пасажирських перевезень. Проте він належить до високорентабельних: прибутковість сягає 240%.

Корупційний скандал, який спалахнув нещодавно через недонадходження коштів від цієї діяльності до держбюджету, привернув увагу до того, що останнім часом саме вантажні авіаперевезення, за свідченнями топ-менеджменту, забезпечували ДП «Антонов» від ½ до ¾ усіх доходів. При цьому самі перевезення здійснюються за допомогою зарубіжних посередницьких структур Ruslan SALIS GmbH (зареєстрована в Німеччині) та Ruslan International Limited (у Великій Британії), які є СП із російською компанією «Волга-Днепр».

ІЛЮЗІЯ СПІВПРАЦІ

Взаємовигідна співпраця з РФ в авіабудуванні насправді вже давно лише ілюзія. Готові літальні апарати, вироблені в Україні, до РФ не реалізовували дуже довгий час. Наприклад, якщо в 2011 році експорт авіатехніки з України становив $72,22 млн, то на ринок РФ надійшло тільки на $0,8 млн. Літаки конструкторського бюро «Антонов», які купували російські компанії та державні структури, збирали на російських потужностях за ліцензіями з порівняно незначним використанням українських комплектуючих.

ВПРОДОВЖ ОСТАННЬОГО ДЕСЯТИЛІТТЯ ПОСТАВКИ ГОТОВОЇ АВІАЦІЙНОЇ ПРОДУКЦІЇ З УКРАЇНИ НА СВІТОВИЙ РИНОК ВІДБУВАЛИСЯ ПЕРЕВАЖНО ЧЕРЕЗ РОЗПРОДАЖ ВІЙСЬКОВОГО МАЙНА

Причому роль ринку РФ і для них невпинно зменшувалася: якщо 2011-го експорт авіакомплектуючих туди становив $30,64 млн (із $54,94 млн усього вивозу за межі України), то 2013-го — $32,94 млн (із $61,18 млн), а 2015-го — $3,4 млн (із $26 млн). На цьому тлі в Росії активно розвивали конкурентні українським літакам власні проекти, як-от Sukhoi Superjet. Нічого не давала співпраця з РФ і з погляду просування українських літаків у світі. Дві країни об'єктивно є конкурентами. Та й позиції Росії на зовнішніх ринках не набагато сильніші, ніж України: в окремі роки обсяги експорту країнами авіапродукції майже не різнилися, а російський експорт останнім часом забезпечували здебільшого військові літаки.

Після початку російської агресії Україна припинила постачати до Росії більшість авіакомплектуючих. Це компоненти, пов'язані з озброєнням, двигуни, авіоніка (електронні системи літальних апаратів: системи комунікації, навігації, відображення даних та управління різними пристроями тощо). Натомість українські постачальники мусили шукати й знаходили альтернативні ринки. Наприклад, торік основним споживачем українських авіакомплектуючих стала Індія ($13,46 млн).

Тим часом в Україну все ще ввозилися значні обсяги російських частин для авіаційної техніки: у 2015 році з $24,5 млн усього їх імпорту з РФ надійшло на $13,2 млн, з Європи та США — на $9,4 млн. Проте порівняно з показниками кількарічної давності залежність від комплектуючих із Росії помітно зменшилася (у 2011-му було імпортовано на $18,7 млн), а поставки з країн НАТО залишаються приблизно на тому самому рівні ($9,2 млн у 2011 році).

Значно вагомішою в авіаційній галузі весь цей час була і є кооперація у виробництві двигунів для літаків та вертольотів. Їх поставки до РФ з України, а також комплектуючих із Росії в рази перевищують обсяги двосторонньої торгівлі рештою авіакомплектуючих. Так, у 2013-му з $1,06 млрд українського експорту авіадвигунів на РФ припало $648 млн. У 2015-му, попри згортання і навіть заборону поставок для військових цілей, туди все ще надійшло їх на $398,4 млн (понад 59% усіх обсягів українського експорту авіадвигунів за цей час).

НІШІ НА СВІТОВОМУ РИНКУ

За останнє десятиліття поставки готової авіаційної продукції з України на світовий ринок відбувалися переважно через розпродаж військового майна, яке в найкращому разі перед експортом модернізували, використовуючи сучасні українські комплектуючі. Частка випущених за цей час літаків у нашому авіаційному експорті становила лише кілька відсотків. А українське авіабудування на зовнішніх ринках репрезентоване комплектуючими для випуску нових літаків на тамтешніх підприємствах або для модернізації парку старих радянських літаків і гелікоптерів, тисячі одиниць яких було поставлено до країн Азії, Африки та Латинської Америки, а також держав соцтабору починаючи з 60-х років минулого століття.

На певний час відповідний ринок може забезпечити якісь підряди та обсяги комплектуючих на вітчизняних підприємствах. Однак перспектива залежить від здатності наших виробників переорієнтуватися на ремонт та модернізацію авіапарку виробників з інших країн або значно збільшити кількість літаків принаймні української розробки (незалежно від місця збирання) у світі. Інакше вітчизняне авіабудування навіть у його нинішньому вигляді приречене на природну смерть унаслідок поступового зменшення до нуля кількості замовлень на модернізацію та браку замовлень комплектуючих для авіатехніки інших виробників.

Світовий ринок авіатехніки розвивається в умовах надзвичайно високої конкуренції, що особливо загострилася після злиття наприкінці минулого століття низки європейських авіабудівних підприємств в Airbus та американських через поглинання їх компанією Boeing. Ці два надгіганти, які контролюють левову частку світового ринку авіапродукції, ведуть між собою виснажливу боротьбу, що включає відвертий демпінг (особливо з боку Airbus) та приховане субсидування відповідно з боку ЄС та США. Обидві компанії щороку

реалізовують сотні повітряних суден на десятки мільярдів і витрачають на наукові розробки та капітальні вкладення мільярди євро та доларів.

На щастя, розробки ДП «Антонов» у пасажирській авіації, по суті, не конкурують із продукцією цих монстрів, адже зосереджені в ніші регіональних літаків малої місткості (до 90 місць), а не великих і надвеликих міжконтинентальних лайнерів. Зовсім інша ситуація з транспортними та військово-транспортними літаками «Антонов», які є суперниками і світовим лідерам, і меншим національним авіабудівним компаніям інших країн. Із останніми конкурують і пасажирські розробки ДП «Антонов». Ідеться насамперед про канадську Bombardier Aerospace, бразильську Embraer, італійську ATR (частку в якій має Airbus) та російську «Сухой», яка спільно з Boeing розробила Sukhoi Superjet 100, що розрахований на 75–95 місць. Також зростає виробництво літаків, зокрема й за ліцензіями названих компаній у Китаї та Індії.

Виробники з усіх цих країн мають суттєві переваги над українськими авіабудівниками, які полягають у місткому внутрішньому ринку, значно дешевших кредитних ресурсах, лізингових програмах і програмах державного кредитування експорту, нарешті, часто більш чи менш прихованого субсидування авіавиробництва з бюджетів, які в рази перевищують можливості українського.

У цих умовах українські виробники змушені були дотримуватися єдино можливої стратегії реалізації своєї конкурентної переваги в боротьбі за ринки збуту. Йдеться про згоду на виготовлення своїх літаків у країнах-споживачах, які мають кошти для їх будівництва та місткий ринок збуту. У результаті Україна отримує лише плату за інтелектуальну власність, оплату супровідних послуг конструкторів і спеціалістів та можливість постачати комплектуючі для їх виробництва (хоча з кожним роком дедалі меншу їх частину). Однак завдяки цьому може просувати свою продукцію на зовнішні ринки в умовах відсутності серйозних конкурентних переваг порівняно з постачальниками з інших країн.

Зокрема, нещодавно з Taqnia Aeronautics із Саудівської Аравії досягнуто домовленостей про будівництво в цій країні низки найновіших модифікацій літака «Антонов» (Ан-132, Ан-148, Ан-178). 2015-го Укроборонпром завершив ремонт для Індії партії військово-транспортних літаків Ан-32RE. Останнє замовлення дало змогу заробити за п'ять років $400 млн на модернізації сотні старих літаків. Натомість, як і у випадку саудитів, індійці наполягали на виконанні більш як половини робіт на майданчиках своєї країни.

Іншою стратегією виживання українського авіабудування в сучасних умовах є розширення кооперації із західними компаніями як через закупівлю в них, так і через поставки їм низки комплектуючих. Це має збільшити експортні можливості України та компенсувати розрив торговельно-економічних контактів із російським агресором.

Зокрема, у жовтні 2015 року ДП «Антонов» замовило двигуни PW150A в канадської дочки Pratt&Whitney, що є одним зі світових лідерів у виробництві авіаційних двигунів, які будуть встановлені на новий Ан-132D. Водночас Варшавський технічний інститут ВПС Польщі розробляє легкий багатоцільовий літак Grot-2, який буде оснащений двигуном української «Мотор Січі». Крім того, останнім часом у західних ЗМІ поширюються чутки, що в США розглядають можливість створення на базі «Мотор Січі» холдингу, який реалізовуватиме в кооперації з американськими компаніями проекти у ВПК, зокрема модернізувати техніку для українських Збройних сил.

ПЕРСПЕКТИВИ

Проблема виходу готової продукції на зовнішні ринки, особливо країн, що розвиваються, окрім об'єктивно обмеженої ніші українських виробників — невеликі пасажирські й транспортні, військово-транспортні та інші спеціальні літаки — полягає також у неготовності України просувати свої літаки з використанням власних лізингових програм і кредитуванням експортних поставок. Врешті, ДП «Антонов» лише планує створити авторизовані сервісні центри в Латинській Америці, Азії та Африці, що має підвищити маркетингову привабливість і попит на літаки «Антонов» для компаній та урядів цих країн.

МОЖЛИВОСТІ ПРОСУВАННЯ ГОТОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ АВІАПРОДУКЦІЇ НА РИНКИ КРАЇН, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ, ОБМЕЖУЮТЬСЯ ВІДСУТНІСТЮ ВІТЧИЗНЯНИХ ЛІЗИНГОВИХ ПРОГРАМ І КРЕДИТУВАННЯ ЕКСПОРТНИХ ПОСТАВОК

Українське авіабудування не може розвиватися відірвано від загальних проблем держави. Якщо їх не вирішити, ті країни, які мають гроші, але не мають технологій, купуватимуть лише окремі зразки готової продукції за умови передачі прав на виробництво вже на їхній території максимум із використанням більшої чи меншої кількості комплектуючих з України та виплатою роялті конструкторам. А країни, що розвиваються, котрі не здатні самостійно оплачувати літаки, потребують кредитних ліній та лізингових програм, які Україна на сьогодні надавати не готова.

Поліпшити ситуацію найближчим часом могло б зростання державного оборонного замовлення, зокрема й у частині модернізації, ремонту чи виготовлення нових літальних апаратів для потреб МО, ДПС, Нацгвардії, а також збільшення кількості держзамовлень для потреб української медицини чи МНС. Український авіапром може знайти своє місце, і постачаючи ті чи інші комплектуючі до країн НАТО та ЄС, а також, що ймовірніше, використовуючи якісніші комплектуючі звідти для випуску нових видів авіапродукції для внутрішніх потреб і, не виключено, частково на експорт. Зокрема, в Укроборонпромі заговорили про необхідність створити в Україні власне виробництво сучасних військових бойових літаків.

Джерелом альтернативного фінансування пасажирського й транспортного авіабудування могла б стати наявність суттєвих внутрішніх замовлень, за яких експорт забезпечував би лише додаткові обсяги реалізації.

ДЕРЖАВА

Сильна держава

Слони як сервіс

Юрій Макаров

Як відомо, Каїн убив Авеля за давній анекдот. Я, проте, ризикну підставитися, користуючись фізичною дистанцією з читачем. «Міжнародний конкурс на найглибше висвітлення теми слонів. Заголовки виступів. Англійці: «Коротко про слонів». Французи: «Усе про слонів». Американці: «Усе, що ви хотіли знати про слонів, але боялися спитати». Індійці: «Лише індійські слони є справжніми слонами!». Росіяни: «Російський слон — найбільший слон у світі!». Білоруси: «Білоруський слон — найкращий друг російського слона!». Переможцями визнано українців із заголовком: «Слони. Державність».

Іронізувати надміру з цього насправді гріх. Не так багато у світі націй, яким власна держава далася так дорого, як українцям. Можемо згадати ірландців, чехів, яким це вдалося. А можемо басків або... не знаю... курдів, яким не вдалося і які через це перебувають і надалі перебуватимуть на межі розчинення серед інших народів.

Державність завжди була священною коровою, перепрошую, священним слоном української ідентичності. У візіях поколінь борців за незалежність передбачалося, що чесні, працьовиті, хазяйновиті українці автоматично побудують земний рай в адміністративних кордонах, треба їм лишень дозволити. Пострадянська реальність виявилася безжальною: не раз згадане гасло «розбудови держави» мало своїм вінцем такий собі «міні-СРСР», тільки без зубів КГБ і ВПК. Тому на 25-му році незалежності доводиться знову, ніби вперше, запитувати: що таке держава взагалі й що таке сильна держава, яка здатна відповідати на виклики часу, не кажучи про безпосередню агресію сусідів?

Залежить від інтересів, досвіду й прикладів. Інтереси правлячих еліт в Україні цілком задоволені поточним станом справ: держава для них — диспетчер ресурсів, які розподіляються серед наближених до центрів прийняття рішень.

Досвід у нас сумнівний: у недавньому радянському минулому суворим санкціям аж до фізичного знищення, подекуди превентивного, піддавався бодай натяк на незгоду з генеральною лінією. При цьому, попри безпрецедентну централізацію, п'ята частина економіки СРСР перебувала в тіні — факт, який важко визнати адептам сталінської моделі.

Приклади у світі різні. Є Швейцарія, де будівництво кожної нової автобусної зупинки вирішується мало не на референдумі. Є суворі вертикальні диктатури з позірною ефективністю. Щодо Венесуели, де довбонутий президент особисто намагається регулювати все аж до надходження до магазинів туалетного паперу, питань не залишилося. Зараз у нас модно посилатися на авторитарні режими на кшталт Чилі доби Піночета або Сінгапуру зразка Лі Куан Ю. Забуваючи при цьому, що результати чилійського експерименту дещо переоцінюються: генералові найкраще вдалося припинити шабаш місцевих комнезамів, що діяли за радянсько-кубинським зразком, але суттєвого стрибка економіки, всупереч твердженням економістів чиказького розливу, досягнути все-таки не вдалося, Чилі залишається бідною країною. Що ж до Сінгапуру, то фанати рецепту «посадити трьох найближчих друзів» забувають, що чимало сторін повсякденного життя там залишаються по-азійськи зарегульованими й за кинутий на вулиці недопалок ви ризикуєте опинитися у в'язниці. Схоже, у нас відбувається класична операція підміни: пишемо «Лі Куан Ю» — маємо на думці «Сталін».

ДЕМОКРАТІЇ «ПЕРШОГО СВІТУ» ДІЙШЛИ РОЗУМІННЯ ДЕРЖАВИ ЯК МАШИНИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД, НЕ ПЕРЕДБАЧАЮЧИ В НІЙ НІЯКОЇ САКРАЛЬНОСТІ

Відколи модерна концепція держави як такої формулювалася в масонських (так, так, саме масонських!) гуртках XVIII–XIX століть, з'явилося чимало ефективних на свій час моделей і, головне, концепцій. Відтоді людство достатньо заплатило за розуміння державних механізмів та необхідних обмежень цих механізмів. Демократії «першого світу» вже давно методом спроб і помилок дійшли більш-менш ефективного розуміння держави як машини із забезпечення прав і свобод, не передбачаючи в ній ніякої сакральності. І сьогодні, коли я відчуваю мурахи під шкірою, всоте співаючи серед натовпу однодумців «Ще не вмерла...», теж думаю передусім про спільноту людей, об'єднаних спільними цінностями й спільним проектом життя, а не про громіздкий і неефективний сервісний центр, який наразі поганенько виконує свої функції.

Саме так: держава як потужний і розгалужений сервісний центр, якому я делегую повноваження дбати про мою безпеку, гарантувати дотримання моїх прав, допомагати тим, хто цього потребує з огляду на вік чи фізичні обмеження, зберігати національне надбання, а також встановлювати однакові для всіх правила, на їхній базі забезпечувати справедливість, сприяти вільному підприємництву та гуманітарному розвитку... Далі можна продовжити ще на півсторінки, але висновок один: справді сильною може бути така й тільки така держава. Якщо я не помиляюся, саме це мав на увазі колективний розум Євромайдану.

Держава і громадяни(н)

Тарас Лютий

Філософський екскурс у класику політичної думки

В умовах сьогодення не раз доводиться спостерігати за обопільною недовірою громадян і держави. Цю ситуацію за умовчанням можна загалом описати так: держава, мовляв, є репресивним апаратом, який обкладає здирницьким податком і повинністю, на що людина реагує ухилянням і зневагою. І ця ситуація вже давно стала звичною. Але кожен може спіймати себе на думці, що трапляються випадки, коли взаємність і допомога надзвичайно важливі.

Саме тому, мабуть, доведеться розпочати з повсякденного прикладу... Викликавши нещодавно додому невідкладну медичну допомогу для недужого пацієнта, я почув, що до карети його просто нікому транспортувати... Тобто є лише помічник лікарки й ти сам, а отже, бракує ще принаймні однієї людини, котра допомогла б спустити лежачого хворого сходами багатоповерхівки донизу. І тільки згодом, щоправда, коли впоралися так-сяк самотужки, згадалася нова поліція, до якої можна було б спокійно звернутися, бо після Революції гідності виник саме той момент, коли між громадянами й державою нібито «підписана» нова суспільна угода, згідно з якою вони мають почувати навзаєм довіру й підтримку.

Думка про допомогу силовиків виникла не відразу, позаяк іще рік тому (у випадку з міліцією) це було б нездійсненно. Чому? Бо можна, наприклад, пригадати, що пострадянську людину ще донедавна дивувало, коли вона помічала або дізнавалась, як німці чи поляки у своїх країнах відразу викликають поліцію, тільки-но потрібно вирішити проблеми чи владнати непорозуміння, якщо трапляються загострені форми локальних конфліктів, як-от галасують сусіди в пізній час або чуються дивні крики. Для тоталітарної держави зручно, коли громадяни стежать одне за одним, як у Паноптикумі Єремії Бентама, модель якого досліджував Мішель Фуко в праці «Наглядати й карати», а його літературні варіанти всім знайомі з «1984» Джорджа Орвелла та «Ми» Євґенія Замятіна. Але це в тому випадку, коли держава не заохочує до творення суспільних інститутів, а встановлює їх сама. Зрозуміло, чому, живучи в радянський час, людина звикала, що співпраця з державою дуже швидко закінчується таким собі «інститутом стукачів»: доносячи на свого ближнього, ти сприяєш будівництву якогось там чергового «Бєломорканала» в системі ГУЛАГу. Можливо, звідси й така романтизація злодійського світу, яка ще й досі виливається в толерантність до маршруткового звучання «блатного шансону». Бо ж кримінальний світ яка-не-яка, а таки альтернатива державі.

Тож запитаймо себе, ким має бути держава: сильним монстром чи кволим поборником, кмітливим прагматиком чи партнером? Чому нам і надалі сферу політичного доволі часто доводиться сприймати за полігон «тренування влади»? Від повсякдення хочеться відразу зануритися в теорію, аби подивитися на те, що вбачали в державі мислителі різних часів і культур.

Перше-ліпше розуміння досвіду політичного зразу-таки відсилає нас до античності. А головна теза, яка впадає в око: те, що має значення для окремої людини, є важливим і для поліса. Таке визначення взаємозв'язку між державою та громадянином належить Платону. І воно передбачає не статичне, а діяльне тлумачення ролі людини. Досягнути чогось у суспільстві означало б мати суголосність з іншими громадянами. Хоча це аж ніяк не передбачає того, що політичне й людське блага збігаються буквально. У того, хто звик до трафаретного політичного мислення, наведені тези могли б викликати кілька радикальних висновків: Платон або грається в популістську демократію, або ж зваблює тоталітарним державним керуванням.

НЕХАЙ ПОЛІТИКА Й НЕ СТАЄ ГОРИЗОНТОМ МАЙБУТНЬОГО, ПРОТЕ БАЙДУЖІСТЬ ДО ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ТЕОРІЙ ДЕРЖАВИ НЕОДМІННО ОБЕРТАЄТЬСЯ ПРАДАВНІМИ МІФОЛОГІЯМИ ПРИМАРНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Справді, для Платона окрема людина є частиною цілого, а благо поліса важливіше за приватне благо. Через це держава може потребувати статків, зусиль і навіть самого життя громадянина. Так, Сократ не ухиляється від свого смертного вироку, хоч і вважає його несправедливим. Але висновок про тоталітарність такої держави можна було б зробити, якби розбудова поліса не була справою того ж таки громадянина, чия діяльність скерована на створення суспільних інституцій. Тому й не дивно, коли Платон називає політику мистецтвом, для реалізації якого потрібні турбота й виховання. Мистецтво управління прирівнюється до інших мистецтв, адже спрямоване на добро для людини. Держава вважається тим щасливішою, чим більше її громадяни задоволені (від чого гуртовим порядком сприяють її творенню). От тоді, щоб зберігатися, вона має ставати виховною та освітньою інституцією, всередині якої державець дістає можливість пізнавати добро, без чого він тільки потраплятиме в залежність. Адже, збільшуючи власні забаганки, він невпинно породжуватиме конфлікти всередині й зовні держави.

Саме тому Платон наполягає на поєднанні державної влади та філософії. Правильний порядок владарювання залежить від розуму, якому під силу втримати стерно. Навіть не потрібно шукати

U.TYZHDEN@UKR.NET
ЗВОРОТНИЙ ЗВ'ЯЗОК

прикладів, щоб уявити, до чого призведе домінування при владі честолюбства, накопичення маєтностей і багатьох інших зваб, позначених безладністю думки. Відтак пошук і здійснення справедливості для Платона — це добро, гідне прагнення не заради результатів, а саме собою.

Тезу про існування поліса на підставах етичного пізнання виводить і Арістотель. Коли громадяни мають спільну мету, вони становлять спільноту, що набуває виразного політичного устрою. Хибним є устрій, де правителі обирають за мету дбання про власну користь. Якщо природа людини й здатна реалізуватися в розумному прагненні, то це буде стремління до найкращого державного укладу. Втім, Арістотель не схильний вважати, що в державі усі громадяни однакові. Він бачить людей із різним типом і ступенем актуалізації їхніх здатностей. Тому важливим стає розуміння впливу на політику саме раціонального чинника як визначальної сили соціального буття. На сьогодні думка Арістотеля про необхідність інституту рабства, звичайно, застаріла, позаяк уже неможливо не рахуватися із традицією, яка проголошує гідність і недоторканність людини, що ґрунтовані не на її функціональному призначенні в суспільстві, а на унікальності й неповторності кожної істоти. Одначе концепція давньогрецького філософа й донині не втратила цінності раціонального взірця під час побудови держави.

До речі, поглянувши на середньовічну християнську державну теорію, спостерігаємо не менш повабні моделі. Так, Августин Блаженний наполягає на минущості «земної держави», закликаючи очікувати «царства небесного», хоча святе життя, на його думку, може цілком пов'язуватися зі світською владою. Важливе тут інше: земний престол не заслуговує на культове поклоніння. Роль етичного стрижня тоді відігравала ідея Бога, який забезпечував світовий, а отже, і політичний порядок. Та люди, як зазначає вже Тома Аквінський, об'єднуються не лише заради виживання, а й передусім для гідного життя. Державна єдність порядку спрямовує прагнення окремих громадян на загальне благо. Авторитет політичної влади, звичайно ж, передбачає право законодавчого наказу й примусу. Однак Тома не забуває і про особистість, яка здатна перевершувати державу. Політичний мир, згідно з його поглядами, ніколи не повинен спиратися на насильство приватного егоїзму, бо ж є наслідком осмислення справедливості. Як бачимо, вимоги до політика досить високі.

Сміливіше про політику заговорили, починаючи з Нікколо Макіавеллі. Саме він, ставлячи питання про те, у який спосіб здобувається влада, щиро відповідає: власними заслугами, за щасливого збігу обставин, злочином або прихильністю громадян. Його тактика отримання керма державцем передбачає благодіяння, м'якість, вірність і людяність, які за щонайменшої необхідності здатні вмить перетворитися на жорстокість, підступність і віроломство. Право й сила — два чинники, котрими не варто нехтувати. Але така поведінка доцільна тільки тоді, коли її застосовують лишень зрідка. Хоча, за переказами, ще донедавна представники українського політикуму любили зізнаватися, що черпають наснагу у творах флорентійця.

У новочасну добу влада остаточно передається володареві, у котрого спостерігаються всі ознаки божественності. Показовою в цьому сенсі є концепція Томаса Гоббса. Почуваючи відразу до вчень, які акцентують на значенні сумління чи потойбічному збавленні, він заледве не першим зобразив державу регулятором соціального життя. Чому Гоббс надає їй образу біблійного страхітливого Левіафана, іронічно це робить чи із застереженням, достеменно невідомо. Натомість він ствердно говорить про право людини захистити себе. Про вихід із природного стану й перехід до політичного життя, коли потрібно делегувати громаді найсуттєвіші різновиди влади в обмін на збереження свого життя та власності, зазначає і Джон Локк. Хоча людина залишає за собою право опиратися законодавчій і виконавчій владі, коли та втрачає довіру.

Про різницю між мораллю та політикою як між теорією та практикою на свій лад міркує й Іммануїл Кант. Будучи від природи злою, людина змушена ставати добрим громадянином, поважати ближніх і закони просто заради самої себе. Таким чином здобувається насамперед самоповага, а отже, гідність. Запитуючи, «що є людина», Кант має на увазі, «що вона із себе може створити». У тому, що в державі політична дійсність пронизана моральною ідеєю, переконаний і Геґель. Те, що все розумне є дійсним і навпаки, відбувається саме завдяки державі. Тобто її мета — реалізація розуму. Держава та громадяни утворюють органічну єдність. Монарх в уявленні філософа постає вершиною розуму та свободи, однак завдання влади ще й у тому, щоб проявилася суб'єктивність, пов'язана з єдністю.

І, нарешті, на порозі XX століття з'явилася постать Фрідріха Ніцше, котрий прагнув створення могутньої «культурдержави»: у цьому двоскладовому утворенні жодна з частин неможлива без іншої. Смисл такого витвору для нього здійснений за економічного й політичного об'єднання Європи, ба навіть домінування її у світі. Таке завдання він називає «великою політикою». Попри спроби революційних змін у суспільстві, Ніцше віддає перевагу змінам в освіті й самовдосконаленню людини.

У цьому короткому огляді важливих віх класичної політичної думки ми тільки привертаємо увагу до нашої української сучасності: нехай політика й не стає горизонтом майбутнього, проте байдужість до переосмислення теорій держави неодмінно обертається прадавніми міфологіями примарного державотворення, нищенням академічних інституцій і нехтуванням критикою.

Як вимірювати силу?

Ігор Лосєв

Чому в сучасному світі вразливими залишаються навіть розвинені держави

Необхідно зрозуміти, коли йдеться про державу, що таке сила і як її вимірювати. Що мають на увазі, кажучи про сильну державу: економічну потугу, військову міць, вплив на міжнародній арені, соціальне благополуччя, рішучі дії в боротьбі проти загроз? Чи все водночас? Наскільки для могутності потрібні всі елементи разом? Чи вистачить окремих і яких саме? Вага цих питань велика, і не лише академічна. Нерідко відповіді на них визначають самé існування того чи того суспільства, правильність його стратегічного й тактичного планування.

Інколи розвиток одних елементів сили може відбуватися на тлі занепаду інших. Приміром, Західну Німеччину (до возз'єднання зі Сходом країни) тривалий час називали велетнем в економіці й карликом у політиці. Справді, багато обмежень, накладених на цю державу після 1945 року, заважали їй конвертувати економічну могутність у політичну. Нині ситуація змінюється, викликаючи певне невдоволення колег по Європейському Союзу. Те саме стосується Японії з її конституційним пацифізмом. Будучи протягом десятиліть другою економікою світу, Країна Вранішнього Сонця відчувала брак суто фізичної потужності, бо ж мала так звані сили самооборони замість повноцінної армії. Уразливість такої позиції стала очевидною на тлі активності тоталітарного режиму Північної Кореї з його ракетно-ядерними амбіціями й прагненням Китаю встановити свою гегемонію в регіоні. Економічний, технологічний, інформаційний і культурний потенціал (усе те, що об'єднують поняттям «м'яка сила») не завжди є достатнім. Не може бути могутності держави без вагомої складової її силового блоку. Жодні новомодні концепції не заперечать цього простого й наочного факту. Саме тому нині європейські країни вже потроху виходять зі стану глибокого пацифізму, зміцнюючи оборону, а Японія переписує дещо у своєму законодавстві, розв'язуючи собі руки для використання військ у разі «нештатної» ситуації в регіоні.

Об'єктивна сила держави сама собою не зможе виступити вирішальним чинником, не поєднуючись із суб'єктивною здатністю еліти її реалізувати, втілювати в життя, використовувати й діяти рішуче та сміливо.

Чимало аналітиків помічають очевидний факт сучасної світової політики: Захід, будучи об'єктивно в багато разів сильнішим від Росії, постійно тактично програє Путіну, який змушує його діяти «другим номером», навздогін лише реагуючи на кремлівські акції. Це пов'язано з тим, що західні політичні еліти, розпоряджаючись величезним потенціалом, про який господар Кремля й не мріє, геть позбавлені того надзвичайно важливого культурно-психологічного комплексу, який виступає рушієм політичної пасіонарності і який годилося б назвати «месіанізмом».

«Месіанізм» — це глибока переконаність у справедливості обстоюваної позиції, віра в покликання своєї цивілізації, щира відданість власним цінностям, принципове заперечення ворожих, прагнення не лише декларувати свої духовні засади, а й обов'язково утілювати їх. Такою рисою були максимально наділені президент США Рональд Рейґан (його безкомпромісна політика щодо імперії зла) та прем'єр Великої Британії Марґарет Тетчер (Фолклендська війна)...

Без такого «месіанізму» навіть найбільша об'єктивна сила залишиться нереалізованою, чистою потенцією і не стане дієвим чинником.

Отже, нинішня феноменальна духовна слабкість західних керівників, брак лідерства в цих лідерів, дефіцит віри в ті цінності, які вони формально декларують, не лише зрівнюють шанси тоталітарного диктатора в Кремлі з можливостями демократичного світу, а й суттєво їх підвищують. Навіть на побутовому рівні ми буваємо свідками того, що у двобої перемагає часто не сильніший, а нахабніший, зухваліший та авантюрніший. У цьому сенсі Владімір Путін має сьогодні велику перевагу над своїми опонентами, як і колись Адольф Гітлер. Тоді демократичній спільноті довелося витратити кілька років на мобілізацію своїх ресурсів, що були об'єктивно більшими, але в ті роки ще не існувало чинника ядерної зброї.

Однак і рішучість дій сама собою, без потужного фундаменту об'єктивної сили, навряд чи щось принципово змінить у суспільстві.

У 1980-ті роки в Перу активно діяли ультраліві бойовики руху «Сендеро луміносо». Корумпована перуанська влада була не в змозі їм протистояти, й екстремісти поступово узяли під контроль три чверті території країни. Тоді новообраний президент Перу Альберто Фухіморі з допомогою армії, що залишилася єдиною здоровою частиною суспільства, розігнав напівмафіозний парламент і геть підкуплені вищі судові органи. Збройні сили дістали відповідний наказ, і за кілька місяців вождь сендеристів Абімаель Ґусман уже сидів за ґратами, а ультраліва структура припинила своє існування. А коли члени ще однієї органі-

зації такого штибу — Руху імені Тупака Амару — захопили 500 заручників у японському посольстві в Лімі, перуанська гвардія штурмом узяла резиденцією посла Японії, всі заручники були звільнені, а всі терористи загинули. Такі рішучі й сміливі дії вищої державної влади врятували Перу від долі Кампучії під диктатом червоних кхмерів. Однак не позбавили проблем, пов'язаних із загальною слабкістю суспільства та держави, з бідністю й розколом на дві цивілізації (європеїзованих міст та архаїчної селянсько-індіанської периферії), з тотальною корупцією, типовою для країн, що розвиваються.

Часто зовнішня, іміджева, піарна потуга держави поєднується з реальною внутрішньою слабкістю (відомий феномен «колоса на глиняних ногах»). У XVII столітті такою була Османська імперія. Тоді перед нею ще тремтіла вся Європа, але вже були помітні перші ознаки тієї універсальної кризи, що почнеться у XVIII столітті, а в XIX перетворить її на «хворого Європи» (поширена назва Осяйної Порти в тогочасній західній пресі). Турки все ще загрожували Відню і прагнули вийти на береги Балтійського моря, проте мудрі спостерігачі бачили інше. Як-от англійський посол у Стамбулі сер Томас Ро, котрий був свідком зухвалих десантів українських козаків у столицю султанів й акуратно повідомляв про них Лондон. Так, він писав своїм керівникам про події 9 червня 1624 року: «Цілий день до заходу сонця сміливо стояли вони й загрожували великій, але стривоженій столиці світу та всій її могутності, нарешті зі своєю здобиччю, з розгорнутими прапорами козаки відійшли, щоправда, без перемоги, але й без відсічі турків. Ця не така вже й значна обставина, ця дерзновенна акція розкрила дивовижну істину про цю велику державу: вона, здаючись такою грізною і могутньою, насправді слабка і беззахисна». А в травні 1626-го Томас Ро надіслав таку цікаву реляцію: «Вони (козаки. — **Ред.**) погрожують вступити в бій з усім турецьким флотом і дали клятву, що захоплять корабель адмірала. Усі міста й села на Босфорі до самого Константинополя охоплені великим жахом...» Справді, на той час це було сенсаційним відкриттям, що держава, яку звикли вважати мало не еталоном могутності, насправді слабка й беззахисна...

Ще кілька років тому Євросоюз теж сприймався як зразок внутрішньої сили, організованості й благополуччя. Тепер уже не сприймається. Бо ж очевидною є слабкість європейських держав перед екзистенційними викликами ісламського світу й Росії, яка стає тоталітарною швидше, ніж Захід устигає помічати в ній зміни. Чого варті всі інститути демократичних країн, якщо вони таких загроз не витримують і змушені перед ними відступати? Згадаймо події в Кельні (Німеччина), коли вихідці з Північної Африки та Близького Сходу, нападаючи на німецьких жінок, продемонстрували, що законів ФРН для них не існує і що цивілізація Європи з її звичаями і традиціями жодної поваги в них не викликає. Водночас структури правопорядку виявилися паралізованими, не готовими до рішучої відсічі варварській атаці. А громадянське суспільство показало невміння діяти самостійно у випадку нефункціональності офіційних інститутів. Сьогодні ми спостерігаємо певні ознаки капітуляції класичних ліберальних держав перед викликами войовничого ісламізму та путінської «гібридної» експансії. Європейська цивілізація перед цими процесами поки що стратегічно відступає.

ОБ'ЄКТИВНА СИЛА ДЕРЖАВИ САМА СОБОЮ НЕ ЗМОЖЕ ВИСТУПИТИ ВИРІШАЛЬНИМ ЧИННИКОМ, НЕ ПОЄДНУЮЧИСЬ ІЗ СУБ'ЄКТИВНОЮ ЗДАТНІСТЮ ЕЛІТИ ЇЇ РЕАЛІЗУВАТИ

Практика XXI століття засвідчує, що сильною державою є та, де високофункціональні інститути поєднані з потужним громадянським суспільством і де вони діють на основі спільних цінностей та принципів.

Вона мусить проводити енергійну та принципову зовнішню політику: не ховатися від викликів і загроз, а знаходити ефективні й переконливі відповіді, дотримуючи єдності своїх декларацій та дій. Чи має сьогодні західний світ такі держави? Практично ні, і це є причиною криз та глухих кутів, у яких нині потерпають Європа й Америка.

Ефективність як ідеологія

Єгор Фірсов, народний депутат

Тільки ставка на приватну ініціативу й особисту вигоду громадянина, а також тотальну дерегуляцію всіх сфер життя може витягти Україну з трясовини

Якщо спитати середньостатистичного українського виборця, яку державу він хоче, то, згідно із соціологічними даними, почуємо щось таке: щоб держава все давала й нічого не просила взамін. Тобто вибухову суміш патерналізму радянського штибу з банальним інфантилізмом. Українці, з одного боку, не люблять усього державного, а з другого — сакралізують представників влади. Вони хочуть сильну державу, але перетинатися з нею якомога менше. Держава — це ніби якась окрема реальність, що існує поруч, але впливати на неї зась — хіба що тільки коли хабара треба дати або на кухні на неї поматюкатися. Більшість виборців досі не можуть зрозуміти, що держава — це лише величезна машина з перерозподілу ресурсів у суспільстві. І головне її завдання — розподіляти їх ефективно, відкрито та з якнайбільшою суспільною користю.

Зайвий раз нагадувати про тотальну неефективність Української держави немає сенсу. При цьому за всіма формальними ознаками, як-от кількість держслужбовців, органів чи всіляких законів, що регулюють усе й уся, ми попереду планети всієї. У нас чи не найбільше чиновників — понад 250 тис. У нас близько 500 тис. законодавчих документів у базі Верховної Ради. Між цими документами понад 1 млн (!) зв'язків, тобто посилань один на інший, виносок, доповнень тощо. У державних органів офіційно до 9 тис. функцій, із них понад 1 тис. — суто контролюючі та регулюючі. Здавалося б, куди вже бути сильнішою такій величезній за кількістю та функціями державі.

Однак, як бачимо, кількість зовсім не означає якість. І те, що в нас 10 людей, як в анекдоті, не можуть вкрутити одну лампочку, зовсім не означає, що так має бути завжди. І зрозуміло це стало аж ніяк не сьогодні, а ще років 20 тому. Ось тільки проблема в тому, що всі влади реформи обмежували зміною або кольору лампочки, або її форми, або форми стільчика, на який треба стати, щоб дістати до лампочки.

А взяти й звільнити тих 10 непрофесіоналів чи, що ще гірше, корупціонерів, яким вигідна така ситуація, і натомість найняти одного чесного електрика нікому й на думку не спадало. По-перше, бо саме ці 10 непрофесіоналів прийдуть на вибори. По-друге, бо ситуація, коли на роботі тримають неефективну людину, дає роботодавцеві величезні можливості для впливу. Так, ти не вмієш працювати, так, ти крадеш, зате я про це все знаю, і тому ти будеш відданий, хай навіть і через страх, мені й тільки мені. По-третє, бо за купівлю лампочки набагато дорожче від її реальної вартості я отримав відкат. Не кажучи вже про те, що мені належить підстанція, яка подає струм до неї.

Ось і весь рецепт реформ по-українськи. І за останні два роки майже нічого не змінилося. Ну хіба що кількість вкручувачів трохи зменшили, а стільчик стали називати по-англійськи — chair. Проводку міняти ніхто не збирається, тим більше привчати платити за світло чи запитати власника підстанції про джерела його доходів. Ось тільки є одна проблема: так далі жити не можна. Не через якісь красиві лозунги, ні. Просто система валиться на очах. Держава як згаданий механізм перерозподілу ресурсів та досягнення бодай якоїсь соціальної справедливості взагалі перестає виконувати свої функції. Діяти як уламок системи СРСР вона вже не здатна, не здатна вона й ні на що інше. Україна наразі є країною переможно сильної бюрократії, яка підзвітна господарям-олігархам. Отже, якщо держава не є сильною, то що ж робити?

Знову ж таки, щоб відповісти на це запитання, зовсім не обов'язково

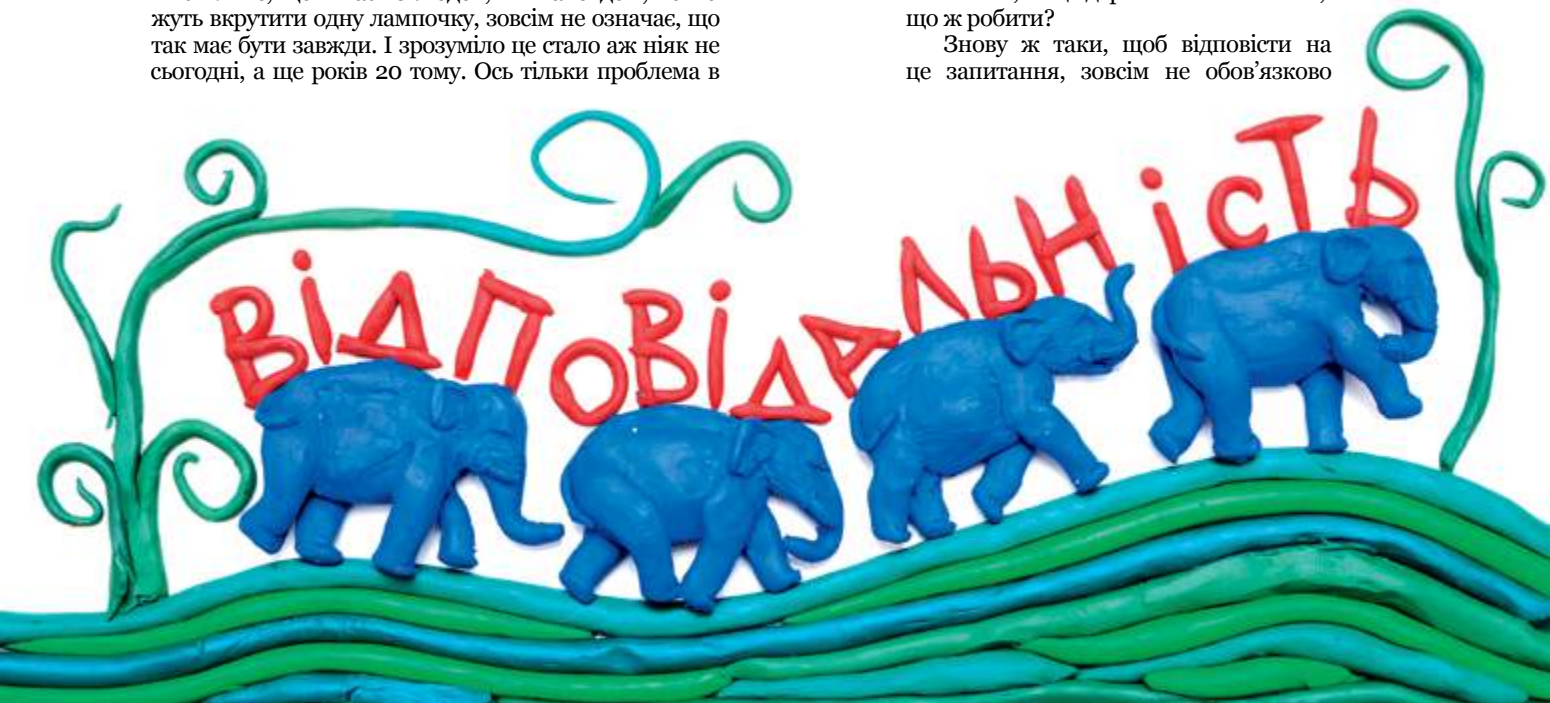

відкривати Америку через хвіртку. Українці не кращі й не гірші за решту народів світу, тому цілком можемо послуговуватися вдалими рецептами інших. Особливо світу західного, який ми звикли називати розвиненим. А принцип його існування дуже простий. Майже все побудоване на приватній ініціативі та вигоді. Тобто дайте людям усе зробити самим. Головне, щоб їм це було вигідно. І тоді не потрібні натовпи наглядачів із дрючками чи бюрократів із ручками. Адже ніщо не мотивує краще, ніж чітке розуміння власного інтересу в справі.

Тобто ми доходимо до геть простого висновку. Сильна держава — це ефективна держава, тобто така, що вигідна для всіх, кого вона об'єднує. А вигода може бути досягнута тільки через приватну ініціативу та дотримання чи навіть примат приватних інтересів громадян. Коли громадяни задоволені, тоді добре й державі. Адже, зрештою, будь-яка висока геополітика зводиться до того, щоб створити для своїх громадян умови, коли їхні інтереси задовольняються краще, ніж громадян інших держав. Решта концепцій — це лише намагання приховати свої дитячі комплекси гучними, але пустими словами про «велику історію», «велику расу» чи «русскій мір». Держава апріорі неефективний власник, бо вона не є конкретною особою. Те, що в нас постійно знаходиться хтось у владі, хто починає плутати свої інтереси з державними, нічого насправді не змінює.

Викладену вище концепцію прийнято називати словом «лібералізм», який, своєю чергою, намаганнями російської пропаганди та й власних горе-реформаторів викликає в більшості українців вельми негативні асоціації з розрухою та невизначеністю 1990-х. О'кей, не дратуватимемо людей термінами. Але без нього нам не обійтися ну ніяк. Не через якусь політику. Просто ліберальні принципи ведення справ — це передусім голос розуму та вміння казати собі правду. Якби не дотримання цих принципів, навряд чи США стали б тим, ким вони є зараз.

Правда така. Ситуація в Україні настільки запущена, що реформи, а не те, що мають на увазі під ними пани Яценюк і Порошенко, — це дуже боляче. Так, вигідно бути популістом й обіцяти підвищення пенсій і зарплат, навіть коли держава перетворюється на якісь майже середньовічні цехи за інтересами, що дбають тільки про свою та свого господаря кишеню.

У нас немає виходу, окрім як різко, втричі-вп'ятеро, зменшити кількість державних службовців і взагалі державний сектор включно з кількістю соціальних пільг/виплат. І продати майже все, що є на балансі держави. Так, сотні тисяч людей втратять роботу. Зате мільйони зможуть нарешті розпочати власну справу. І розпочнуть. Обов'язково. Як показують ті ж таки 1890-ті, люди завжди знаходять вихід із ситуації. А купа стратегічних підприємств дістануть можливість працювати нормально. Так, треба стежити, щоб продаж не здійснювався в одні руки. Особливо в руки наших олігархів.

Якщо ж держава ще й перестане заважати тисячами заборон, регулюючих документів, указів, інструкцій тощо, то ви не повірите, як швидко країна обросте саме тим найважливішим прошарком: середнім класом. Щоб власник, наприклад, маленького подвір'я на Одещині мав право випускати своє вино й продавати його без оплати ідіотської, точніше лобістської, ліцензії вартістю 500 тис. грн за рік.

Отже, перші два кроки зрозумілі: тотальний перезапуск (а не легеньке погладжування, як зараз) усього державного апарату, тотальна дерегуляція, тобто якнайбільша приватизація та передача всіх можливих функцій у приватні руки, та надання податковій політиці стабільного вигляду. Інакше кажучи, податків мало, вони невисокі, але платять їх усі. Держава має бути сервісним центром і контролюючим органом, що стежитиме за дотриманням правил гри всіма її учасниками, а не цербером і найбільшим власником. Ви вважаєте, що не можна знижувати, бо пенсії не буде чим платити? А зараз, коли податки чи не найвищі в Європі, це дуже допомагає? Чи в нас щорічний дефіцит пенсійного фонду не обчислюється десятками мільярдів гривень?

А хочете мати велику пенсію, то відкладайте на неї на власний рахунок чи в державному, чи в приватному, якщо ви розумніший, банку, а не перекладайте це на державу, яка просто перерозподілить ваші гроші між усіма громадянами незалежно від їхнього реального внеску в економіку. Отак наші бабусі та дідусі й отримують жалюгідну тисячу гривень на руки.

ЯКЩО ДЕРЖАВА ЩЕ Й ПЕРЕСТАНЕ ЗАВАЖАТИ ТИСЯЧАМИ ЗАБОРОН, РЕГУЛЮЮЧИХ ДОКУМЕНТІВ, УКАЗІВ, ІНСТРУКЦІЙ ТОЩО, ТО ВИ НЕ ПОВІРИТЕ, ЯК ШВИДКО КРАЇНА ОБРОСТЕ САМЕ ТИМ НАЙВАЖЛИВІШИМ ПРОШАРКОМ: СЕРЕДНІМ КЛАСОМ

О'кей, звільнили дві третини держслужбовців, зламали хребет бюрократії. Що далі? А далі треба знову ж таки казати собі правду: не може міністр працювати за зарплату 5 тис. грн, щодня підписуючи документи на десятки мільйонів. Не може народний обранець мати ті ж таки 5 тис. грн на місяць, бо його тоді ніщо не обмежує від корупції чи тушкування. Будьмо ковбоями до кінця. Якщо всім вигідно, отже, і державним службовцям має бути вигідно. Тобто висока, удвічі-втричі більша, ніж зараз, зарплата плюс паралельне жорстке, якщо не жорстоке, антикорупційне законодавство. За принципом що вищий посадовець, то більша відповідальність за корупційну дію. І ще й премія в розмірі кілька відсотків хабара чи відкату тому, хто цього корупціонера здасть. І всім вигідно, еге ж?

І останнє. Хочу звернутися до своїх колег-депутатів, нинішніх і колишніх, до лідерів громадської думки, експертів, бізнесменів, «креаклів» — до всіх тих, кого прийнято називати словом «еліта». Пані та панове, у нас немає часу. Ми не маємо більше права на популізм. Будьмо нарешті чесними хоча б із самими собою. Більше не можна брехати та відкладати реформи, бо скоро не буде вже що реформувати. Вважаю, що всім, хто має прогресивні погляди та розуміння, що в безодні, у яку ми падаємо, дна немає, треба об'єднуватися. З максимально чесним порядком денним. Треба казати правду й боротися за реформи. Кожному на своєму місці й разом, у складі громадських структур, бо інакше Україна має всі шанси перетворитися з країни переможно сильної бюрократії на цвинтар, де буде похована не бюрократія, яка знайде кому служити за будь-якої влади, а саме ми, актив суспільства. Ну й держава як така.

Французька мрія в корекції

Алла Лазарева, Париж

«Держава загального добробуту», що понад півстоліття втілювала французьку суспільну мрію, під впливом нещодавніх терактів втрачає прихильників

За словами міністра оборони Франції Жана-Іва Ле Дріана, країна витратила за рік €171 млн на застосування армійських підрозділів на території материкової Франції. Нові виклики постали після розстрілу журналістів у тижневику Charlie Hebdo в січні 2015-го. «Не те щоб до цього терористичної загрози не існувало, — зазначив у розмові з ***Тижнем*** П'єр, офіцер французької армії, — але не було такого соціального запиту на безпеку. Колективно французи досить безтурботні. Якби не теракти спочатку в січні, а потім у листопаді минулого року, вони не стерпіли б стільки озброєних військових на вулицях».

З екрана телевізора над стійкою в маленькій кав'ярні транслюється репортаж із Кот-д'Івуару, де внаслідок теракту нещодавно загинуло четверо французів. Пляж, море, пальми й такі недоречні в цьому ідилічному пейзажі трупи, накриті білими простирадлами... Відповідальність за розстріл звичайних цивільних пляжників взяла на себе «Аль-Каїда». «Це було жахливо, — не стримує сліз вдова одного із загиблих. — Вони вистрілили йому просто в голову. Найкращий друг мого чоловіка також помер на місці»... Жінка опановує себе й несподівано твердим голосом промовляє: «Ці теракти зовсім не випадковість. Кот-д'Івуар — заможна країна, союзниця Франції».

У кав'ярні тільки й розмов про те, що зовсім небезпечних місць на Землі не лишилося ніде, навіть на загублених в океані островах. «Потрібна тверда рука! — переконаний колега П'єра, теж кадровий військовий. — Ідилічна «держава загального добробуту», улюблений національний міф французів, у нинішніх політичних умовах недосяжна. Цілі квартали великих міст перетворилися на позаправові зони, і це в державі, що входить до десятки економічно найпотужніших країн світу. Треба не просто збільшити кількість поліцейських і спецслужбовців. Необхідно відновити спеціальні підрозділи внутрішньої безпеки, створити відповідні структури з нагляду за радикальними ісламістами в тюрмах... Держава зобов'язана не забирати в багатих, щоб віддавати бідним, на чому вона в нас переважно зосереджена, а насамперед гарантувати безпеку своїм громадянам. Безпека — найперша гарантія свободи, як любить казати наш прем'єр-міністр Мануель Вальс».

Повз кафе крокують озброєні автоматами солдати. У небагатому кварталі, де більшість мешканців — недавні іммігранти з країн третього світу, це нововведення з'явилося разом із надзвичайним станом. «Я щасливий, що вони тут, — щиро всміхається власник кав'ярні. — Ніколи не думав, що радітиму людині зі зброєю, але, повірте, за 40 років, що тримаю цей заклад, я різне бачив. І розборки наркодилерів, ні від кого не ховаючись, серед білого дня, і пограбування на очах у купи народу... Франція нині зовсім не та, що була в роки моєї молодості. Ота похмура атмосфера фільмів Трюффо, що видавалася химерною, дивною в 1960-ті, тепер щоденна реальність нашого життя. Він був геніальним провидцем, цей Франсуа Трюффо»...

Франція не та, що колись. Атмосферу в країні часто порівнюють із похмурими фільмами Франсуа Трюффо. На фото кадр зі стрічки «Наречена була в чорному» (1968)

П'єр із колегою сперечаються про нові виміри цивілізаційних викликів. «Насамперед наша небезпека мілітаризована, — каже. — Проте ще важливіше прийняти той факт, що вона існує для

французів як у самій країні, так і за її межами. Час припинити бавитися в антиамериканізм та активніше вимагати реформи НАТО. Треба добиватися розбудови європейського крила Альянсу, поставити до дії власні європейські сили швидкого реагування...» Його товариш не з усім погоджується. «Розумієш, — каже він, — Америка сьогодні майже не цікавиться Європою. Цей партнер був ефективним давніше. Зараз треба розраховувати на себе, як учив де Голль. Будувати сильну державу. Навести лад. Викинути за межі Франції радикальних імамів...»

Виразником і концептологом модерного французького проекту сильної держави є мер Бордо, колишній прем'єр-міністр та можливий кандидат у президенти від партії «Республіканці» Ален Жуппе. Його книжка з відповідною назвою «За сильну державу» вийшла півроку тому. За символічним збігом обставин він віддав до друкарні вичитаний рукопис вранці 13 листопада. Ввечері того самого дня сталися теракти в Парижі у театрі «Батаклан», поблизу «Стад де Франс» і в кількох недорогих ресторанах неподалік площі Республіки.

У книжці Жуппе надає слово суддям, поліцейським, спецслужбовцям, які є авторами розділів про тероризм, безпеку, імміграцію, судочинство, релігію... З-поміж іншого мер Бордо пропонує створити додаткових 10 тис. нових місць у в'язницях, ускладнити реалізацію права на об'єднання родин для іноземців, але водночас спростити процедуру надання політичного притулку. «Тюрми переповнені, але ж це не привід нікого не засуджувати, бо ніде розмістити злочинців, — заявив Жуппе в одному з телевізійних інтерв'ю. — Страусина політика лише поглиблює проблеми. Треба, навпаки, безжально викорінювати лихо скрізь, де воно вгніздилося».

Сильна держава, за Аленом Жуппе, — це ефективне судочинство, дієва поліція, чітка імміграційна політика, модерна національна армія, вправні регулятивні державні функції... Трохи більше суверенітету, трохи менше Брюсселя. Але загалом активне членство в НАТО, ЄС, інших міжнародних інституціях із чітким озвучуванням французької позиції. «Нині держави забагато там, де її не треба, наприклад в економіці, й замало там, де вона мусить бути присутня», — часто каже журналістам Жуппе.

Чи багато в мера Бордо прихильників? Достатньо, до того ж він рухається по висхідній електоральних симпатій. За результатами соціологічного опитування IFOP Fiducial на замовлення Сенату та фундації «Конкорд», Ален Жуппе має «стабільний і позитивний» імідж. 63% опитаних вважають його сміливим, 62% — авторитетним, 57% — динамічним, 52% — надійним. 64% французів вважають, що саме в цього кандидата від правих, якщо він буде підтриманий на праймериз республіканців, найбільше шансів перемогти на президентських виборах, які мають відбутися наступного року.

У проекції на Україну це зовсім непогана перспектива, оскільки Жуппе свого часу публічно засудив анексію Криму й виступив проти поставки Mistral до Росії. Перешкодою для його кандидатства є аналогічні амбіції Ніколя Саркозі. Колишній президент тільки й мріє повернутися до Єлисейського палацу. Проте його політичний проект дещо інший. Змагаючись із Марін Ле Пен за радикальний правий і консервативний електорат, Саркозі, як і очільниця «Національного фронту», також використовує термін «сильна держава». Але обоє відверто просувають відновлення активного партнерства з Москвою, а Марін Ле Пен ще й виступає за вихід із єврозони, ЄС і НАТО.

Є у Франції й активні опоненти концепту сильної держави, які переконані, що від сильної до поліцейської держави один крок. Зокрема, ця категорія громадян активно виступає проти надзвичайного стану, що запроваджений у країні від листопадових терактів. Йдеться передовсім про крайніх лівих, насамперед із «Лівого фронту», та про частину екологів. Минулої суботи вони навіть провели протестну акцію, що планувалася як загальнонаціональна. Демонстрація великого успіху не мала. Найбільше вона зібрала людей у Парижі — до тисячі осіб, за даними поліції. Учасники протесту казали про «свободовбивчі процедури», що нібито виникли разом із надзвичайним станом. «Це чиста демагогія, — вважає П'єр, який брав участь у миротворчому французькому контингенті в Афганістані, Малі та Чаді. — Я бачив держави, де свобода — примарна категорія. Насправді надзвичайний стан лише дає змогу посадити під домашній арешт тих, хто своєю поведінкою викликає очевидні підозри. Це не аж так жорстоко й узагалі не стосується тих, хто до терористичних угруповань не має стосунку».

Чи справедливо буде зробити висновок, що Франція у своїх суспільних симпатіях поступово дрейфує від обожнення держави загального добробуту до перспективи сильної держави? І так, і ні. З одного боку, травматизм від терактів мине не швидко. Це зрозуміло хоча б із того, наскільки французи проектують на себе події в Кот-д'Івуарі, як нервово озираються на кожний незрозуміло чим заповнений пакет без господаря, як підозріло придивляються до зграйок молодих чоловіків виразно східної зовнішності. А з другого боку, ті самі французи надзвичайно тримаються за свою систему соціального захисту. Це також гарантований спокій, але іншого ґатунку. «Так, у Франції значно вищі, ніж у Німеччині, соціальні витрати, податки та бюджетний дефіцит, — охоче визнають усі, з ким заходить розмова на відповідні теми. — Але ж у нас не страшно захворіти й не так трагічно втратити роботу».

Людська натура суперечлива, тож станом на сьогодні не можна спрогнозувати не лише результати президентських виборів у Франції, а й навіть результати праймериз у соціалістів та республіканців. Напевне, найчесніше було б визнати, що відчуття колективної тривоги крапля за краплею робить свою справу. «Фірмова» французька безжурність дедалі більше стає згадкою про фільми за участю молодої Бріжитт Бардо. Нині поширені інші настрої: поступове усвідомлення спільного човна, у якому опинилися не тільки жителі Західної Європи. Куди цей човен попливе, поки що незрозуміло. Та зрозуміло одне: потреба в перезавантаженні організації державного життя назріла.

«Віргінський забудовник» у Феофанії

Станіслав Козлюк

Афери часів Леоніда Черновецького в Києві досі дають про себе знати. Забудова берегів Дніпра, висотки в небезпечних зонах — це лише мала частина скандального спадку часів земельного дерибану

Час від часу в медіа трапляються повідомлення про силові протистояння місцевих мешканців із забудовниками, а кількість проблемних зон у столиці перевалила за сотню. Втім, у більшості випадків позитивних зрушень у боротьбі киян проти бетонних новобудов не видно, а органи місцевої влади, які мали вирішувати такі проблеми, лише розводять руками. Мовляв, «не наша компетенція, позивайтеся до суду».

«Будувати ще не почали, але перед голосуванням за Генплан Києва раптом з'явилися орендарі й установили зелений паркан впритул до будинків селища Хотів. На цьому, щоправда, обмежилися. Але почати масштабне будівництво можуть у будь-який момент», — розповідає активістка Ольга Снігур-Грабовська.

Ми крокуємо околицями Києва біля парку «Феофанія». Ліворуч від нас остання висотка в межах Києва за адресою Метрологічна, 14б, праворуч — приватні будинки селища Хотів.

«Це відбулося взимку 2015-го. Зводити висотки планують на нашому майданчику для дітей, — показує рукою на невеличке поле за парканом Ольга, — влітку тут у футбол грають. А щовесни ми на цій території прибираємо. Взагалі донедавна ці землі належали Національній академії наук України. Власне, і наш будинок (за номером 14б) є так званим будинком академіків. Ми зверталися до різних органів зі своєю проблемою, проте в більшості випадків отримували відписки».

Йдеться про дві земельні ділянки, які, згідно з договором оренди від 2007-го, на 15 років отримали в користування ТОВ «Конкорд К» і ТОВ «Новий дім» (відповідно 1,3 га та 3 га). Проте орендарі, за словами місцевих жителів, з'явилися лише у 2015-му, коли Київрада мала затверджувати новий Генеральний план розвитку міста. Відповідно до містобудівного кадастру цільове призначення першої ділянки — наявні території громадських будівель та споруд. Друга ж розбита на дві частини: перспективні території житлової садибної забудови та території захисної зелені. Крім того, перша земельна ділянка частково розміщена у зсувонебезпечній зоні. Водночас згідно з Державним земельним кадастром цільове призначення цих ділянок — житлова й комерційна забудова.

Мешканці прилеглого будинку, біля якого мають з'явитися висотки з підземними паркінгами, скаржаться, що через активні роботи може постраждати і їхній, оскільки впродовж останніх років має проблеми через ґрунтові води, а відповідні служби навіть укріплювали фундамент. Крім того, на другій земельній ділянці пролягають комунікації. А на першій свого часу планував розширюватися готель «Феофанія», що неподалік. У планах було звести низку господарських будівель. Утім, через небезпеку зсувів від цієї ідеї відмовилися.

Обурення місцевих викликає і той факт, що будівництво має вестися безпосередньо в буферній зоні південної межі Києва, впритул до селища Хотів.

У роз'ясненні, яке надала КМДА мешканцям будинку, наголошується, що ділянка під забудову міститься «в межах південно-історичного ареалу і входить до периферійної зони парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва національного значення «Феофанія». Відтак відповідно до містобудівних

У КМДА ЗАУВАЖУЮТЬ, ЩО ПІСЛЯ 2011 РОКУ, КОЛИ НАБРАВ ЧИННОСТІ ЗАКОН «ПРО РЕГУЛЮВАННЯ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ», ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ОБМЕЖЕНІ В ПРАВІ ВПЛИВАТИ НА СИТУАЦІЮ З НЕЗАКОННИМИ ЗАБУДОВАМИ

умов та обмежень компанії-забудовники мали б узгодити проектну документацію з місцевими органами у сфері охорони культурної спадщини та Міністерством культури України. Крім того, одна з вимог до забудовників полягала в збереженні «традиційного характеру середовища». Проте, як свідчать численні відповіді різних органів влади, зокрема й КМДА, замовник не надав проектної документації для реєстрації в містобудівному кадастрі.

Далекого 2009-го під час засідання секції містобудування та архітектури архітектурно-містобудівної ради при Головному управлінні містобудування питання щодо будівництва на цих територіях розглядалося. Тоді чиновники рекомендували «до подальшого розроблення і погодження у встановленому порядку» проекти обґрунтування щодо розміщення житлового будинку, підземного паркінгу та нежитлових приміщень громадського призначення на другій ділянці. Проте підготовлених за цими рекомендаціями документів ніхто не бачив.

У КМДА зауважують, що після 2011 року, коли набрав чинності Закон «Про регулювання містобудівної діяльності», органи місцевого самовря-

U.TYZHDEN@UKR.NET
ЗВОРОТНИЙ ЗВ'ЯЗОК

дування обмежені в праві впливати на ситуацію. Тому втрутитися не можуть.

Водночас Департамент Державної архітектурно-будівельної інспекції у місті Києві заявив, що не видавав дозволу та не реєстрував документів дозвільного характеру, які надавали б право на виконання підготовчих або будівельних робіт, і не приймав об'єкту експлуатації.

Також варто наголосити, що крім цих двох земельних ділянок у самій «Феофанії» в приватній власності перебуває 17 земельних ділянок по 10 соток кожна. Це сталося внаслідок змін меж парку в 2003 році. Таким чином утворився Феофаніївський провулок. Згодом землю за цією адресою взяли в оренду Олена та Олеся Затолокіни. Місцеві пов'язують їх із екс-радником Віктора Януковича та колишнім представником Державної податкової адміністрації зі зв'язків із Верховною Радою Миколою Супруном. За документами він не має жодного стосунку до орендованих територій, проте журналісти встановили, що від 2004-го будівництво у «Феофанії» та забудову приватних територій здійснює лише одна компанія: ТОВ «Жок» зі статутним капіталом 5 тис. грн. Її працівники переконували, що всіма будівництвами керував саме Супрун. Припускають, що Затолокіни й Супруни давні друзі, тож не виключена схема, коли перші оформили на себе земельні ділянки Супрунів. Як відповіла КМДА, на цих територіях можлива максимум двоповерхова забудова.

Не менш цікавими є й компанії-забудовники, які взялися зводити висотки біля Метрологічної, 14б. Один будинок повинен мати адресу Метрологічна, 14д, інший, поряд, — Феофаніївський провулок. Утім, ця вулиця по інший бік парку.

ТОВ «Новий дім» та «Конкорд К», за даними Єдиного державного реєстру, зареєстровані в ЄДР 2003 року, їхнім керівником із 22.10.2013-го став Павло Володимирович Артамонов. Розмір статутного капіталу — 2,9 і 8,75 млн грн.

Офіси згаданих компаній мають однакову адресу: Київ, вул. Старонаводницька, 13а, секція Е, оф. 42. Фундатор обох — ТОВ «Фордон Есет Менеджмент», одним із засновників якого є згаданий вище Артамонов. До статутного фонду він вніс аж 1 тис. грн. Статутний капітал ТОВ — 15 млн грн. Керівник компанії — Костянтин Юрійович Качан. Офіс міститься за адресою: вул. Старонаводницька, 13а, секція Е, кв. 42. Основна діяльність — управління фінансовими ринками. Співзасновником виступило ТОВ «Фордон Інвестментс та Менеджмент», яке внесло до статутного фонду 14,9 млн грн. Керівник — Юрій Валерійович Сорочинський. Статутний капітал — 5,05 млн грн. Адреса офісу компанії: вул. Старонаводницька, 13а, секція Е. Різниться тільки номер офісу — 44. Контора надає в оренду власне чи орендоване нерухоме майно. Кінець цього ланцюжка реєстраторів губиться десь на Британських Віргінських островах. Адже засновником останнього ТОВ є «Фордон Девелопмент Лімітед». У базі ЄДР навіть не зазначена організаційно-правова форма офшору. Поряд із назвою чергового «Фордона» красується скромне «компанія».

Боротися з «віргінським забудовником» намагалися в Київраді. Зокрема, депутат Тетяна Меліхова. У 2015-му вона розглядала незаконні землевідведення часів Черновецького. І навіть у травні того самого року підготувала проект рішення щодо розриву договору оренди з ТОВ «Новий дім» і ТОВ «Конкорд К». Проте вже в липні питання щодо цих забудовників зняли з розгляду «на доопрацювання». І проблема із землею під новобуди з паркінгами в буферній, охоронній зоні парку «Феофанія» зависла в повітрі донині.

НОВОБУДИ ЧЕРЕЗ ОФШОР

Компанія **«ФОРДОН ДЕВЕЛОПМЕНТ ЛІМІТЕД»**
Місцезнаходження: 00000, Трайдент Чамберз, п/с 146, Роуд-Таун, Тортола, Британські Віргінські острови
Статутний капітал: невідомо
Основний вид діяльності: невідомо
Керівник: невідомо
Засновник: невідомо

ТОВ **«ФОРДОН ІНВЕСТМЕНТС ТА МЕНЕДЖМЕНТ»**
Статутний капітал: **5 050 000,00** грн
Місцезнаходження: м. Київ, вул. Старонаводницька, буд. 13а, секція Е, кв. 44
Основний вид діяльності: надання в оренду й експлуатацію власного чи орендованого нерухомого майна
Керівник: **Сорочинський Юрій Валерійович**
Засновники: Товариство з обмеженою відповідальністю **«ФОРДОН ЕСЕТ МЕНЕДЖМЕНТ»**

ТОВ **«ФОРДОН ЕСЕТ МЕНЕДЖМЕНТ»**
Статуний капітал: **15 000 000,00** грн
Внесено грошей до заснованих компаній: «Конкорд К» — **2,9** млн грн, «Новий дім» — **8,750** млн грн
Місцезнаходження: м. Київ, вул. Старонаводницька, буд. 13а, секція Е, оф. 42
Основний вид діяльності: управління фінансовими ринками
Керівник: **Качан Костянтин Юрійович**
Засновники: **Артамонов Павло Володимирович** (вніс 1 тис. грн до статутного капіталу) й Товариство з обмеженою відповідальністю **«ФОРДОН ІНВЕСТМЕНТС ТА МЕНЕДЖМЕНТ»** (внесло **14 999 000,00** грн до статутного капіталу)

ТОВ **«КОМПАНІЯ НОВИЙ ДІМ»**
Статутний капітал: **8 750 000,00** грн
Місцезнаходження: м. Київ, вул. Старонаводницька, буд. 13а, секція Е, оф. 42
Основний вид діяльності: житлове й нежитлове будівництво
Керівник: **Артамонов Павло Володимирович** (з 22.10.2013)
Засновники: ТОВ **«ФОРДОН ЕСЕТ МЕНЕДЖМЕНТ»**

ТОВ **«КОНКОРД-К»**
Статутний капітал: **2 900 000,00** грн
Місцезнаходження: м. Київ, вул. Старонаводницька, буд. 13а, секція Е, оф. 42
Основний вид діяльності: житлове й нежитлове будівництво
Керівник: **Артамонов Павло Володимирович** (з 22.10.2013)
Засновники: ТОВ **«ФОРДОН ЕСЕТ МЕНЕДЖМЕНТ»**

Зелена еволюція

Африканські ферми стають успішними завдяки наполегливості, технологіям й адекватному державному управлінню

Ще недавно Жан-П'єр Нзабагімана засівав свої поля на схилі пагорба в західній частині Руанди, вручну розкидаючи насіння, що залишилося від минулого врожаю. Проростало воно купками. Жилавий і мускулястий чоловік жестами намагається показати невизначену форму тих кущиків. Жнива були не надто важкі, бо родило не дуже.

А цього року найближче до його дому поле було оброблене з прицільною точністю. У лютому він зібрав гарний урожай кукурудзи, посіяної ніби під лінійку. Нзабагімана точно називає довжину проміжків між рядками й рослинами в рядку. Відтак ту саму площу він засіяв квасолею. На цьому та чотирьох інших полях (загалом близько півгектара) нині фермер вирощує достатньо, щоб двічі на місяць дозволити собі купувати м'ясо. У нього є корова, а на рахунку в банку лежить близько 180 тис. руандійських франків ($230). І хоча він усе-таки залишається бідняком, як не крути, але зараз уже належить до класу бідних мрійників. Тепер Жан-П'єр каже, що, можливо, побудує в селі крамницю, а ще сподівається, що хтось із чотирьох його дітей стане водієм чи механіком.

За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, руандійські фермери у 2014 році виростили 792 тис. т зерна, що втричі з лишком більше, ніж у 2000-му. Виробництво кукурудзи, яка є життєво важливою для Східної Африки культурою, підскочило всемеро. Статистиці агросектору притаманні непередбачувані зміни, а надто в Африці. Однак до її даних довіри більше з огляду на те, що паралельно в Руанді фіксується різке зниження рівня бідності. А ще їхнім підтвердженням є краєвид, який можна бачити в місті Гітега в Бурунді. Тамтешня фермерка Детів Мукандаїсенґа каже, що переважна частина її сусідів почала збирати набагато вищі врожаї. Дідівським методом надалі сіє, певно, кожен п'ятий, і більшість із цих упертюхів старі люди.

Руанда — країна особлива, але якраз сільським господарством мало відрізняється від решти регіону. Збір зерна в Ефіопії за 2000–2014-й потроївся, хоча через посуху, спричинену температурними коливаннями Ель-Ніньйо, торішній урожай видався поганим. Вартість сільськогосподарських культур, вирощуваних у Камеруні, Гані й Замбії, за останнє десятиліття підскочила щонайменше на 50%; майже такий самий показник демонструє Кенія.

Завдяки кращій агротехніці, використанню добрив та гібридного насіння мільйони африканських фермерів, таких як Нзабагімана, поліпшили свій добробут і стали якісніше харчуватися. Їхній приклад доводить, що дрібні аграрники теж можуть вигравати від ефективніших методів господарювання. А якщо залишити поза увагою кілька випадків продажу великих земельних угідь іноземних інвесторів, котрі в усіх на вустах, то майже дві третини африканських господарств мають площу менш ніж 1 га. Тому

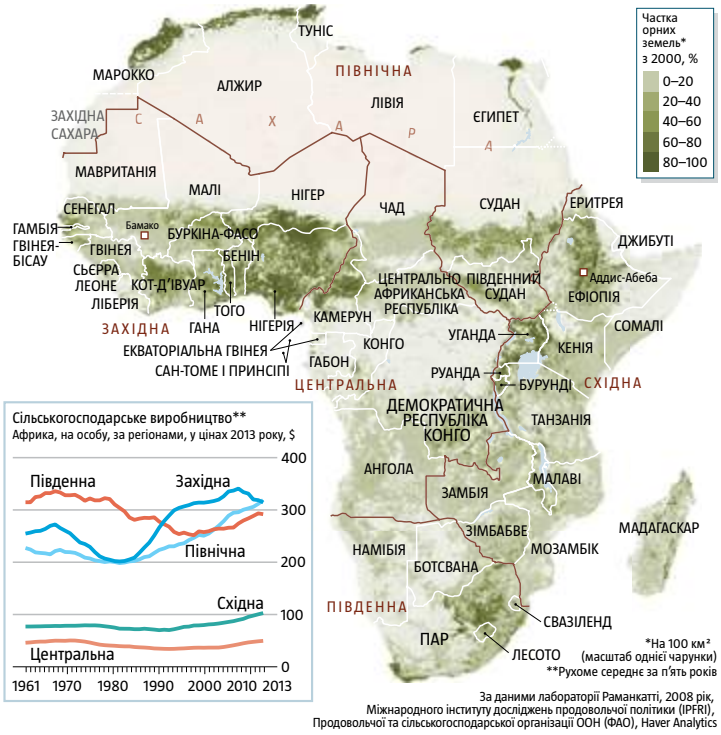

це добра новина. Прогрес не обов'язково означає витіснення мільйонів дрібних фермерів, як хтось боявся, але може зробити їх багатшими й дати їм та їхнім дітям засоби для покращення становища, якщо вони самі цього забажають.

Наразі в сільському господарстві зайнята більш ніж половина дорослої робочої сили Чорної Африки; у Руанді — близько чотирьох п'ятих. За такої великої кількості аграрників та незначної — підприємств важкої промисловості нарощення виробництва агропродукції є одним із найкращих способів підвищення рівня життя на всьому континенті. І зробити в цьому напрямі належить іще багато. Фермерські господарства регіону мають набагато меншу продуктивність, ніж ферми Латинської Америки й Азії. А континент загалом експортує менше сільськогосподарської продукції, ніж Таїланд.

РЕВОЛЮЦІЮ НЕ ПОКАЖУТЬ ПО ТЕЛЕВІЗОРУ

Від 1961 року загальна вартість усієї виробленої в Африці агропродукції зросла вчетверо. Це майже рівнозначно покращенням в Індії під час тамтешньої «зеленої революції», що звучить обнадійливо для регіону. Але якщо індійські фермери почали отримувати набагато вищу врожайність зернових із гектара, то в Африці значна частина нової продукції з'являється за рахунок нових площ. На початку 1960-х на південь

від Сахари було 1,5 млн км² орних земель; нині їх площа збільшилася на 800 тис. км².

А ще сільське господарство Африки має потужніші людські ресурси. Навіть сьогодні, коли зростання населення в азійських і латиноамериканських сільських районах сповільнилося, в африканських воно ще становить 2%. Більше людей — більше робітників, а отже, як варіант, вища продуктивність господарства в абсолютному вираженні. Хоча й більше ротів, які треба нагодувати. Населення в Африці зростало стрімкіше, ніж в Індії, і через це протягом другої половини XX століття виробництво на особу дуже багато де на континенті падало.

Пояснення місцевих труднощів слід починати з геології. Значна частина корінних порід Африки — прадавні. Вони сформувалися до того, як материк постав у своєму сучасному вигляді, у центрі величезного масиву суходолу, відомого як Гондвана. Сотні мільйонів років тектонічної активності (унаслідок якої з'являються свіжі осколки порід, що перемелюються під дією вітру й дощу на родючий ґрунт) в Африці майже не було. Райони природних родючих земель лежать на півдні й навколо Східноафриканського рифту, який простягається й через Руанду. Але значна частина внутрішніх земель малопридатна для сільського господарства **(див. мапу)**.

Оскільки лише близько 4% орних земель на південь від Сахари зрошуються, культури, які можна вирощувати, визначаються погодними умовами. Вони дуже варіюються залежно від пори року й місця. Сезонна різниця погоди спонукає віддавати перевагу витривалим, але низьковрожайним сортам. Неоднорідність площ зумовлює відмінність культур і способів харчування в межах усього континенту. У Руанді основними харчовими продуктами є біла кукурудза та боби. В інших регіонах більше значення мають просо та його різновид теф, сорго, касава або солодка картопля. Зелена революція в Азії була порівняно простою, каже старший економіст Світового банку Дональд Ларсон, бо ж остання мала тільки дві основні культури: рис і пшеницю. Дайте високоврожайні сорти обох — й основну технічну проблему вирішено. А от рільництво Африки настільки різнорідне, що одним стрибком у культивуванні якоїсь окремої культури його не трансформувати. Цьому континенту потрібна дюжина зелених революцій.

Люди всіляко постаралися загострити наявні проблеми. Від 1960-х років нові незалежні африканські держави (часто в межах кордонів колоніального періоду, маленькі й без виходу до моря) обкладали сільськогосподарську продукцію високими податками, щоб фінансувати індустріальні проекти (здебільшого невдалі). Вони мало робили для покращення дефіцитної та неадекватної інфраструктури колоніальної доби, де зазвичай переважали залізниці від шахт до портів. Мережа автошляхів в Африці досі вельми негуста; у сільських районах дороги часто примітивні й непрохідні після злив.

Дуже часто уряди встановлювали контроль цін на агропродукцію в ручному режимі, обмежуючи таким чином заробіток селян. А в деяких країнах (як-от Ефіопія) на фермерів тиснули репресивні адміністративно-командні режими, відбиваючи в них бажання працювати. «Ми втратили два з половиною — три десятиліття», — каже Усман Бадіан із Міжнародного інституту досліджень продовольчої політики (IPFRI).

На голодному пайку

Споживання добрив, млн т

За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO)

Чого коштує неефективність влади, показує сумна історія, пов'язана із субсидіями на добрива. У всьому світі на 1 га сільськогосподарських угідь протягом року дають близько 124 кг штучних добрив. Багато хто заявляє, що це завеликий обсяг. Але 15 кг на 1 га в Чорній Африці — явно замало **(див. «На голодному пайку»)**. Деякі країни, як-от Гана й Малаві, у вдалі роки щедро розкидалися грішми на добривні субсидії, а щойно бюджет стискався, припиняли їх. Як наслідок — субсидовані добрива, призначені для дрібних фермерів, часто притримували й перепродавали за ринковими цінами, а різниця потрапляла в кишені посередників. У Нігерії ця система стала настільки корумпованою, що 2012 року, за оцінкою міністра сільського господарства Акінвумі Адесіни, до дрібних фермерів за державною ціною потрапляло лише 11% субсидованих добрив.

ВІД 1961 РОКУ ЗАГАЛЬНА ВАРТІСТЬ УСІЄЇ ВИРОБЛЕНОЇ В АФРИЦІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ЗРОСЛА ВЧЕТВЕРО

Ці природні й бюрократичні перепони такі самі непіддатливі, як і брили, котрі лупають мотиками африканські землероби. Але розкришити їх шматочок за шматочком можна. Сільське господарство континенту покращується завдяки не якомусь конкретному науковому чи політичному прориву, а подоланню багаторічних перешкод на шляху до підвищення продуктивності (на фермах і не тільки) комплексними зусиллями.

Для фермерів чи не наймогутнішим символом зміни стало гібридне насіння, часто забарвлене в яскравий колір та «охрещене» немилозвучним ім'ям на кшталт SC719. Джо Дефріз із організації AGRA (Альянс за зелену революцію в Африці, Кенія) каже, що перспектива вищих урожаїв від цього насіння переконує фермерів витрачати гроші й час на добрива, боротьбу з бур'янами та пестициди. Сьогодні AGRA співпрацює з понад сотнею насіннєвих компаній, а це приблизно третина ринку. Торік вони виростили »

близько 125 тис. т покращеного зерна (порівняймо: у 2010-му — 26 тис. т).

Чимало сортів цього насіння виводять в Африці для її жителів. Н'Тжі Кулібалі з Інституту сільської економіки в Малі виплекав шість гібридних різновидів кукурудзи. Завдяки посухостійкості їх можна сіяти на північ і схід від столиці країни Бамако — на полях, де нині переважно вирощують сорго. Майже одночасно інша місцева команда дослідників вивела різновид сорго з урожайністю приблизно на 40% вищою, ніж у місцевого сорту, і це навіть без додаткових добрив.

Держава й доброчинні структури навперебій учать селян сіяти нове насіння. У Руанді організація One Acre Fund забезпечує своїх клієнтів посівним матеріалом, добривами, досвідом і — що головне — кредитами. Перехід на гібридний посівний матеріал означає, що його потрібно купувати щороку новий, бо рослини, котрі з нього виростають, не дають насіння з такими самими властивостями. Але дрібним фермерам кредити для таких потреб зазвичай недоступні: одне з масштабних досліджень Світового банку виявило, що лише 1% нігерійських аграрників брали позику для придбання добрива.

Торік велика мережа інструкторів One Acre Fund, які самі є фермерами, навчила ще близько 305 тис. східноафриканських дрібних землевласників розміщувати зернята рядками на правильних відстанях одне від одного, що збільшує продуктивність, а також відмірювати добрива ковпачками від пляшок. Нзабагімана теж їхній клієнт, як і близько третини тутешніх фермерів. У тих районах Кенії, де організація діє вже принаймні чотири роки, навіть селяни, які не співпрацюють із нею, почали отримувати на 10% більше кукурудзи з гектара, ніж власники схожих ферм у районах, де ця допомога тільки-но з'явилася. Тим часом ноу-хау не перестає поширюватися.

ТАРИФІВ БІЛЬШЕ, НІЖ ВАНТАЖІВОК

Цілини в Африці колись було дуже багато. Нині вона є рідкістю, тож фермерам потрібно шукати способи, як виростити більше на кожному клаптику поля. І навіть у країнах із достатніми земельними ресурсами навколо великих міст, що й надалі розростаються, землі вже майже не лишилося. А з огляду на проблеми транспортування свіжої продукції на далекі відстані інтенсифікація сільського господарства поблизу великих ринків видається особливо привабливою. Ринок міста може, окрім іншого, впливати на те, які культури вирощують селяни. Ближче до столиці Ефіопії Аддис-Абеби фермери переходять із червоного тефу на модний білий, бо він стає дедалі популярнішим серед містян. Білий вибагливіший, тож землероби використовують більше добрив і краще насіння. В інших місцевостях великий попит на м'ясо та яйця в містах підказує аграрникам розводити корів та курей.

Перевезення сільськогосподарської продукції на далекі відстані є проблемними не тільки через погані дороги. 2013 року ООН виявила, що для африканських підприємств, які експортують товари до інших країн континенту, митні тарифи становили в середньому 8,7% , а для тих, що вивозять їх до інших частин світу, — 2,5%. Але поступово і внутрішні африканські тарифи, і бар'єри знижуються. Аналітик IFPRI Максімо Тореро зауважує, що в середині 2000-х із одних

Кращі умови

Чорна Африка

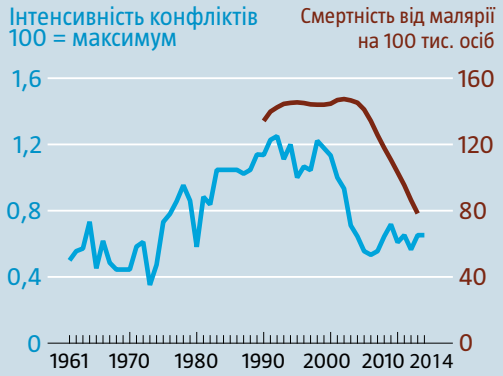

За даними Центру системного миру, Інституту вимірювання і оцінювання показників здоров'я, The Economist

африканських країн до інших було експортовано 31% харчових калорій. Це небагато, але все-таки краще, ніж 14% за 10 років до того (посухи, спричинені Ель-Ніньйо в останні кілька місяців в Ефіопії та на півдні Африки, поки що не зумовили тотальної заборони на експорт харчових продуктів).

Зате в інших питаннях реформування відбувається повільніше. В африканських фермерів часто мало (або й немає жодних) прав на землю, яку вони обробляють. Тож через невпевненість аграрники зазвичай не ризикують вкладати в угіддя багато коштів: або не бачать доцільності, або не можуть отримати кредит. Особливо важкі наслідки ці проблеми можуть мати для жінок. Проведене в Гані дослідження показало, що фермерки рідше залишали угіддя, на яких вони працювали, незасіяними (простий спосіб підвищити родючість). Схоже, боялися втратити землю, не засаджуючи її постійно.

А спроби (з найкращих міркувань) дати фермерам права на землю іноді ставили жінок у гірше становище: із заміною звичаєвого права на закони чоловіки зазвичай прагнуть узяти все під контроль. Хоча в кількох країнах зміни на краще таки відбуваються. В Ефіопії, де земля формально належить державі, уточнено й роз'яснено права фермерів на обробіток та суборенду. Ця реформа в поєднанні зі змінами до законодавства про родинні стосунки, схоже, зробила жінок самостійнішими. Руандійський уряд вніс зміни до закону про успадкування, щоб дати більше прав жіноцтву.

Багато які із цих позитивних змін були б неможливі без сприяння уряду. Серед країн Чорної Африки жахливі режими досі заправляють в Екваторіальній Гвінеї та Зімбабве (де продуктивність сільського господарства знижується); є там і неспроможні держави, як-от у Центральноафриканській Республіці, Південному Судані й Сомалі. Але найгірших правителів уже немає, та й війни за кордони трапляються нечасто.

Отже, регіон частково заспокоївся. Американська аналітична організація «Центр системного миру» веде облік громадянських та етнічних конфліктів, оцінюючи їхню серйозність за 10-бальною шкалою. На 2014 рік проти 1998-го загальна інтенсивність конфліктів у регіоні зменшилася від 55 до 30. Мирна

© 2016 The Economist Newspaper Limited. All rights reserved

країна завжди продуктивніша. Те саме стосується держави зі здоровим населенням. Всесвітня організація охорони здоров'я оцінила чисельність африканців, що померли 2015 року від малярії, у 395 тис. осіб. Для порівняння: у 2000-му таких було 764 тис. За той-таки період випадків зараження ВІЛ поменшало приблизно на дві п'яті.

Чимало ще не зроблено. Коли фермер Нзабагімана хоче продати продовольство, він просто пропонує його всьому селу або наймає жінку, яка на голові несе цей товар до крихітного містечка Рубенгера за кілька миль від села на базар. Тобто землероб не знає наперед, скільки вторгує за врожай. Зі збільшенням продуктивності африканських полів такі розріджені, такі дрібні, віддалені ринки перетворюються на серйозну проблему. До сіл доходить надто мало закупівельників агропродукції, а ті, що там з'являються, часто диктують свої ціни. «Ці трейдери мають усю інформацію і платять фермерам скільки хочуть», — розповідає Адесіна, який нині очолює Африканський банк розвитку.

Певною мірою зарадити цій проблемі можуть технології: у Кенії, де всі мають мобільні телефони, фермери підписуються на сервіси, з котрих дізнаються ціни. Але ще потрібно покращити дороги й телефонний зв'язок у сільській місцевості, щоб дрібні землевласники більше заробляли на товарі. Слід мати, окрім того, можливість зберігати збіжжя десь не вдома, щоб там не заводилися шкідники. Переробка продуктів біля ферм, чим дуже цікавиться Адесіна, може зменшити втрати продукції та створити пристойно оплачувані робочі місця.

БЕЗХМАРНИЙ ОБРІЙ

Іще один спосіб підтримати сільське господарство — примножити поголів'я свійських тварин. Пасовища в Африці значно перевищують за своєю площею поля, і попит на продукцію тваринництва зростає. Але тут добрих аналогів гібридному насінню небагато. Африканські породи корів дедалі частіше схрещують із європейськими, щоб вивести витривалих тварин, які дають великі надої; покращується врожайність кормових та інших культур. Одначе вакцини для худоби залишаються дорогими й часто недоступними, бо їх потрібно зберігати в холоді. Тож пасовищна революція — питання майбутнього.

Адесіна любить казати, що в Африці сільське господарство не спосіб життя й не діяльність задля розвитку; це бізнес, до того ж такий, що зростатиме через інвестиції та доступ до ринків. Проте воно залишиться ризикованою справою, у якій критично важливий фактор — дощ — контролювати не можна (його зараз чекають із нетерпінням мільйони селян).

Цій загрозі можна протистояти, стимулюючи зрошення, особливо накопичення води й крапельне поливання. Інший спосіб — запропонувати в тій чи тій формі страхування врожаю, яке допомагатиме в особливо несприятливі сезони: таку практику намагається запровадити Ефіопія. Обидва способи добрі. Наскільки ефективними вони виявляться перед загрозою змін клімату, коли посушливі регіони континенту стануть іще сухішими, а максимальні температури — ще вищими, побачимо. Може бути так, що деякі культури ніяк буде вирощувати там, де вони ростуть нині.

Легких шляхів немає. Але ідея Адесіни про перетворення сільського господарства Африки на перспективний бізнес раніше здавалася б недоречною на Чорному континенті й фантастичною поза його межами. Нині вона такою вже не бачиться, і це дає непогані підстави для оптимізму.

К Н И Г А Р Н Я

21–26 березня

чекаємо Вас на таких заходах у Книгарнях «Є»

Київ (вул. Лисенка, 3):
21 березня, 18:30 — презентація роману Братів Капранових «Забудь-річка». Спільно з видавництвом «Нора-Друк».
22 березня, 18:30 — міжнародний проект «Апокаліпсис міста». Зустріч третя. Артур Целінський (Польща). «Боротьба за місто — активісти та влада». Співрозмовник професор Сергій Пролеєв. Модератор Катаріна Новікова. За підтримки Польського Інституту в Києві.
23 березня, 18:30 — публічна лекція на тему «Політичний роман: український вимір» від Олега Криштопи й Степана Процюка. Спільно з літературною агенцією Discursus.
24 березня, 18:30 — дискусія «Що треба знати кожному українцеві? Поговоримо через 100 років». Учасники: Георгій Коваленко, Володимир Романенко, Сергій Йосипенко, Павло Михед.

Львів (просп. Свободи, 7):
21 березня, 18:30 — до Всесвітнього дня поезії: поетичні читання «Інші».
22 березня, 18:00 — презентація нового роману Дари Корній «Зворотний бік сутіні». Спільно з видавництвом «Клуб Сімейного Дозвілля».
23 березня, 17:00 — КОЛО КНИЖКИ з підлітками. Спільно з Центром дослідження літератури для дітей та юнацтва й організацією «Пласт».
24 березня, 18:30 — презентація проекту «Львів — місто літератури ЮНЕСКО» за участю Богдани Брилинської та Наталії Винярчук.
25 березня, 18:00 — презентація книжок Івана Корсака «Запізніле кохання Миклухо-Маклая» та «Вибух у пустелі». Спільно з видавництвом «Ярославів Вал».

Дніпропетровськ (вул. Глінки, 15):
21 березня, 18:30 — до Всесвітнього дня поезії: театральний перформанс «Палімпсести» від майстерні українського театру «ҐЕРЦЬ».
23 березня, 18:30 — лекція «Українці та росіяни одне про одного: історична ретроспектива».
24 березня, 19:00 — Чеський четвер. Перегляд фільму Мартіна Душека «У хмари вдивляємося» («K Oblakum vzhlížím»). Спільно з Чеським центром у Києві.

Харків (вул. Сумська, 3):
21 березня, 18:30 — до Всесвітнього дня поезії: відкритий мікрофон.
23 березня, 18:30 — лекція на тему «Ви досі займаєтеся плагіатом? Тоді ми йдемо до Вас!». Лектори: Юлія Єпіфанова, кандидат юридичних наук, доцент, директор Консультаційного центру юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; Оксана Карпенко, викладач юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Спільно з ХНУ ім. В. Н. Каразіна.
24 березня, 18:00 — презентація книжки Маріуша Машкевича (Польща) «Східна польська політика у XX — на початку XXI ст.: концепції та інтерпретації». Презентація відбудеться у формі проблемної дискусії на тему «Українсько-польські взаємовідносини (XX — початок XXI ст.): чи можлива гармонія інтересів безпеки та ідентичності?». За участю істориків Маріуша Машкевича, Миколи Дорошка, Володимира Маслійчука, Сергія Страшнюка. Модератор Сергій Сєряков.
25 березня, 19:00 — розмова на тему «ГМО: міфи та реальність». Модератор: Тетяна Рохманова — спікер проекту «World Around Us» (British Council Ukraine). Англійською мовою без перекладу.
26 березня, 16:00 — презентація книжки українського військового історика, кандидата історичних наук Романа Пономаренка «Бойова група «Байєрсдорф» серії «Невідома Україна мілітарна».

Вінниця (вул. Соборна, 89):
24 березня, 18:30 — Чеський четвер. Перегляд фільму Мартіна Душека «У хмари вдивляємося» («K Oblakum vzhlížím»). Спільно з Чеським центром у Києві.

Тернопіль (вул. Валова, 5–9):
21 березня, 18:00 — до Всесвітнього дня поезії: Поетичні читання за участю тернопільських поетів.
22 березня, 18:00 — проект «Війна». Розмова з бійцем добровольчого полку «Азов» Максимом Максименком.
24 березня, 18:30 — Чеський четвер. Перегляд фільму Мартіна Душека «У хмари вдивляємося» («K Oblakum vzhlížím»). Спільно з Чеським центром у Києві.

Луцьк (вул. Лесі Українки, 30):
21 березня, 18:00 — до Всесвітнього дня поезії: читання «РИМований і нерИМований МИР». За участю волинських поетів та театру «Гармидер».
24 березня, 18:30 — Чеський четвер. Перегляд фільму Мартіна Душека «У хмари вдивляємося» («K Oblakum vzhlížím»). Спільно з Чеським центром у Києві.

Івано-Франківськ (вул. Незалежності, 31):
22 березня, 18:00 — презентація книжки Ольги Деркачової «Крамниця щастя». Спільно з літературною агенцією Discursus.
23 березня, 18:00 — презентація поетичної збірки Олега Коцарева «Цирк» та антології «Українська авангардна поезія (1910–1930-ті роки)». Спільно з видавництвами «Крок» і «Смолоскип».
24 березня, 18:30 — Чеський четвер. Перегляд фільму Мартіна Душека «У хмари вдивляємося» (K Oblakum vzhlížím). Спільно з Чеським центром у Києві.
26 березня, 13:00 — дитяча субота з «Фонтаном казок». Ознайомлення із серією книжок для дітей 7–12 років «Книжка про мене».

Інформаційний партнер

Український Тиждень

Із повним переліком заходів та його можливими змінами ви можете ознайомитися в Книгарні «Є» у вашому місті та на сайті book-ye.com.ua

Чарівні боби

Сенсорні пристрої, які допоможуть зберігати врожай

Жменя чарівних бобів для фермера, які мають зробити його багатим? Схоже на казку. Але, як каже письменник-фантаст Артур Кларк, передові технології взагалі сильно нагадують магію. Нафаршировані сенсорами «боби», сконструйовані інженером-електронником Ендрю Голландом із села Своффем-Балбек біля англійського міста Кембриджа, — це не просто передова розробка. За словами винахідника, вони можуть дати відповідь на молитви багатьох аграріїв.

Укинуті до збіжжя в зерносховищі, його «боби» постійно надсилатимуть дані про температуру та вологість (якщо вони зависокі, то спричиняють гниття) і про рівень вуглекислого газу, який свідчить про об'єм видихнутого комахами повітря, а отже, про міру зараження зерна шкідниками. Поки що ці всі параметри працівникам ферм доводиться вимірювати (якщо це взагалі роблять) уручну, занурюючи інструменти в купи зерна через рівні проміжки часу.

Самі «боби» — пластикові гільзи 45 мм завдовжки і 18 мм завширшки, виготовлені методом тривимірного друку. Всередині кожного «стручка» приховані мініатюрна плата з енергоощадним радіо, що працює на Bluetooth, та сенсори, які вловлюють рух, фіксують температуру, атмосферний тиск і вміст певних газів, зокрема чадного й вуглекислого. Іще «біб» містить електронний компас та крихітний гіроскоп, які разом визначають його положення в просторі. Усі ці пристрої живляться від акумулятора, який заряджається бездротовим способом.

Голланд вважає, що його винахід має ширший потенціал застосування — не лише для контролю за станом зерна в сховищі. Розмістивши його в непомітному куточку вдома чи в офісі, ви помічатимете, на думку інженера, появу небажаних відвідувачів завдяки сенсорові руху. Якщо дмухнути на нього, він відреагує на зміну тиску повітря, тож може використовуватись і як вимикач світла в приміщенні. Маючи вмонтований гіроскоп, він служитиме пультом дистанційного керування для телевізора чи стереопрогравача. Підкинувши такий «біб» у повітря, можна вмикати апаратуру, а покрутивши його по колу — збільшувати чи зменшувати гучність залежно від напрямку обертання: за годинниковою стрілкою чи проти. У кишені людини похилого віку сенсор реєструватиме падіння й викликатиме допомогу через телефон власника. Для недовірливих клієнтів він міг би записувати будь-які незвичні випадки, що траплялися б із посилкою на шляху до адресата, як-от перегрів чи удари.

Перевага «стручків» над механізмами виконання цих дій, які існують сьогодні, не завжди очевидна. Але їх можна буде програмувати через ПЗ для мобільного телефона, тож власники вигадуватимуть інші способи застосування, які потрібно.

«Очі фермера». Укинуті до збіжжя в зерносховищі, пристрої надсилатимуть дані про температуру, вологість і рівень вуглекислого газу

Проте цілком імовірно, що пріоритетним завданням буде таки стеження за станом зерна. Якщо серію «бобів» помістити в купу збіжжя й навколо неї, вони підтримуватимуть між собою бездротовий зв'язок. Кожен із них буде вузлом у сітці, яка даватиме чітке тривимірне зображення всього, що відбувається із зерновим запасом. Компанія RFMOD, де працює Голланд, тільки-но розпочала випробовування його «бобів» у цьому напрямі. Інженер сподівається, що його винахід почнуть застосовувати в комерційних масштабах не пізніше ніж за два роки.

Проблема тільки в тому, як діставати сенсори-«боби», коли зерно забиратимуть зі сховища. Якщо ця технологія стане поширеною, з ними можна буде встановлювати контакт, коли партія збіжжя надходить у сховище, і витягнути автоматично, коли зерно висипатимуть із бункера. Тим часом у RFMOD експериментують: кладуть пристрої в контейнери з пластиковими пастками для комах, які фермери вже використовують у зерносховищах, щоб запобігти розмноженню шкідників.

Якщо «боби» успішно впораються з контролем зерна, Голланд сподівається, що й інші можливі функції зроблять їх невід'ємною частиною інтернету речей, котрий, як дехто пророчить, у майбутньому об'єднуватиме в спільну мережу численні об'єкти, між якими нині немає електронного зв'язку. У разі здійснення своїх найзухваліших мрій RFMOD стане великою та успішною компанією. Але це не єдині техночари в крихітному селі Своффем-Балбек: тут колись з'явився ще один стартап — Advanced RISC Machines Ltd. Згодом ця фірма, відома нині як ARM Holdings, виросла в одного з найбільших у світі розробників мікропроцесорів. У Кремнієвій долині цим займаються в гаражах. Старі клуні на англійських болотах, схоже, нічим не гірші.

© 2016 The Economist Newspaper Limited. All rights reserved

Думкою не збагатієш

Едвард Лукас

Розумом і серцем я прагну, щоб Велика Британія залишилася в ЄС. Однак наразі кампанія тих, хто за це агітує, не апелює ні до мого розуму, ні до серця.

Частково це можна пояснити персонажами. Обличчя табору «залишенців», яке бачить громадськість, неабияк асоціюється з британським політичним класом: пещений білий чоловік середнього віку, який носить дорогі костюми й вишукано говорить у стилі вищої касти. І ця нечисленна каста при владі в країні вже багато років. Оскільки вона складається з очільників, які довели Британію до катастрофічної фінансової кризи (за що так ніхто адекватно й не відповів), то претендувати на компетентність в економіці та фінансах аж ніяк не може. Війна в Іраку мала подібні наслідки щодо довіри виборців до еліт у британській зовнішній політиці. Тепер ці люди хочуть, щоб ми лишилися в Європі. То чому хтось має їм вірити?

Отже, один із ключових ризиків зараз полягає в тому, що референдум за чи проти членства Великої Британії в ЄС (нудне й технічне питання) перетвориться на голосування протесту проти керманичів, цілком заслужене ними (а це вже дає вихід народному гніву й весело).

Серед тих, хто намагається переконати британців залишитися в Євросоюзі, нам потрібні не вихідці з чарівного «замкнутого кола» династичних компаній, Вестмінстеру чи класу привілейованих, яким статус передається спадково. Нашими героями мають бути люди, які можуть похизуватися досягненнями в житті поза межами політики. Аргументи з їхніх вуст звучатимуть свіжіше й переконливіше.

Адже, врешті-решт, на референдумі про членство Британії в ЄС насправді йтиметься не про політику, а про цивілізаційний вибір. Про те, чи бачимо ми власне майбутнє у взаємозалежності, співпраці й правилах — у дещо безладному, недосконалому, але загалом сприятливому векторі, у якому світ розвивається кілька останніх десятиліть. Або про те, чи хочемо «суверенітету», тобто ізоляції та вузьких шкурних інтересів, — вектора, що, на думку його прихильників, підходить не тільки Британії, а й іншим країнам.

Звідси випливає друга небезпека, що не дає мені спокою: голосування за те, щоб залишитися в ЄС, не повинно зводитися до вибору непривабливого статус-кво або ж висловлення довіри до переговорів Девіда Кемерона про зміну умов членства для Британії, які не дали нічого нового. Європі негайно потрібні реформи. І деякі з них уже проводяться. Єдиний цифровий ринок — ідеальне середовище для нас, адже Британія — віртуальна наддержава Європи, що не має тут конкурентів. Надзвичайно сприятливим виявиться для нас і створення єдиного ринку послуг, адже саме в цій сфері британська економіка найбільш конкурентоспроможна. Третім нашим здобутком може стати реалістична європейська політика у сфері зовнішніх відносин і безпеки, орієнтована на стабілізацію периферій в Україні, на Близькому Сході та в Північній Африці. Якби британці захотіли, могли б здебільшого керувати нею.

Так само неухильно слід вимагати інших реформ. Нинішній ускладнений і непрозорий підхід до ведення політики створює неабиякі можливості для хитрих лобістів бізнес-інтересів. У Брюсселі з ними перебір. Нам потрібен реєстр лобістів. Крім того, необхідно зменшити Європейський парламент.

І на тлі всього цього ще страшніше думати, скільки ми могли б досягти, якби на вирішення реальних проблем спрямували ті зусилля, що марнуються на порятунок пустопорожньої угоди Кемерона, за допомогою якої він намагається зберегти обличчя. З огляду на свої масштаби, досвід і союзників Велика Британія могла б бути природним лідером ЄС, особливо з моменту вступу до нього найновіших членів. Наші союзники в Північній та Східній Європі потребують сильнішої, менш громіздкої та динамічнішої Європи. Однак у момент, коли перемога була практично в руках Британії, ми відійшли на задвірки, піддавшись потенційно фатальному нападу невротичного егоцентризму.

«ЗАЛИШЕНЦІ» У ЄС АСОЦІЮЄТЬСЯ З БРИТАНСЬКИМ ПОЛІТИЧНИМ КЛАСОМ: ПЕЩЕНИЙ БІЛИЙ ЧОЛОВІК СЕРЕДНЬОГО ВІКУ, ЯКИЙ ВИШУКАНО ГОВОРИТЬ У СТИЛІ ВИЩОЇ КАСТИ

Варто також пояснювати людям, що голосування за вихід із ЄС не звільнить нас від наслідків за такий результат. Brexit послабить ЄС. Це очевидно для всіх. Дехто в таборі прихильників виходу тішить себе троцькістською ілюзією, мовляв, руйнування прогнилої системи сприятиме зародженню нового, світлого майбутнього. Насправді проблеми ЄС від нас нікуди не подінуться. Владімір Путін не стане менш агресивним, джихадисти — менш жорстокими, біженці — не такими відчайдушними, а економіка — менш анемічною. А от рішення, спрямовані на подолання цих проблем, цілком можуть бути гіршими, і прийматимуть їх у разі виходу з ЄС однозначно без нас.

Великий розрив

Чим пояснити різницю між найуспішнішими містами, штатами й компаніями США та рештою

Для заводу Nuvotronics у місті Дарем, штат Північна Кароліна, розмір має значення, і що менше, то краще. Компанія, заснована 2008 року, випускає мініатюрні радіочипи для реактивних літаків та супутників за допомогою технології, подібної до тривимірного друку. Зазвичай такі пристрої мають розміри шоколадного батончика; але вироби Nuvotronics дрібніші за м'ятний льодяник. Інновація є дуже вигідною: наприклад, зменшення ваги апарата на 1 кг дає змогу заощадити $15 тис. під час запуску супутника. Компанія входить до кластера високотехнологічних, завдяки яким ВВП на особу в Дарємі від 2001 року зріс на 28%. Хоча показник усієї Північної Кароліни за той самий час — лише на 3%. Успіх Дарема відображає нову тенденцію: суперуспішні міста (й розміщені в них компанії) нарощують відрив від решти економіки.

Міста вже давно стали найефективнішими зонами ведення бізнесу, бо саме там можна зібрати докупи фірми, замовників і працівників. У Нью-Йорку банкір може доїхати до своїх клієнтів на таксі; новий ресторан відразу має 8,4 млн потенційних відвідувачів. Де збираються розумні люди, там з'являються інновації. І, схоже, де успішніше місто, там більше переваг. 2001 року 50 найбагатших американських міст із прилеглими районами виробляли продукції на особу на 27% більше, ніж в США загалом. Нині найбагатші міста випереджають решту аж на 34%. Якщо дивитися за сукупним обсягом ВВП, то розмежування видається ще більшим, адже вони затягують до себе в неймовірних кількостях американців, котрі перебираються із глибинки. Упродовж 2010–2014 років населення США зросло на 3,1%, міське — на 3,7%. Але півсотні найбагатших міст — аж на 9,2%.

Дарем, де жителів за цей період побільшало приблизно на 7%, допомагає зрозуміти, що саме сприяє процвітанню того чи того місця. Він має вдале географічне положення поблизу трьох провідних університетів: Дюкського, Університету штату Північна Кароліна й Університету Північної Кароліни. Завдяки завбачливому плануванню в 1959 році на базі Дарема та його найближчих сусідів — міст Ралі й Чапел-Хілл було створено науково-дослідний парк. Задум полягав у тому, щоб переманити вчених із вишів у бізнес. Це вдалося: сьогодні тут працює 50 тис. осіб.

На відміну від великої частини США в цьому районі не відмовлялися від інвестицій в інфраструктуру. Аеропорт «Ралі — Дарем» реконструйовано з допомогою місцевих підприємців. Дороги в хорошому стані, хоча й дещо перевантажені. Мер Білл Белл сподівається розробити для міста систему монорейкового транспорту; у 2011 році виборці схвалили збільшення податку з продажів, щоб допомогти профінансувати цей проект. Інвестиції оживили й зубожілий центр. Більшу частину своєї історії Дарем виробляв тютюн і текстиль. У другій половині XX століття ці галузі почали занепадати, а відтак на їхньому місці з'явилася пустка. Але за останній десяток років вакуум заповнився. Висотна будівля колишньої фабрики American Tobacco, прикрашена логотипом Lucky Strike, стоїть і досі. Хоча саме підприємство перетворилося на «студентське містечко» з барами, ресторанами й технологічними компаніями, у чиїх офісах персонал роз'їжджає на самокатах. Через дорогу мистецький центр з одним із чотирьох найбільш відвідуваних театрів у країні. За словами мера, значна частина інвестицій надходить від спільних проектів приватного та державного секторів.

Дарем — незвичний приклад, бо він не зміг вплинути на рівень доходів штату загалом. Частка

Місце, місце, і ще раз місце

Нерівність між штатами у США
Коефіцієнт варіації*

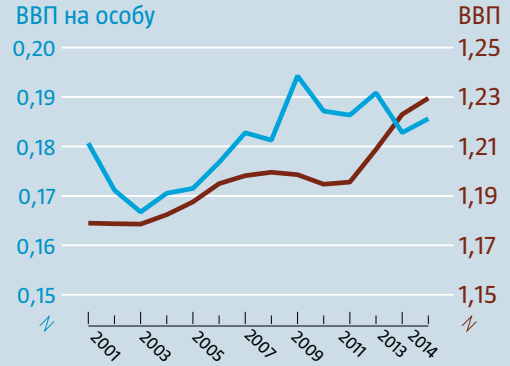

*Відношення стандартного відхилення до середнього арифметичного
За даними Бюро економічного аналізу США (BEA), The Economist

Заробляють чи обкрадають?

Рентабельність капіталу* нефінансових лістингових компаній, США
За процентилями, %

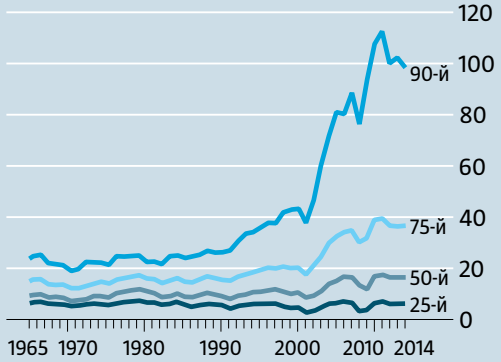

*Без урахування прибутковості нематеріальних активів
За даними Ради економічних консультантів при президентові США

економічно активного населення в Північній Кароліні (61%) дуже низька навіть за американськими мірками. Деінде наявність (або відсутність) багатих міст визначає економічне благополуччя. Доходи штатів, у яких є котресь із нинішніх 50 найбагатших міст, від 2001 року зросли на 13% у перерахунку на особу. У 18 інших, що не мають такого міста (переважно південних і південно-західних), — лише на 7%. Як результат — за останні півтора десятка років нерівність між регіонами переважно збільшувалася **(див. «Місце, місце, і ще раз місце»)**.

Багаті міста зазвичай приваблюють успішні фірми, які розширюються. Nuvotronics — молода компанія, де працює менш ніж сотня осіб, і вона переїхала в Дарем лише 2013 року. Але місто стало домівкою і для визнаних фірм, як-от Cree, виробник LED-ламп, чи гігантів на кшталт консалтингової компанії Quintiles, яка працює у фармацевтичній галузі. Сьогодні стало важливо привабити «потрібних» гравців ринку, бо в американському бізнесі розрив також поглиблюється. За останні два десятиліття окупність інвестицій у найприбутковіших 10% бізнес-структур більш ніж подвоїлася. Для підприємств із середніми показниками успішності вона зросла дуже мало **(див. «Заробляють чи обкрадають?»)**. Економічний радник Білого дому Джейсон Фурман і колишній керівник Бюро управління і бюджету США Пітер Орзаґ пояснюють у нещодавній статті: причиною цього може бути факт, що найкращі компанії завойовують вплив (згадайте принаймні панування Apple на ринку смартфонів). У доповіді міжнародної консалтингової компанії McKinsey ці відмінності пояснюють неоднаковими темпами дигіталізації в різних галузях. Сектори з її високим ступенем (технології, медіа та професійні послуги, звичні в успішних містах) дістають переваги у вигляді значного зростання прибутків. А ті, що пасуть задніх, як-от охорона здоров'я чи роздрібна торгівля в магазинах, відстають у цьому сенсі.

Це безпосередньо стосується найважливішого прояву нерівності: в оплаті праці. Із двох недавніх досліджень напрошується висновок, що розрив упродовж останніх чотирьох десятиліть переважно визначається різницею між заробітною платою в компаніях, а не між ними самими. Наприклад, секретарка напевне зароблятиме більше в банку Goldman Sachs, ніж у місцевій житлово-ремонтній конторі; бути програмістом куди вигідніше у Facebook, ніж у службі технічної підтримки якоїсь фірми. А отже, забезпечити наявність висококваліфікованих кадрів у певному регіоні ще не досить, щоб гарантувати високу оплату праці; там повинні з'явитись і «правильні» компанії.

У 2013 році економіст Університету Джорджа Мейсона Тайлер Ковен у своїй книжці «Кінець доби середньостатистичного» («Average is Over») передбачив поляризацію статків не тільки людей, а й міст. На його думку, амбітні й талановиті хотітимуть працювати в містах і регіонах із відносно невеликого переліку. Ці жваві центри ділової активності в такому разі процвітатимуть завдяки «ефектові масштабу», зміцнюючи свої переваги. Прогнози Ковена вже справджуються. Успішні міста зростають, тоді як у майже 60% сільських округів кількість населення зменшується. І на тлі спаду в сланцевій та переробній галузях Сполучених Штатів стають іще привабливішими. ■

© 2016 The Economist Newspaper Limited. All rights reserved

Професор Торнадо

Ганна Трегуб

В умовах холодної війни та бездержавності України історик і сходознавець Омелян Пріцак не лише створив український науковий центр у Гарварді, а й об'єднав науковців світу навколо україністики

Ім'ям Омеляна Пріцака не названо жодної з вулиць України, хоча він перебуває в когорті наших істориків-державників поряд із Грушевським, Кримським, Полонською-Василенко та ін. Цей учений уписав історію України в історію Європи та величезного Східного світу від Криму до Китаю, давши їй більше самостійності й упевненості в боротьбі передусім із російським історичним проектом, згідно з яким нашої держави не було й не мало бути. Нехтування східним вектором власної історії, вітчизняною тюркологією, зокрема переплетінням історії українців та кримських татар, обернулося нині для нас анексією Криму. Так само лише тепер, в умовах неприхованої російської агресії, Україна відкриває для себе Туреччину не як колишнього ворога, а як партнера. Це той випадок, коли наука, розуміння себе та своїх сусідів іншої культури могли б запобігти багатьом травматичним для країни речам, а розвиток вітчизняного сходознавства нині може стати однією із цеглинок для побудови нашого майбутнього.

Віденське коло українських істориків. На фото 1940 року Омелян Пріцак (середній згори) в оточенні Івана Лисяка-Рудницького, Богдана Цимбалістого, Василя Рудка, Євгена Пизюра та Володимира Кучера

БАГАТСТВО РІЗНОМАНІТНОСТІ

Задум будь-якої написаної книжки не скидається на її фінальний варіант, і тим паче важко прорахувати резонанс від створеного протягом коротшого чи довшого часу. Людська доля чимось подібна до книжкової, але, звичайно, складніша. Омелян Пріцак народився 7 квітня 1919 року в селі Лука на Самбірщині в сім'ї механіка потяга Йосипа Пріцака та його дружини Емілії Капко. Мати майбутнього вченого згодом вийшла заміж удруге і з новим чоловіком Павлом Сарамагою та малим сином переїхала до Тернополя, де вони оселились у місцині, яку називали Татарською Слободою, на вулиці Глиняній. Не виключено, що жили в будинку № 6, у садибі Стефана та Ольги Сарамаг, яка простояла до 1980-х. Перше знайомство майбутнього науковця зі східним світом сталося на початку життя, у селищі Лука, де під час Першої світової війни розташувався підрозділ турків (союзників австрійського цісаря й німецького кайзера), від яких місцеві селяни запозичили пісенні мелодії та певні мовні елементи.

Мати довго приховувала від Омеляна його українське походження, і доволі тривалий час він по-польськи називав себе Емілем, але в середовищі глузливих однокласників-гімназистів обрав позицію бути українцем. Тернопіль, зокрема тамтешня заснована 1820 року єзуїтами польська класична гімназія, не був випадковим місцем. Як історик і сходознавець, Омелян Пріцак розпочав свій науковий шлях саме там, здобуваючи класичну освіту між 1928 і 1936 роками. У гімназії під керівництвом Францишека Махальського (польського іраніста й сходознавця, асистента кафедри історії ісламу Львівського університету в 1931–1939-му, згодом професора Яґеллонського університету) він вивчає східні мови, зокрема фарсі, й поряд з історією античного Риму та папства цікавиться давнім Іраном (у викладі Фердинанда Юсті). Тоді ж таки читає «Історію України-Руси» Михайла Грушевського, тобто ознайомлюється з першим цілісним наративом, який репрезентує минуле нашого народу.

1936 року Пріцак вступає до Львівського університету, фактично йдучи слідами свого вчителя Махальського, поставивши собі за мету залучити до вивчення української історії ісламські джерела (арабські — щодо періоду Київської Русі, османські й кримські — періоду козаччини). Праця Грушевського з історії України не була комплексна в тому сенсі, що він не використовував східних джерел, фактично вириваючи таким чином Україну з контексту історії Великого степу й Чорного моря. Омелян навчається під керівництвом одного з найвідоміших польських алтаєзнавців свого часу Владислава Котвича та арабіста й медієвіста Тадеуша Левицького, студіює іранські, алтайські, угро-фінські та китайську мови. Тоді ж таки знайомиться з одним із найвидатніших учнів Михайла Грушевського, дослідником козацької доби Іваном Крип'якевичем. 1940 року, після анексії західноукраїнських земель СРСР, Пріцак стає молодшим

науковим співробітником та науковим секретарем львівської філії Інституту історії АН УРСР і водночас навчається в аспірантурі Інституту мовознавства АН УРСР у Києві. У Львові він знайомиться із засновником й одним із перших академіків УАН та Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства Агатангелом Кримським, якому на той момент виповнюється 70 років. На жаль, їм не судилося довго співпрацювати: влітку 1941-го Кримський не потрапляє разом із АН УРСР в евакуацію до Уфи, бо, очевидно, гине так само, як й інший український академік—славіст Кирило Студинський, від рук енкаведистів. Частину його рукописів вдається порятувати.

У листопаді 1940 року Омеляна Пріцака мобілізують до лав Червоної армії та відсилають служити до Башкирії. Згодом він повертається вже до окупованого німцями Києва, де бачить, що Академія наук фактично припинила діяльність, а відтак прямує до рідних місць, звідкіля потрапляє до Берліна на примусові роботи, стає остарбайтером. Влаштуванню його долі допомогло знайомство з відомим німецьким орієнталістом Ріхардом Гартманном, із яким Пріцак листувався ще до того, як опинивсь у Німеччині. Той допомагає йому отримати документи, вступити на навчання і продовжити свої студії в Інституті сходознавства Берлінського університету. Тут Омелян студіює під керівництвом самого Гартманна, а також його колег Аннемарі фон Ґабайн (тюрколога й синолога) та Ганса Гайнріха Шедера. Наприкінці Другої світової Берлінський університет припиняє роботу, а професура й студенти розбігаються хто куди рятуючись. Спершу Пріцак планує прийняти громадянство Туреччини, аби продовжити свої студії там, одначе йому це не вдається. Між 1945 і 1946 роками з рекомендаційним листом від професора Шедера прямує до Швейцарії, щоб зустрітись із професором Карлом Буркгардтом і продовжити навчання в одному з тамтешніх вишів. Згодом дістає звістку, що Шедер влаштувався на роботу до Геттінгенського університету. Там продовжує свої тюркські студії, зокрема й під впливом Юліуса фон Фаркаса. 1948 року захищає докторську дисертацію «Караханідські студії. Дослідження з історії державності тюркських народів Центральної Азії», а 1951-го габілітується роботою «Племінні імена і назви алтайських народів». У 1952–1957 роках викладає тюркологію в Гамбурзькому університеті. 1960-го стає запрошеним професором у Гарварді. Від 1961-го до 1964-го читає лекції в Університеті Сієтла, з 1964 року—професор тюркології та лінгвістики в Гарварді.

EX NIHIL

Наприкінці 1950-х років, іще перед тим як професор Омелян Пріцак приїхав до США, студенти українського походження, котрих було доволі багато, на чолі зі Степаном Хемичем хотіли вивчати те, що умовно можна назвати «українознавством», а власне історію, мову, літературу України, тобто гуманітарний блок, щоб більше знати про себе. «Розумій, звідки ти прийшов, аби збагнути, куди йдеш»,—кажуть євреї. Отого, власне, гуманітарного знання про себе бракувало дуже багатьом студентам українського походження в низці університетів та коледжів США й Канади. 1957 року Степан Хемич став делегатом III конгресу Союзу українських студентських товариств Америки (СУСТА), де висунув пропозицію створення кафедри українознавства в котромусь із американських університетів. Ініціативу підтримали. Окрім того, вирішили створити Фонд кафедр україністики (Ukrainian Studies Fund), який мав збирати кошти для втілення ідеї. Хемича обрали керівником фундації, і завдяки їй було відкрито першу українську кафедру в Гарварді, а згодом і Український науковий інститут. Адже щоб в американському чи канадському виші започаткувати новий курс, потрібен грошовий фонд, який забезпечить відкриття відповідної спеціальної кафедри чи запрошення потрібного педагога-спеціаліста.

Після 1964 року, коли Пріцак приїхав на запрошення Гарвардського університету викладати постійно, він долучився до згаданої вище студентської ініціативи, розгорнув її на всі Сполучені Штати, а до того ж переконав українську емігрантську громаду в тому, що спочатку кафедру українознавства треба відкрити не в першому-ліпшому університеті Америки (аби лишень було), а в найкращому. На цьому він наполіг, зібравши довкола себе однодумців із-поміж авторитетних членів української громади США. Було не менше й таких самих поважних її представників, котрі виступали проти. Пріцак наполягав, що кафедру українознавства треба відкривати саме в Гарварді, бо потім цей університет зі світовим ім'ям та визнанням працюватиме на українську справу, зокрема й наукову. Він добре розумів, що потрібно дивитися наперед, бачити широку перспективу, не жити лише сьогоденням. Відстоювати цю позицію було нелегко, бо ж не вся діаспора й не всі її медіа сприймали таке бачення.

ПРІЦАК ПЕРЕКОНАВ УКРАЇНСЬКУ ЕМІГРАНТСЬКУ ГРОМАДУ В ТОМУ, ЩО СПОЧАТКУ КАФЕДРУ УКРАЇНОЗНАВСТВА ТРЕБА ВІДКРИТИ НЕ В ПЕРШОМУ-ЛІПШОМУ УНІВЕРСИТЕТІ АМЕРИКИ, А В НАЙКРАЩОМУ — В ГАРВАРДІ

Професор Пріцак регулярно їздив до різних українських громад по всіх Сполучених Штатах, читаючи в церквах і народних домах лекцію про те, навіщо в Гарвардському університеті потрібно заснувати українознавчий центр. Після тих виступів громада збирала у свою касу пожертви, котрі відтак пересилали до Фонду кафедр україністики. Учений не цурався такої роботи й не чекав, що за нього поїде, скажімо, хтось молодший.

Маючи міжнародний науковий авторитет, Омелян Пріцак виніс на обговорення із президентом Гарвардського університету (тоді цю посаду обіймав Натан Марш П'юзі) та деканом гуманітарного факультету питання формування кафедри україністики. Певна річ, до його ініціативи поставилися прохолодно, адже все це відбувалося в середині 1960-х, на піку холодної війни, коли про Україну крім самих українців у світі мало хто знав і чув. Доводилося боротися з уявленням серед колег-науковців, мовляв, СРСР стовідсотково дорівнює Росії. Російський центр у Гарварді на той момент уже існував і мав потужне лобі. Необхідно було довести, навіщо потрібен іще якийсь, зокрема україністики. Процес створення українознавчої кафедри виявився справді великою боротьбою, коли справі допоміг науковий авторитет світового рівня, адже доводилося дискутувати й »

Науці — бути. Український науковий інститут у Гарварді був створений силами й коштами емігрантського українства без державної підтримки

Перша польська гімназія Тернополя. Омелян Пріцак був не єдиним її видатним випускником. До нього тут навчались Іван Пулюй, Іван Горбачевський, Олександр Барвінській

розтлумачувати свою позицію тим, для кого Україна мала тоді нульове значення. 1968 року офіційно підписали угоду щодо відкриття українознавчої кафедри в Гарвардському університеті: це була кафедра історії України. Пріцак домовився, що славісти викладатимуть на ній безплатно. Сам він читав там лекції без оплати багато років.

Пріцак не обмежився кафедрою історії України. Його концепція охоплювала цілий гуманітарний блок. Річ у тім, що точні науки не є світоглядними, а от гуманітаристики, котра прямо пов'язана з мізками та серцем, ідентичністю, суттю народу, в Україні 1960-х років не існувало. Зрештою, в Гарварді постали три українські кафедри: історії, мови та літератури. Але для них потрібні були викладачі. Омелян Пріцак правдами-неправдами залучав українських науковців не за принципом кумівства («свій, отже, хороший»), а з огляду на їхній науковий рівень. Він запросив до викладання на новоствореній кафедрі історії України Олександра Оглоблина, працював над тим, щоб залучити Наталію Полонську-Василенко, Бориса Крупницького, філолога й фольклориста Ореста Зілинського (сина Івана Зілинського). Відразу по створенні трьох кафедр Пріцак започаткував роботу наукового семінару, який працював за всіма правилами й стандартами німецьких, де головною була наука. Молоде покоління мало вчитись у маститих науковців. Окрім того, професор Пріцак, розробивши відповідну концепцію, створив журнал Harvard Ukrainian Studies, де мали друкуватись україністи й славісти з усього світу.

Для своїх студентів та аспірантів він усіляко добивався різних наукових грантів і стипендій. Орест Субтельний (аспірант Пріцака), Зенон Когут, Григорій Грабович, Емма Андієвська, Франк Сисин, Пол Роберт Маґочі, Марта Богачевська та багато інших — їхня доля, очевидно, була б інакшою, якби не професор та його ініціативи. Ці науковці, нині поважні й відомі, вийшли з Гарварда та Українського наукового інституту. З Омеляном Пріцаком займався й відвідував його лекції Борис Ґудзяк. Джеймс Мейс не був безпосередньо учнем Пріцака, бо не здобував освіту в Гарварді, але останній багато зробив для наукового дослідження Голодомору в Україні. Саме при Українському науковому інституті Мейс дістав змогу стажуватись і працювати разом із Робертом Конквестом.

Менеджерські стратегії, які професор Пріцак відточив у США, спрацювали й тоді, коли на початку 1990-х, запрошений до Києва НАНУ, він відродив українську орієнталістику, створив Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського й став його першим директором, а також виступив співзасновником Археографічної комісії та її спадкоємця — Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Окрім того, вчений заснував при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка першу в Україні в пострадянський час кафедру історіософії та очолив її. Був абсолютно демократичний у спілкуванні з усіма, чи то зі студентом-першокурсником, чи то з випадковою людиною, що завітала до університету Шевченка, чи то із професурою. Це дуже тоді вражало. Так само як і свого часу в Гарварді, у Київському університеті Пріцак започатковує роботу наукового семінару, щоб виховувати молодих науковців.

Він не любив гучних патріотичних гасел, а те, якими потужними є українці, показував, розвиваючи глибоку класичну науку. І розрахунок був абсолютно виправданий: протиставити світовому науковому авторитетові ідеологічні речі ані СРСР, ані згодом Росія не змогли.

РОЗА ВІТРІВ

Однією з тем, які Омелян Пріцак досліджував усе життя, була Україна в контексті історії світу — Заходу

і Сходу. Він вивчав не лише Караханідську імперію X–XIII століть, а й гунів, хозар, печенігів, половців, життєвий ареал і доля яких безпосередньо пов'язані з теренами сучасної України. Пріцак активно повернув до наукового дискурсу як хозарську, так і варязьку теорію походження Київської Русі. Поряд із такими розвідками, як «Слов'яни і авари», «Від Київської Русі до сучасної України: творення української нації», «Половці і Русь», «Походження Русі», «Коли і ким було написано «Слово о полку Ігоревім», він створює дві монументальні праці, присвячені стародавнім скандинавським джерелам (позафольклорним поряд із сагами) щодо походження Русі.

До своєї мети науковець ішов наполегливо, роками, і мова не лише про українську наукову діяльність у Гарварді. Це те, чого нині бракує багатьом українцям, які хочуть результату «тут і зараз», бо інакше — розчарування і «зрада». Гарвардський проект відзначення тисячоліття хрещення Русі також розроблений Омеляном Пріцаком і затверджувався теж непросто, у дискусіях. Ішлося про те, як цю дату вшановуватимуть в українських діаспорах усього світу. З утіленням цієї концепції мав посприяти Ватикан. Гімназійним товаришем професора був кардинал Владислав Рубін, і Пріцак не раз зустрічався з ним, а згодом і з Папою Каролем Войтилою, однак це не означає, ніби вченому було легко переконати всіх і відразу підтримати його справу. Підготовку відзначення історичної дати розпочали 1981 року. Пріцака не задовольняла шароварщина. Він прагнув об'єднати зусилля всієї української еміграції світу, щоб розставити правильні акценти у відзначенні тисячоліття прийняття Україною-Руссю християнства, аби річниця не перетворилася на свято Росії. Річ у тім, що під цю дату врочистості організовували не лише на теренах СРСР, а й із радянської подачі за кордоном, залучаючи сили російської еміграції. Пріцак мав бачення того, що повинне залишитися на віки після відзначення тисячоліття хрещення Русі й підтверджувати роль прийняття християнства насамперед Києвом. Про це йшлося в низці ґрунтовних статей ученого. Він довів потребу видати корпус документів писемних джерел досекулярної епохи України незалежно від мови їх оригіналу. У «Гарвардській бібліотеці давнього українського письменства» мало вийти не менш ніж 50 томів, починаючи з літописів і закінчуючи Котляревським. У різних бібліотеках та архівах світу вишукували оригінальні тексти, було проведено величезну дослідницьку роботу. Пріцак хотів, щоб це видання посіло гідне місце на полицях бібліотек світу, було не менш епічним і масштабним, ніж, скажімо, корпус скандинавських саг. Нині з усієї серії до читача прийшло лише сім томів.

Омелян Пріцак був промоутером українських поетів, зокрема Павла Тичини, Івана Драча, Ліни Костенко, Миколи Бажана: щороку протягом 1960–1971-го наполегливо висував їх у кандидати на Нобелівську премію з літератури. Кожного разу мав зібрати великий пакет документів: наукове обґрунтування, переклади їхніх творів англійською, адже за кордоном цих авторів тоді публікували дуже мало. Для присудження Нобелівської премії дуже важливими є знаність і резонансність творчості того чи того письменника у світі. Тож до перекладацької роботи Омелян Пріцак залучав молодих поетів українського походження зі США. Серед них один із засновників Нью-Йоркської групи поетів Юрій Тарнавський та його дружина Патриція Килина (Патрісія Нелл Воррен).

ПРІЦАК АКТИВНО ПОВЕРНУВ ДО НАУКОВОГО ДИСКУРСУ ЯК ХОЗАРСЬКУ, ТАК І ВАРЯЗЬКУ ТЕОРІЮ ПОХОДЖЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Промоушн України під час холодної війни був сміливою діяльністю, може, навіть важливішою, ніж чистої води політика. Пріцак, так само як найвизначніші польські довоєнні історики професори Ґейштор, Кула, Хербст, що створили вільне освітнє середовище у своїй країні після Другої світової війни, зробив ставку на формування українського науково-педагогічного простору, нехай і в діаспорі. Результати його роботи допомагають уже незалежній Україні вистояти й перемогти сьогодні, в умовах російської агресії.

Кінґа Нендза-Сіконьовська:

«Іронія та сміх є найкращими засобами боротьби із залишками тоталітаризму»

Про те, як відбувалася дерадянізація в Польщі та яка там ситуація з комуністичною спадщиною в нових суспільно-політичних реаліях, ***Тижню*** розповіла співкоординатор міжнародного міждисциплінарного проекту «(Пост)соціалістичне місто», випускниця факультету культурознавства й аспірантка Інституту Росії та Східної Європи Яґеллонського університету Кінґа Нендза-Сіконьовська.

Спілкувалася **Катерина Новікова**

Які зміни сталися в Польщі в міському середовищі після 1989 року?

— Спочатку хочу наголосити, що в ПНР не було стільки пам'ятників Лєніну, як, наприклад, в Україні. Траплялися також символічні монументи «народної влади» та польських діячів Юліана Мархлевського, Болеслава Берута та інших, але порівняно із СРСР чи іншими країнами східного блоку їх було значно менше.

Декомунізація публічного простору в Польщі почалась у 1989 році, й важливим символом цього процесу було зняття пам'ятника нашому співвітчизникові Фєліксу Дзєржинскому на Банковій площі у Варшаві. Це дало поштовх хвилі повалення монументів у всій країні. Того самого року прибрали пам'ятник Лєніну в районі Нова Гута в Кракові, а 1991-го — маршалу Івану Конєву, якого комуністи зображали як рятівника міста, що запобіг зруйнуванню начебто замінованих фашистами найважливіших історичних пам'яток міста. Однак не всі пам'ятники знищили. Лєніна купив шведський ексцентричний мультимільйонер і помістив його в містечку особливостей під Стокгольмом. А Конєва передали Росії. Тоді ж упав пам'ятник Загиблим при службі та обороні Народної Польщі в столиці, який поставили під час воєнного стану і який не терпіли варшав'яни, називаючи його презирливо «Убеліском» від Управління безпеки.

Таким чином цей перший, дещо стихійний період повалення пам'ятників відбувся не за кілька місяців, а тривав протягом певного періоду.

Яким чином пам'ятники зникали з міського простору? Що сталося зі статуєю Дзєржинского?

— Не завжди офіційним приводом для усунення пам'ятника була декомунізація. Зокрема, розбиранням пам'ятника Фєлікса Дзєржинского у Варшаві керувала Воєводська дирекція міських шляхів через необхідність перенести його у зв'язку з роботами під час будівництва метро. Ймовірно, таким чином хотіли не допустити, щоб ентузіазм проявив натовп, який прагнув врешті позбутися Дзєржинского. Тож офіційно статую мали просто перенести, але не ліквідувати. Проте, коли кран підняв статую, вона вмить розсипалась, адже була зроблена не з бронзи, а з дешевого бетону. Фєлікс виявився зовсім не залізним. І саме в цей момент рушила юрба зівак і довершила справу.

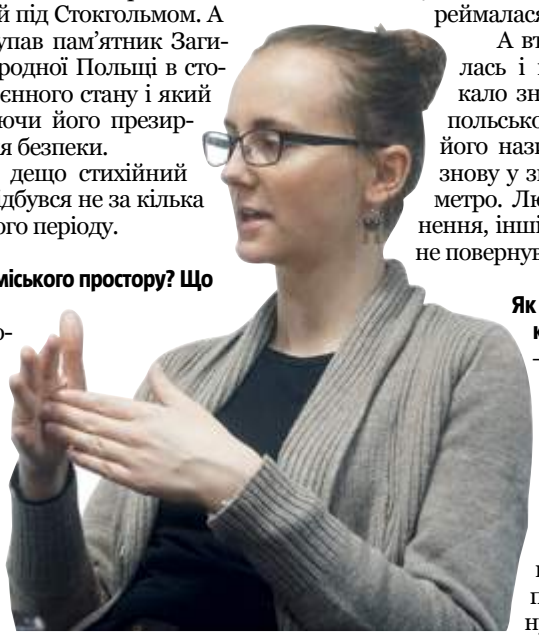

А яким чином вдалося стримати хвилю нищення комуністичних пам'ятників? Які тоді панували настрої в суспільстві?

— Після цієї першої хвилі нищення пам'ятників і перейменування вулиць, дуже стихійної та позитивно оцінюваної суспільством, радикальні настрої, природно, стали згасати. Закінчився етап революційного пафосу й почалася нова дійсність, у якій люди перестали потребувати такого типу декомунізації. Адже пам'ятники вже знесли, а вулиці з найагресивнішим ідеологічним забарвленням перейменували.

Не меншою проблемою досі є великі кошти, які потрібні для зміни документів у разі перейменування вулиць. І тому найчастіше саме мешканці, а не колишні комуністи чи «убеки» виступають проти цього. Тож після «патріотичного піднесення», що супроводжувалося боротьбою, конспірацією та богослужіннями за батьківщину, суспільство огорнула ніби втома. Уряд Яна Ольшевського, який був при владі лише півроку, здійснював активну декомунізацію, але молодь у складній економічній ситуації більше цікавилася побудовою капіталізму чи «шляхом до Європи», ніж переймалася спадщиною тоталітаризму.

А втім, тема пам'ятників повсякчас поверталась і повертається. Великий резонанс викликало знесення 2011 року пам'ятника Радянсько-польському братерству по зброї у Варшаві, або, як його називали в народі, «чотирьом, що сплять», знову у зв'язку з — парадоксально— будівництвом метро. Люди поділилися: одні хотіли його повернення, інші були проти цього. Остаточно пам'ятник не повернувся на своє місце.

Як перейменовували вулиці й чи насправді всі комуністичні назви було змінено?

— Майже відразу після зміни устрою стали змінювати назви вулиць по всій країні на пов'язані із «Солідарністю», з іменем Папи Римського Івана Павла II чи іменами антикомуністичних діячів, просто важливих історичних постатей або творців культури. Повертали також історичні найменування, які було змінено після приходу комуністів. Частину просто видозмінювали, аби лише усунути їхнє пропагандистське забарвлення.

Наприклад, алея Польсько-радянської дружби в Новій Гуті в Кракові стала алеєю Дружби, вулиці 1 травня перетворювалися на 3 травня, День Конституції 1791 року, Народної армії — на Армії Крайової тощо. Однак перейменували не все. Досі в польських містах можна знайти пам'ятники й назви вулиць епохи ПНР.

Яку роль у декомунізації простору в Польщі відіграли державні інституції? Чи передувала цьому суспільна дискусія?

— Рішення про зміну назв вулиць ухвалює місцева влада. Однак Інститут національної пам'яті може пропонувати — і робить це — внести певні зміни, вказавши на злочинне минуле постаті діяча, іменем якого названа вулиця. Варто наголосити, що це не головна функція ІНП, хоча його місія є також освітньою. Передусім згадана інституція покликана проводити історичні дослідження злочинів, скоєні щодо польського народу в XX столітті (як комуністичних, так і нацистських). Тож очікуємо від них, щоб вони були передусім істориками, а не політиками.

Якщо говорити про декомунізацію наших міст на початку 1990-х, здається, що вона відбувалася все ж таки в атмосфері піднесеної дискусії як нагорі, так і на місцях. Проте навіть сьогодні суперечки щодо перейменування вулиць, які час від часу виникають, мають характер власне дискусії, часом навіть досить гострої. Зараз саме відбувається дискусія в Краснставі навколо вулиці Стефана Окшеї. Група, пов'язана із середовищем осіб, репресованих у часи воєнного стану, хоче назвати її на честь Папи Римського Івана Павла II. Є й ті, хто прагне зберегти стару назву. У ході дискусії виявилося, що Окшея був соціалістом, але передвоєнним, тому не мав нічого спільного з воєнним станом та злочинами ПНР. Таким чином, ця суперечка викликала зацікавлення особою Окшеї, який був не лише соціалістичним діячем, а й борцем за незалежність, загинув від рук царату.

Однак чи варто зносити пам'ятники після довшого періоду?

— На думку деяких правих середовищ, однозначно так. На жаль, часто надмірна ревність призводить до спроб прибрати з простору пам'яті заслужених осіб чи дуже важливі для Польщі події, які просто не вписуються в їхнє бачення країни. Відтак тема соціалістичного минулого перетворюється на політичну суперечку. Дискусії стосуються неоднозначних осіб, зокрема Брунона Ясенського, який був не лише комуністом, а й поетом, що зробив вагомий внесок у польську культуру. Крім того, соціалістичні пам'ятники — це частина нашої історії, а тому деякі з них варто зберегти як твори мистецтва чи пам'ятки минулого. І деякі з них вже потрапили до Музею соцреалізму, створеного в Козловці. Це палацовий комплекс, що міститься на північ від Любліна, у якому зберігається колекція плакатів і статуй минулої епохи.

У Яблонці на Підкарпатті зберігся пам'ятник соціалістичному генералові «Вальтеру» Каролю Сверчевському. У часи декомунізації музей було ліквідовано, але сам монумент не дозволили прибрати мешканці.

— Це не єдиний пам'ятник, який зберігся. У Польщі ще багато так званих монументів вдячності Червоній армії. Оскільки їх часто встановлювали на цвинтарях, вони не впадали у вічі. Водночас важливо пам'ятати, що ми маємо розвинений культ цвинтарів. Тож одна справа — знищити пам'ятник, а інша — могилу. Останнє в нашій культурі вважається святотатством, хоча трапляються й такі випадки. Часто на хвилі декомунізації є прагнення зруйнувати все з минулої доби, бо воно видається дуже небезпечним, таким, що негативно впливає на суспільство. Це своєрідна стихія вулиці, що хоче багато змінити й відповідно багато зруйнувати. Проте й у такому разі бачимо пошану до поховання.

Програма молодих польських лівих, зокрема тих, що гуртуються довкола партії «Разом» і є антикомуністами та прибічниками незалежності, ґрунтується на польській традиції робітничого руху перед ПНР. Тож вони не продовжують партійної системи ПНР, на відміну від скомпрометованих на останніх виборах «старих лівих» (партія «Союз демократичних лівих», SLD). І велику вагу приділяють пам'ятникам діячам передвоєнного робітничого руху. У Кракові зберігся монумент Збройної дії пролетаріату, до якого вони регулярно покладають квіти. Таким чином намагаються повернути полякам частину нашої історії, зінструменталізованої Москвою та привласненої пеенерівськими діячами.

Цікавою є також боротьба за пам'ять про місце, де 1936 року поліція придушила страйк на заводі «Семперіт». А через два дні після того по протестувальниках було відкрито вогонь, унаслідок чого загинуло вісім робітників. На алеях Планти в центрі Кракова, на розі вулиць Баштова і Шпитальна, міститься камінь на згадку про жертв тих робітничих сутичок, який установив комуністичний уряд для легітимізації своєї влади, посилаючись на історію передвоєнного робітничого руху. Після 1989-го діячі поставили поруч хрест із написом «Жертвам комуністичної провокації», певною мірою знімаючи відповідальність за цю трагедію з передвоєнного польського керівництва.

Варто також зазначити, що серед пам'ятників доби ПНР були й справжні твори мистецтва. Йдеться, наприклад, про знаний «Орга́н» видатного митця Владислава Гасьора. Досі контроверсії викликає не лише факт, що твір був присвячений «будівничим народної влади на Підгаллі», а й нетипова форма — металеві скоби заввишки кільканадцять метрів, що височіють над гарним гірським краєвидом і покликані, за задумом автора, видавати звуки при подувах вітру. Поіржавілу металеву конструкцію після численних суперечок усе ж таки відремонтували, а її ідеологічну назву змінили.

А подеколи сенс пам'ятника змінює гумор і соціалістичний за задумом об'єкт стає, по суті, символом декомунізації. Найкращий приклад — величезний за розмірами пам'ятник революційним боям у Жешуві. Сьогодні це символ міста. За своєю формою у всіх він асоціюється з жіночими статевими органами, таким чином висміюючи комунізм. Ви згодні?

— Так, безперечно, іронія та сміх є найкращими засобами боротьби із залишками тоталітаризму. Проте для цього потрібні безпека й відсутність страху. Зараз у Польщі таке вже можливо. Торік ми відзначали 60-ту річницю Палацу культури і науки у Варшаві. Це будівля, що асоціювалася із залежністю від Москви, у стилі сталінських хмарочосів, «межового знаку» поширення після війни радянської влади. Темне минуле сьогодні ми долаємо не за допомогою патріотичного пафосу, а власне через сміх. З нагоди річниці »

відбулися концерти, вистави, вийшли публікації, навіть зробили проекцію гри «Тетріс» на стіні палацу! Кожен мав можливість взяти керувати кольоровими вікнами колоса. Варшав'яни полюбили цю будівлю, яка наповнилася для них новими значеннями.

Сміх — це лише один із засобів, є й інші. Архітектор Адольф Шишко-Богуш спроектував у 1930-х роках вхід до гробниці Пілсудського та до королівських могил із балдахіном, що спирається на колони, взяті із собору Олександра Невського. Бронзу витопили з австрійських гармат, цоколь — із пам'ятника Бісмарку. Це було символічне поєднання трьох поділів Польщі, знак нововідродженої держави. Торік на Венеційському бієнале польський павільйон нагадував цей балдахін, тільки поділений так, ніби злітав над колонами. Усі казали: з таким суто польським закритим контекстом ніхто цього не зрозуміє, але він здобув нагороди. Важливо також реінтерпретувати давні знаки, вказуючи на їхній прихований сенс. Твори пропаганди — це найкращі вчителі історії. У контексті переосмислення комуністичної спадщини та реконструкції ідеологічних сенсів цікавими є пеенерівські серіали про війну, зокрема «4 танкісти й собака», «Ставка, більша за життя» про Ганса Клосса, що вписується в поп-культурну пам'ять бачення Другої світової війни: радянська дружба, яка єднає проти ворога — німця. Ці серіали досі дуже популярні, але є небезпека, що прихований у них пропагандистський зміст затушує справжній образ війни. Тому важливі дискусії для реконструкції таких фільмів, адже вони можуть бути надзвичайно цінним навчальним матеріалом. Слід звернути увагу, наприклад, на те, яким чином Янек опинився в Сибіру, адже звідти він поїхав до Народної армії, а Шарик міг бути потомком собаки з табору (бо звідки така породиста вівчарка в сибірському лісі?). У Музеї Варшавського повстання є один зал, присвячений відносинам із Червоною армією, відносинам сталінізму. Там показують фрагмент цього фільму, у якому бачимо, як чотири танкісти добираються до нинішнього кордону з Польщею на Бугу й радіють, що, власне, дійшли туди та визволяють країну. А звідки вони мали знати, що саме тут буде цей кордон? Адже перед війною він пролягав далеко на сході.

Детальніше про долю варшавського Палацу культури та науки читайте тут

Яку роль у декомунізації відіграло відчуття народної тотожності?

— Борючись із комунізмом, люди відчували єдність, але це була єдність проти спільного ворога. А насправді в опозиційному русі існував великий поділ, який на початку 1990-х мав великий вплив і дається взнаки до сьогодні. Тому досі точаться суперечки щодо нашої історії, порушуються питання пам'ятників і назв вулиць. Однак усе ж таки народ Польщі має спільну основу, у країні панує єдність у тому, що стосується втрати суверенності після Другої світової війни. За цю суверенність боролася «Солідарність», і після її здобуття всі ми хотіли, щоб це позначилося на нашому просторі. Раптова хвиля «папських» і «солідарнісних» назв відображає піднесений настрій того часу. Сьогодні вже інший час та нові дискусії, і суперечки навколо назв вулиць також відображають ці процеси. Напевно, цей процес і не закінчиться, адже історія триває.

Із життя великих балтійців: дві історії

Леонідас Донскіс

АРВО ПЯРТ

Естонський композитор Арво Пярт народився 11 вересня 1935 року. Це один із найвизначніших авторів сучасної академічної музики. Його називають класичним постмодерністом і мінімалістом. Він часто спонукає музикознавців запроваджувати нові терміни («містичний мінімалізм», «сакральний мінімалізм»). 1980 року маестро емігрував із Радянського Союзу до Австрії. Спершу мешкав у Відні, а затим облаштувавсь у Берліні. Пярт, поза сумнівом, заслужив звання живої легенди.

Контакти з Литвою надихнули його на написання блискучої фортепіанної п'єси «Für Alina» («Для Аліни», 1976). Уперше почувши її в Будапешті, я був вражений. Проте досить довго не знав, що композиція неймовірної краси присвячена жінці, з якою я знайомий, — Аліні Славінській, дочці професора Ірени Вейсайте, литовської дослідниці театрального мистецтва, громадської та культурної діячки. Тривалий час Славінська мешкала в Лондоні. Цю музику Пярт створив своїм особистим методом tintinnabuli, що забезпечує особливе виконання на клавішних, гармонійне й ритмічне.

П'єсу «Для Аліни» віртуозно зіграв литовський піаніст Пятрас Ґенюшас під час міжнародного культурного семінару на тему ідентичності в Антверпені. Поки я дискутував про самототожність, дилеми й напруження, музикант виконував класичні та сучасні композиції. Одне з його спостережень щодо Пяртової музики надихнуло мене на філософську теорію про ідентичність. Ґенюшас звернув увагу на елементарні факти, які допомогли побачити глибину й простоту сучасного зв'язку між людьми.

Арво Пярт — православний естонець, який мешкає в Німеччині; його твір присвячений дочці литовської єврейки, що оселилася в Англії. І, врешті-решт, таким чином усі хитросплетіння ідентичності поєднуються й набувають значення в неймовірно натхненній музичній мові, що виходить за межі етнічної належності, повсякденного спілкування та наелектризованої самосвідомості.

«Для Аліни» Арво Пярта, виконана в історичній католицькій церкві Антверпена для бельгійських литовців на вечорі, де лунали литовська мова й музика, видалася мені однією з найпоетичніших і найоптимістичніших альтернатив похмурості нашої доби, плутанині в очевидних речах і новому наступові бездушності й жорстокості у світі.

ІРЕНА ВЕЙСАЙТЕ

Ірена Вейсайте народилася 9 січня 1928 року. На основі неймовірного сюжету її життя можна писати історію XX століття. Подібно до свого кузена

Арво Пярт

Александраса Штромаса (1931–1999), британсько-американського політолога литовського походження та радянського дисидента, котрий був їй як брат, вона побачила світ і виховувалась у незалежній довоєнній Литві, а в дорослому віці опинилася в іншій, радянській, ізольованій країні.

Обоє дивом пережили Голокост. Штромас, якого друзі ласкаво називали Аліком, став титаном у політології, приятелював із найвидатнішими російськими дисидентами. Чеслав Мілош найменував його одним із двох політичних пророків, що передбачили розпад Радянського Союзу. Другим був російський письменник і дисидент Андрєй Амальрік. Історія виживання та боротьби Ірени й Аліка схожа на захопливий пригодницький роман.

Вейсайте дожила до відновлення незалежності своєї країни, історія звільнення й реінтеграції котрої з Європою нерозривно пов'язана з її власною діяльністю як громадської активістки та борця за правове суспільство. У соціальній і політичній діяльності вона завжди випереджає свій час: завдяки не лише неймовірній толерантності, доброті та філантропії, а й умінню прощати як людина, що пережила Голокост і не затаїла ненависті чи люті, а ще завдяки прозорливості. Ірена щиро вірить у примирення й величезний творчий потенціал у Європі.

ПЯРТ — ПРАВОСЛАВНИЙ ЕСТОНЕЦЬ, ЯКИЙ МЕШКАЄ В НІМЕЧЧИНІ. ЙОГО П'ЄСА «ДЛЯ АЛІНИ» ПРИСВЯЧЕНА ДОЧЦІ ЛИТОВСЬКОЇ ЄВРЕЙКИ, ЩО ОСЕЛИЛАСЯ В АНГЛІЇ. ТАК ПОЄДНУЮТЬСЯ ХИТРОСПЛЕТІННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

Її заслужено проголосили найтолерантнішою людиною в рідній державі й нагородили медаллю Ґете в Німеччині. Вейсайте захоплюються всюди, вона має чимало друзів і стала символом сучасної Литви. Певною мірою ця жінка уособлює найкраще, що є в країні та її багатокультурному минулому, і водночас залишається напрочуд уважною та чутливою до трагедій і викликів сучасності.

Вона була одружена з Ґріґорієм Крома новим (1926–1984) — естонським режисером театру й кіно, який створив, окрім іншого, знамениті фільми «Остання реліквія» та «Готель «У загиблого альпініста». Він і Пярт були близькими друзями, тому Ірена стала «членом їхнього клубу», до якого, коли судити з музичної композиції, була символічно залучена і її дочка Аліна.

Ірена Вейсайте

Ось так — завдяки двом балтійським історіям — народилася чарівна «Für Alina».

Великі католицькі острови

Ростислав Панічев

У Тихому океані розкидані острови, на яких живе чи не найчисленніший католицький народ Азії — філіппінці. Однак за ступенем релігійності країна мало нагадує Італію чи Португалію з їхніми вкоріненими традиціями християнства

Без ялинки. Різвяні прикраси у Талісай, острів Себу

На вулицях Маніли серед перехожих марно виглядати монахинь чи священиків, як в екзальтованій Польщі, а перед Різдвом практично не побачиш вінків, ярмарків, ялинок або чого-небудь, що їх нагадувало б. Бо тут Азія. І цим сказано все.

За статистикою, вірних римо-католицької церкви на Філіппінах близько 70 млн осіб, приблизно 4/5 населення архіпелагу. Таким чином, країна посідає третє місце у світі за їх кількістю, поступаючись лише Бразилії з Мексикою.

Окрім католиків живе тут і чимало християн інших віровизнань. Мусульман теж не бракує: вони становлять потужну меншину, яка налічує близько 5% громадян республіки.

ІСПАНСЬКИЙ ВПЛИВ

Зрештою, ще задовго до того, як сюди прибули європейські кораблі Фернана Маґеллана в пошуках спецій, на Філіппінах уже мешкала велика ісламська громада (умма). На острові Лусон, у гирлі річки Пасіг, котра впадає в Манільську затоку, розвивалася мусульманська держава, а правив у ній раджа Сулайман. Йому дуже не сподобалося вторгнення іспанців, тож у 1521-му він очолив сили острів'ян і пішов війною на колонізаторів. Та перед міццю королівського флоту не встояв. Європейці підкорили Лусон, змусили місцевих вождів платити данину іспанській короні. За кілька років більшість місцевого населення перейшла в християнство. Католики прибрали до рук й інші острови.

Щоправда, сутички із себуанськими племенами для самого Маґеллана закінчилися трагічно. Якщо правителів великого острова Себу вдалося схилити до підпорядкування іспанській короні, то з Лапу-Лапу, вождем маленького Мактану, розмова ніяк не йшла.

Та іспанцям кортіло змусити до миру всіх філіппінців, а тому 27 квітня 1571 року вони висадилися на Мактані. А що місцеві були не дуже приязні до прибульців, то європейці застосували силу. Вони занадто покладалися на вогнепальну зброю. Однак Лапу-Лапу та його люди виявилися спритнішими у володінні ножами й отримали перемогу. У сутичці загинули сам Маґеллан та частина його товаришів.

Із плином часу, звичайно, католицтво заполонило й цей непокірний клаптик суходолу, як практично й решту Філіппін. Лише на найпівденнішому острові Мінданао з наверненням мусульман в іспанців виникали труднощі. Там донині збереглася велика ісламська спільнота.

Коли на архіпелазі з'явилися перші єзуїти, францисканці, августинці, почалося будівництво церков та монастирів. Місіонери дедалі виразніше демонстрували присутність і владу на Філіппінах, поширюючи свій вплив на віддалені племена.

Кілька століть народи островів терпіли іспанське володарювання. Однак у 1898 році вирішили покласти цьому край і повстали. Колоністи програли, і їм разом із частиною кліру не залишалося нічого іншого, як зібрати свої валізи й повернутися до Європи.

Те повстання частково було спрямоване й проти католицизму, який ототожнювали з іспанцями та їхнім правлінням. Саме тоді й з'явилася специфічна народна церква, котру очолив священик-філіппінець Ґреґоріо Аґліпай. Ця незалежна філіппінська християнська громада існує досі та є другою за чисельністю в країні після римо-католиків. Конфесія поєднує філіппінський націоналізм із католицькими практиками, не приймаючи догмата про верховенство Папи та рішення II Ватиканського Собору.

Із самого початку іспанські місіонери були вражені рівнем розвитку філіппінських народів. Поряд із давніми духовними традиціями в них існувала навіть власна писемність — байбаїн, і грамотними були практично всі. Тому іспанці вирішили перекласти катехізис тагальською мовою, яка завжди на островах мала статус lingua franca, що полегшило навернення місцевих племен у католицизм. Байбаїн залишався в ужитку на Філіппінах аж до XIX століття, коли для тамтешніх мов запровадили латинську абетку.

За цей час в усіх місцевих мовах з'явилося багато слів з іспанської на позначення найпростіших речей. Навіть назви чисел у деяких із них виключно звідти. Зрештою, про колоніальний період в історії країни свідчать імена й прізвища філіппінців.

Разом із цим у повсякденне життя острів'ян потрапили різноманітні католицькі практики. Як і будь-де, тут у народі жваво вшановують Діву Марію. Часом її образи можна побачити в найнесподіваніших місцях, скажімо, на полиці крамнички між чипсами й цигарками. Так само як і в інших країнах, ликом Богородиці прикрашають засоби комунального транспорту, тож місце для пасажира у велорикші може скидатися на якийсь вівтар.

Свята Моніка. Так філіппінці прикрашають статуї у своїх храмах

ВІРА Й ВИДОВИЩА

Особливо філіппінці пошановують Дитятко Ісуса, фігурку якого колись Маґеллан подарував одному із себуанських вождів, що беззастережно перейшов у християнство. Маленький Спаситель із Себу є тепер одним із найбільш упізнаваних культурних образів архіпелагу. Як й ікони Діви Марії, його можна побачити скрізь, починаючи з халуп і закінчуючи поліційними відділками. Свято на честь цього образа припадає на третю неділю січня. Воно перетворилося на національну подію і має назву translasyon, що походить з іспанської і означає «перенесення». Адже сама статуетка впродовж усього року зберігається в містечку Мандауе. Воно межує з метрополією острова, куди статуетку ще треба доставити. Відбувається все дуже урочисто. Рано-вранці Дитятко Ісус, прикрашене тисячею свічок та квітами, вирушає човном у місто Себу. Затим процесія несе статуетку до базиліки Дитятка Ісуса, де й служать месу.

Але це лише початок свята. Упродовж наступних кількох днів тут танцюватимуть народний танок синулог (два кроки вперед, крок назад), який символічно відображає той доленосний перехід філіппінців до нової релігії. Танцюристи в найяскравішому вбранні рухатимуться вулицями міста в ритмі, заданому барабанами, гонгами й духовими інструментами.

Уперше синулог було показано 1980 року. Тож традиція ця зовсім нова, хоча вона щороку набирає обертів. Ритуал частково запозичили з інших островів, де на честь Дитятка Ісуса влаштовують гучні свята з карнавалами. Європейцеві це може здатися дикунством, проте насправді релігійна складова дійства залишається у філіппінців на першому плані.

Неспішна реставрація. Відновлення церкви в містечку Баклайон на о. Боголь

Церковна двомовність. У храмі Св. Августина меса правиться державними мовами: англійською і тагальською

Католицька релігійність закорінилась у різних формах упродовж усього літургійного року. Справді, у період Різдвяного посту тут не стрінеш звичайних для європейських міст базарів та ялинок. Однак є інше. За дев'ять днів до свята вірні католики піднімаються о четвертій ранку, щоб податися до церкви на так звану месу о перших півнях (misa de gallo). Бо гомону торгашів філіппінцям і так вистачає, а готуватися до свята годиться в тиші.

Ну і як тут не згадати кривавих звичаїв, що побутують у Страсну п'ятницю! Церква не схвалює цього, але на вулицях Маніли та інших міст у день розп'яття Спасителя можна побачити процесії людей, які по-справжньому шмагають себе батогами на знак каяття — як у середньовічній Європі. У деяких місцях Філіппін, особливо в регіоні Пампанга, до наших днів дожив звичай прибивання до хреста. Хоч до цих методів покути католицьке священство ставиться теж украй критично, охочих повисіти щороку назбирується чимало. І якщо в сиву давнину люди справді давали себе розіп'яти, виходячи з релігійних мотивів, то останніми роками традиція перетворюється на видовище для привертання уваги туристів.

Хоч би які дивні були католицькі традиції філіппінців, вони не зрушили устоїв, якими споконвіку керувались острів'яни. Мова про клановість та родинні зв'язки. І хоч католицька церква постійно підкреслює велике значення цих зв'язків та важливість родини, на жаль, саме кланова система стала причиною негараздів народів Філіппін. Адже вона породжує кумівство та корупційні схеми. Тож не дивно, що країна, яка загалом має непогану економіку, здебільшого населена людьми, що живуть за межами бідності. Серед тих, хто мешкає в нетрях, чимало католиків. Та не думаймо, що вся ця біднота насправді добрі християни. Прогулянка бідними кварталами Маніли в темну пору доби може обернутися пограбуванням або нещасним випадком. Попри це, католицькі місії наполегливо працюють і серед цих людей, навчаючи їх Закону Божого та роздаючи гуманітарну допомогу.

Великим завданням місіонерів є також заохотити батьків із бідних поселень відправити своїх дітей у школу. Бо, хоч освіта на Філіппінах і безплатна, мешканці нетрів швидше залишать дитину зростати на вулиці, щоб вона вже змалку приносила якусь копійчину додому: збирала пляшки чи крала.

Перші навчальні заклади на архіпелазі були засновані саме римо-католицькою церквою. Нині серед приватних освітніх установ приблизно третина під її патронатом. Католицькі виші функціонують практично в усіх провінціях країни, однак більшість із них у столиці — Манілі. Досі престиж зберігає католицький Університет Св. Томи, заснований іспанськими отцями-домініканцями 1611 року. Спершу він звався Колегією Діви Пресвятого Розарія. Ранг університету з'явився трохи згодом, 1645 року, що́ було підкріплено відповідною буллою Папи Інокентія X. Університет «Санто-Тома́с», як його тут називають, найстаріший із наявних сьогодні вишів Азії. Та й узагалі це найбільший католицький університет у світі.

ХРИСТИЯНСЬКА ТОЛЕРАНТНІСТЬ

Церква хоч і відділена від держави, одначе впливає на політикум. Важливу роль вона відіграла під час безкровної революції 1986 року, коли архієпископ острова Себу Рікардо Відаль та архієпископ Маніли Хайме Сін стали двома основними стовпами повстання проти диктатора Маркоса.

За часів свого правління авторитетом церкви залучилась і Корасон Акіно, попросивши кардинала Відаля переконати генерала Хосе Комендадора, який боровся тоді проти уряду, мирно скласти зброю. Таким чином вдалося уникнути кривавих сутичок.

У наші дні священики здебільшого стають на бік простого люду, звинувачуючи політиків у корупції. Звичайно, така позиція не могла не охолодити їхні стосунки з урядом. Утім, Філіппіни залишаються католицькою країною. На законодавчому рівні тут заборонено розлучення й аборти. Це одна з причин того, що народжуваність на островах надзвичайно висока.

Водночас католицька громада не виявляє великої ворожості до геїв. Острів'яни вважають, що статева орієнтація — особиста справа кожного. З інших країн регіону сюди дійшла кумедна мода на

леді-боїв. Сумирні жителі сприймають їх як звичайних членів своєї громади. Бо не завжди діяльність філіппінських леді-боїв пов'язана з наданням секс-послуг. На острові Боголь, певно, кожен розповість про Марімара — веселого доглядача невеличкого зоопарку. До його обов'язків окрім проведення екскурсій належить догляд за величезними пітонами, яких він дуже любить. Філіппінська більшість мирно співіснує з найчисленнішою нехристиянською меншиною архіпелагу — мусульманами. Відчутним є намагання якнайшвидше забути ті страшні теракти останніх років, що їх скоїли ісламські бойовики на Мінданао.

Цей острів дуже популярний серед дайверів. Та через сильний вплив ісламу нині регіон вважається чи не найнебезпечнішим в архіпелазі. Колись терористи, що протягом багатьох років домагалися автономії, були пов'язані з «Аль-Каїдою». Тепер виступають на боці терористичної «Ісламської держави».

Однак це не заважає філіппінцям підтримувати добросусідські стосунки з мусульманами на інших островах. У Манілі, яка первісно була ісламською, цілий квартал К'япо позначено півмісяцем. Саме тут діє одна з головних мечетей філіппінської столиці — Золота. Як і католики, магометани Філіппін належать до різних народів, що говорять різними мовами. Тому проповідь у мечеті виголошується виключно тагальською — більш-менш зрозумілою для всіх.

Попри весь сильний вплив католицької церкви на життя звичайного філіппінця, стародавні вірування викорінити практично неможливо. Особливо це стосується сільської місцевості, де досі практикують різноманітні ритуали, пов'язані з вирощуванням агрокультур. Ось як чинять, висаджуючи ямс.

Сприятливим для цього часом вважається ніч із повним місяцем. Для ритуалу обирають найкращу з дівчат села. Її завдання — вийти голою в поле і, прикладаючи розсаду до грудей, співати ритуальну пісеньку: «Місяцю дорогенький, подивись-но на мої принади й вирости наш ямс таким самим великим».

Під час спілкування з філіппінцями не раз виринали оповідки про острів шаманів Сікіхор. Одна жіночка згадувала, як іще маленькою хворіла на якусь дивну недугу, від котрої мама не могла знайти ліки. У католицькій родині тоді вирішили: поїдемо-таки на той відьмачий острів. Ця жінка й досі пам'ятає, як сікіхорський шаман читав над нею якісь молитвочки, розбивав яйце на голові, викликав душі померлих. Зрештою, її змусили випити несмачний відвар і через два тижні хвороба відступила.

Ці вірування настільки тісно співіснують із християнством, що невдовзі перестаєш дивуватися розповідям про вагітних, які бояться показатися на вулицю після заходу сонця. Бо можуть натрапити на душі померлих. Але це не найгірше.

ПОПРИ ВЕСЬ СИЛЬНИЙ ВПЛИВ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ЖИТТЯ ЗВИЧАЙНОГО ФІЛІППІНЦЯ, СТАРОДАВНІ ВІРУВАННЯ ВИКОРІНИТИ ПРАКТИЧНО НЕМОЖЛИВО

На Боголі, кажуть, вони можуть нарватися на Мананґаль — таке собі бабисько з крилами, що з'їдає ненароджених діток. Аби відвадити цю потвору, боголянки розкладають на порозі свого будинку часник, а вікна, навіть у найсильнішу спеку, тримають зачиненими. Подібне сусідство народних вірувань та християнства можна побачити і в інших країнах. Просто на Філіппінах воно має своє полінезійське забарвлення, з характерним спокійним сприйняттям дійсності. А як інакше бути мешканцями островів, які постійно потерпають від жахливих тайфунів і природних катаклізмів? Два роки тому на тому ж таки Боголі землетрус магнітудою 7,3 бала за півхвилини позбавив даху тисячі мешканців. Руйнування зазнали і старовинні іспанські церкви, і сучасні мости — лагодити не перелагодити.

За що ж перше із цих руїн узялися благочестиві філіппінські католики? За відновлення доріг, мостів та побудову нових осель для потерпілих. Тепер про страхітливу подію нагадують хіба що напівзруйновані храми, які досі стоять у риштованні. Філіппінці дуже люблять свої церкви й колись їх відновлять. Але потрібен час, і це не першочергове.

Луганська Масляна

Яна Вікторова

День 12 березня 2016 року луганчанам та гостям обласного центру запам'ятається святкуванням Масляної, що його влаштувала «влада» міста й «республіки» спільно з байкерським клубом «Ночные волки». Дійство набуло масштабів народного гуляння з усіма відповідними атрибутами: виступом самодіяльних колективів на сцені театральної площі, ярмарком товарів широкого вжитку, вуличними кафе, виставкою ретроавтомобілів від згаданого байкерського клубу та пригощанням усіх охочих безплатними млинцями й чаєм на дровах. Ласих до тих почастунків виявилося так незліченно багато, що вони мусили вистоювати близько півгодини в живій черзі, а напій та наїдок закінчилися ще в першій половині дня. Для дітей працювали атракціони: катання на електромобілях (100 руб. за 10 хв) і на поні (теж платно). Ціни на товари не поступалися магазинним, одначе дуже багато хто спішив придбати харчові продукти, спідню білизну чи алкоголь, бо ж ярмарки, що їх проводять на театральній площі, зазвичай мають репутацію недорогих і якісних, а можливість у вихідний купити все й відразу приваблює численних покупців.

Із мінусів свята можна назвати те, що жоден із представлених там товарів не був дешевий чи ексклюзивний: усе те самісіньке, чим наповнюють місцеві супермаркети місцеві ж таки виробники. Хоча крім цього можна було обзавестися побутовою хімією, трикотажем та постільною білизною з Росії. Для дітей вірменський клан власників електромобілів укотре організував випробування батьківського гаманця. У перерахунку на російський рубль проти минулого року ця послуга подорожчала втричі. Усю ярмаркову площу та прилеглу територію охороняли «військові» з позначкою «К» (комендатура) на піксельній формі, по периметру чергувала бойова техніка. І незважаючи на ціни й погоду, політичний устрій чи світові катаклізми, вуличні майданчики, де смажили шашлик, були повні охочих зігрітися коньяком і скуштувати святкових салатів. Вуличні майданчики від мережі супермаркетів «Народный», прозвані в народі «магазинами Плотницького»...

Поміж тих, хто бажав відсвяткувати з розмахом, були представники керівного складу громадського руху «Мир Луганщине» й самі «військові», а в півгодинній черзі по дармовий чай видно було людей без певного місця проживання і з явно низьким достатком. Серед площі побачила свого сусіда на інвалідному візку, який збирав милостиню в пластмасовий стаканчик. Щоб дістатися туди, витратив близько півтори години... А ще пісні, які лунали зі сцени... Всуціль російською. Російські костюми, російські співанки, георгіївські стрічки на дітях. Центр міста окупований «військовими». Люди шанобливо розглядають обличчя загиблих на стенді біля «будинку уряду» та пам'ятний знак, подарований «Ночными волками» луганчанам, увінчаний двоголовим орлом, який укотре нагадує нам, що ми частина Росії, а наше пряме призначення — боротися за якнайшвидше возз'єднання з країною-сусідом для євразійського панування...

У вас ніколи не було відчуття, що ви стали зайві у своєму місті? Мабуть, це запитання могло б стати маркером психічних захворювань. Але саме це спадало мені на думку, коли я бачила обличчя загиблих, двоголового орла на пам'ятному знаку, міжнародну виставку малюнків «Детям Донбасса». Немовби місто витісняє тебе. Минулого тижня відвідала конкурс патріотичної пісні. Це був один з етапів програми, якого до війни, звичайно ж, не існувало. Ніхто не заспівав українською мовою, хоча в нас офіційно її не переслідують. Учасники співали так собі, це не були професійні колективи, але перемогла та команда, що пустила під пісню зворушливий відеоряд, скачаний з інтернету: загиблі, світанки снарядів у небі, втомлені обличчя, зруйновані будинки... Журі втирало скупі сльози, бо в кожного з нас своя війна, вона різна, але немає людини чи сім'ї, якої це не торкнулося б. Ми політкоректні настільки, що завбачливо прибираємо українську мову звідусіль, як таку, що миттю вийшла з моди. Немає українських пісень, костюмів, традицій. Щоб уникнути непорозумінь, звіти, пісні й вірші лише російською. І немає більше того міста, що було до всіх терпиме, приймало їх, гостинно відчиняло двері кожному, хто його відвідував. Я написала лист із проханням про допомогу до приватного доброчинця. Мені відповіли: «Ви з Луганська. А наша база в Донецьку. І в Луганськ ми не їздимо, бо перетин внутрішнього кордону між «ДНР» та «ЛНР» став принизливою і складною справою. Взагалі на нас уже не варто розраховувати. На жаль».

Я теж не їжджу нікуди. Я проти стресів, не створюю собі випробувань штучно. Поки можна, я тут, бо тут мій дім, а його не вивезеш у валізі, не продаси й не покинеш. Хоча залишити житло — це ніби купити квиток в один кінець: повертатися вже не матимеш до чого. Те місто, яке оспівують усі луганчани, котрі виїхали, місто дитинства, фонтанів і троянд, місто побачень, нічної ілюмінації, друзів... стало містом спогадів. І дедалі дужче воно стискається, не залишаючи повітря тим, хто зостався в ньому, все ще вважаючи Луганськ своїм, терпимим до всіх, як колись.

Громадяни без громадянства

Станіслав Васін

Після розпаду СРСР багато ще вчорашніх радянських людей так і не могли зрозуміти, хто вони тепер у новій дійсності. Ця невизначеність тліла в головах тим довше, чим слабшою була національна політика держави, особливо в регіонах, де націоналізм був чужорідним тілом на тлі величезної кількості національних меншин. Звісно, у нашій, українській державі таким регіоном виявився Донбас.

На Донбасі навіть через понад 20 років українська самосвідомість так і не пустила міцного коріння, ставши помітною переважно в умах нового, народженого вже в Україні покоління, як раптом засяяв триколор. І нехай би російський — із цим пазлом орієнтована на ще стару ідейну лампочку «радянських людей» місцева свідомість впоралася б, десь у своїх глибинах пригадуючи, що «радянський» насправді все ж таки завжди означав «російський». Але засяяв ніякий не російський, а «республіканський» триколор, до того ж розбавлений незрозумілим прапорцем американських конфедератів, тільки без звичних зірок на хресті. На такий стимул реакції не було, і звична слина патріотизму застрягла десь між імперськими амбіціями Стрєлкова, який мріяв чи не про Росію часів Ніколая II, і кадировцями, що кричали на площі Лєніна «Ля іляха ілля Ллах!».

І все ж таки сьогодні, через півтора року, ці люди досі мислять себе ким завгодно, тільки не українцями. Я кажу «ці люди», бо маю на увазі виключно прибічників «ДНР», до яких не належу ні сам, ні багато з тих, хто все ще перебуває зі мною тут, у Донецьку. Я кажу «ким завгодно», бо питання про те, хто ж вони такі — деенерівці, новоросівці, а може, новоросіяни чи просто жителі абстрактної країни — ще лишається відкритим.

Ні, наша країна не була Швецією чи Данією, і до «ДНР» тут вистачало проблем. Але під час розмов із нинішніми «республіканцями», мирними жителями, які ніколи не брали до рук зброї, виникає враження, що замість «радянських людей» був створений абсолютно інший тип — тип особистостей, чия ідеологія — така собі неваляшка, що повертається в те саме положення, хоч би якою була сила ззовні. Ти кажеш їм: «Погляньте, Новоросії більше немає, її нашивки забороняють навіть носити. Де ваша велика країна від Одеси до Харкова? Де танки, які беруть Маріуполь? Де Росія і братній народ, який тільки те й робить, що розпилює на брухт ще не розграбовані заводи, і де на Донбасі «Кримнаш»?

Ні, кажуть вони, нехай «Новоросію злили». Нехай у нас мізерні пенсії та зарплати, а харчі дорожчі, ніж в Україні. Нехай ми не знаємо, як точно назватися: республіканцями, росіянами чи новоросівцями, тільки б не так, як у них, українців, тому що ми не вони. Це «не вони» прививалося тут довго. Говорячи про донбаську ідентичність, варто згадати не лише архетипи колективної психології радянської епохи, а й Партію регіонів, і практичну відмову від національної політики всього періоду незалежності, коли у Львові нікому не треба було роз'яснювати, хто вони такі, бо ж це вгадувалося в яскравих вишиванках, а Донецьк потребував їх, як ковтка води. Це, звісно, не означає, що образа, помножена на глупство, знімає з когось вину. Зрештою, я й сам маю безліч претензій до своєї держави й часом зовсім не розумію, що відбувається в головах у людей, які ділять зі мною ті самі жовто-блакитні кольори. А втім, живучи вже півтора року під величезним масивом пропаганди, переживши кілька потужних обстрілів та відчувши на собі всю злиденність нашого колись багатого краю, я не дозволив собі взяти в руки зброю й піти вбивати тих, у кого в паспорті стоїть та сама країна.

До речі, паспорти «ці люди» також не змінили, хоча один час і була мода на триколірні тугі обкладинки в передчутті швидкого звільнення всієї «республіканської» землі. Захарченко вже вкотре анонсував видачу перших паспортів «республіки», намічену тепер на кінець березня, але особлива ейфорія від їх отримання навряд чи очікується навіть за умови, що з ними стане можливий в'їзд до РФ. На останнє, вочевидь, ця заява й розрахована, оскільки ще недавно очільник «ДНР» дещо іронізував над паспортизацією своїх неповноцінних колег із «ЛНР», стверджуючи, що не витрачатиме «народні» гроші на документ, який ніхто не визнає. І ось тепер такий поспіх. Хай там як, а важливий не формальний, а сутнісний бік питання, адже отримання «республіканського» паспорта — це чергове цементування маразму й хаосу в головах людей.

З кожним днем ідея «республіки» дедалі ефемерніша. І з кожним днем все більше враження, що це one way ticket для тих, хто поки що смикає за нитки долі людей, які все ще лишаються на цій землі. У будь-якому разі політ колись закінчиться, могили, як зазвичай, поростуть травою, а ті, хто сьогодні все ще ходить донецькими вулицями з думкою «Росія, прийди», знову стануть всотувати «ворожий» їм світ: з українською пенсією, з бурчанням про президента-зрадника та з нормальними цінами замість московських у рублях.

За рибу гроші-7

Юрій Макаров

Ви помічали? Дедалі більше людей у розмові уникають слова «останній». Кажуть «крайній» (як на мене, недолуго за формою і змістом): вочевидь, війна загострила побутові забобони. Я не піддаватимуся спокусі й напишу «наразі остання». Отже, це наразі остання колонка з довжелезного марафону, присвяченого мовному питанню в Україні **(див. *Тиждень*, № 1-2, 4, 6, 7, 9, 10/2016)**.

Коротенько підіб'ю підсумки: мирного співіснування двох мов не спостерігається ані в нас, ані деінде у світі; під тиском інерції багатовікових утисків і сучасного спотвореного медійного квазіринку абсолютна більшість носіїв української мови й надалі зазнає фактичної дискримінації, і цей реальний, хоч і латентний (у сенсі його публічного усвідомлення) конфлікт неминуче вийде на поверхню в несподіваний момент і в несподіваних проявах. Відновлення справедливості й вирішення питання рівня національної безпеки за своїм значенням можливе через дієві, а не декоративні кроки в державній політиці.

Ідеться про низку як законодавчих змін, так і заходів із їх практичного запровадження з метою забезпечити державній мові статус домінуючої (High Language) передусім у публічному просторі, дати змогу україномовним громадянам, наприклад, під час переїзду в російськомовні великі міста (цілком типова ситуація, котра відтворюється десятиліттями) як мінімум не позбуватися в добровільно-примусовому порядку своєї першої мови під тиском середовища. А ще полегшити повернення до забутих мовних практик тим, хто відчуває таке бажання, сприяти вивченню або відновленню української російськомовними громадянами — масово й у межах пішої досяжності. Паралельно розробити механізми задоволення потреб мовних меншин, передусім російської (так-так, російської!), але й інших: кримськотатарської, угорської, болгарської, грецької, єврейської... Я сам усвідомлюю, наскільки ідеалістичний вигляд має дорожня карта, однак інших способів досягнення національної злагоди в цьому делікатному, вельми інтимному буквально для кожного з нас питанні не існує.

А тепер трохи холодного душу, хоча, здавалося б, куди ще... Припустімо, що всіх квот дотримано, всі норми виконуються, всі неподобства, зокрема у вигляді безперешкодного функціонування ворожого ідеологічного контенту, блокуються. Стане вам легше?

Ось, власне, у цей момент неминуче постане критичне й у чомусь неприємне питання: щó саме буде озвучено українською мовою? Які сенси вона передаватиме? Які цінності за її допомогою транслюватимуться? Яка естетика? На сьогодні україномовний шар національної культури сильно заражений бацилою провінційності. Парадокс: ми завдячуємо поколінню, умовно кажучи, «до 1991 року», яке в нелюдських умовах зберегло мову й культуру, проте багато в чому йому це вдалося завдяки своєрідному заляльковуванню, добровільній або примусовій ізоляції від світових культурних процесів. У його стійкості ховається вразливість: несприйняття культурних протягів, які віють ззовні, квазірелігійне ставлення до певних символів, підвищена ригідність.

Незручно повторюватися всоте, але наполягаю: українська культура як така заряджена на новаторство, проривність, авангард. А частина національного культурного істеблішменту, з точністю до навпаки, консервативна, сором'язлива, ворожа до всього несподіваного. Це його представники цензурують листи Шевченка в повному академічному зібранні творів. Це вони пишуть листи протесту проти присудження національної премії надто, на їхню думку, розкутому «іноземному» професору. Люблять Гончара й не люблять Жадана. Радше готові сприймати без алергії Поплавського, аніж Dakh Daughters.

МЕХАНІЧНА ЗАМІНА ОДНОГО КОНСЕРВАТИЗМУ НА ІНШИЙ, ОДНІЄЇ ПОПСИ НА ІНШУ НЕ ВРЯТУЄ АНІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ, АНІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Я свято поважаю вибір моїх співвітчизників, які захоплюються Іво Бобулом, Павлом Зібровим і подружжям Білоножків, але, всупереч Вольтеру, не готовий віддати за нього життя. Будьмо вже зовсім відверті: масована івобобулізація країни нічим не краща за тотальну філіпокіркоровізацію. Механічна заміна одного консерватизму на інший, однієї попси на іншу не врятує ані української культури, ані української мови.

Тож потрібне щось дієвіше за квотування, позитивніше за «чорні списки», креативніше за адміністрування. На щастя, за останні чверть століття виросло ціле покоління гуманітаріїв, що занурене в сучасні контексти й комунікує зі світом без проміжної станції у вигляді російської мови. Якщо «покоління Могилянки» візьме гору над «поколінням культпросвітучилища», українська мова неодмінно й неминуче продемонструє свою конкурентоспроможність. Звісно, коли їй будуть забезпечені справедливі умови змагання. Усе залежить від нас. Не від Москви, не від Брюсселя, не від Вашингтона. Від нас. Від нас.

10
ЧЕРВНЯ
КИЇВ
PS consulting
XITFM
ВПЕРШЕ В УКРАЇНІ
РЕАЛЬНИЙ ВОВК
З ВОЛЛ-СТРІТ
ДЖОРДАН БЕЛФОРТ
(044) 333-41-27
realwolf.com.ua
Тиждень
WORK.ua
ФОКУС
ЛІГА бізнесінформ
rabota.ua
binotel
Fairmont
Вартість дзвінків згідно з тарифами вашого оператора

ЖИТТЯ
У СТИЛІ RX
RX
НОВИЙ ВИШУКАНИЙ LEXUS RX — ЦЕ СУЧАСНИЙ ДИЗАЙН ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ, РОЗКІШНИЙ ІНТЕР'ЄР ТА КОМФОРТ.
НОВИЙ ДВИГУН 2.0 ТУРБО
LEXUS
www.lexus.ua
Офіційний дистриб'ютор ПІІ «Тойота-Україна» Київ, пр-т Московський, 24Б